

Frieda Edelstein

Carmen Fenechiu

Dana LaCourse Munteanu

Sintaxă latină

II. Sintaxa modurilor

Presă Universitară Clujeană

Frieda Edelstein Carmen Fenechiu
Dana LaCourse Munteanu

Sintaxă latină

II. Sintaxa modurilor

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Ioan Piso

Prof. univ. dr. Radu Ardevan

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

EDELSTEIN, FRIEDA

Sintaxă latină / Frieda Edelstein, Carmen Fenechiu, Dana LaCourse Munteanu. - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012-2014

2 vol.

ISBN 978-973-595-450-5

Vol. 2.: Sintaxa modurilor. - 2014. -

Bibliogr. - ISBN 978-973-595-725-4

I. Fenechiu, Carmen-Adela

II. LaCourse Munteanu, Dana

811.124

© 2014 Autoarele volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarelor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Tehnoredactare computerizată: Alexandru Cobzaș

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Frieda Edelstein Carmen Fenechiu
Dana LaCourse Munteanu

Sintaxă latină

II. Sintaxa modurilor

Presa Universitară Clujeană

2014

Cuprins

Abrevieri	7
Sintaxa modurilor. Considerații generale.....	9

Partea I

Modurile personale

Modurile și timpurile în propozițiile principale	15
I. Indicativul	15
II. Conjunctivul.....	20
III. Imperativul	26
IV Infinitivul	27
Propozițiile principale.....	28
Trecerea de la coordonare la subordonare	31
Propozițiile subordonate	33
Modurile în propozițiile subordonate	33
Clasificarea propozițiilor subordonate.....	35
A. Propoziții subordonate fără conectiv	39
Propoziția conjunctivală	39
B. Propoziții subordonate cu conectiv.....	42
I Propoziția relativă.....	42
II. Propoziția interogativă indirectă	60
III. Propoziții conjuncționale.....	63
III.1. Propoziții necircumstanțiale	63
1.1. Propoziția subiectivă	63
1.2. Propoziția completivă directă și indirectă.....	66
1.3. Propoziția atributivă.....	72
III.2. Propoziții circumstanțiale	73
2.1. Propoziția circumstanțială finală.....	73
2.2. Propoziția circumstanțială consecutivă	78

2.3. Propoziția circumstanțială cauzală.....	82
2.4. Propoziția circumstanțială temporală.....	89
2.5. Propoziția circumstanțială condițională.....	118
2.6. Propoziția circumstanțială restrictivă	125
2.7. Propoziția circumstanțială concesivă.....	133
2.8. Propoziția circumstanțială modal-comparativă	143

Partea a II-a Modurile nepersonale

I. Infinitivul.....	157
II. Participiul	174
III. Gerunziul.....	187
IV. Gerundivul	193
V. Supinul.....	203
 Anexa I: Concordanța timpurilor.....	 207
Anexa II: Stilul indirect	213
Bibliografie	217

Abrevieri

Abl – ablativ;
Ac – acuzativ;
atr. – atribut;
C – caz;
c.c. concesiv – complement circumstanțial concesiv;
c.c. de cauză – complement circumstanțial de cauză;
c.c. de loc – complement circumstanțial de loc;
c.c. de mod – complement circumstanțial de mod;
c.c. de relație – complement circumstanțial de relație;
c.c. de scop – complement circumstanțial de scop;
c.c. de timp – complement circumstanțial de timp;
c.d. – complement direct;
c.ind. – complement indirect;
D – dativ;
Eps – element predicativ suplimentar;
F – funcție sintactică;
G – genitiv;
inf. – infinitiv;
M – marcă;
N – nominativ;
Np – nume predicativ;
nr. – număr;
pers. – persoană;
Rc – relație sintactică de coordonare;
Rs – relație sintactică de subordonare;
Sb – subiect;
sp. – specie;
Tr – termen regent;
Ts – termen subordonat;
V – vocativ.

Abrevierile numelor autorilor și lucrărilor sunt cele folosite
în *Oxford Latin Dictionary*.

History

History is the study of past events, particularly those which have shaped human society and its culture. The discipline involves the collection, analysis, and interpretation of evidence from a variety of sources, including written records, artifacts, and oral traditions.

History is a dynamic and evolving field, as new discoveries and interpretations continually reshape our understanding of the past. It is a discipline that seeks to understand the human condition in its historical context, and to provide a framework for understanding the present and the future.

History is a discipline that is essential for understanding the world we live in. It provides a context for understanding the events and processes that have shaped our society, and it helps us to identify the patterns and trends that have influenced our development.

History is a discipline that is essential for understanding the world we live in. It provides a context for understanding the events and processes that have shaped our society, and it helps us to identify the patterns and trends that have influenced our development.

History is a discipline that is essential for understanding the world we live in. It provides a context for understanding the events and processes that have shaped our society, and it helps us to identify the patterns and trends that have influenced our development.

History is a discipline that is essential for understanding the world we live in. It provides a context for understanding the events and processes that have shaped our society, and it helps us to identify the patterns and trends that have influenced our development.

History is a discipline that is essential for understanding the world we live in. It provides a context for understanding the events and processes that have shaped our society, and it helps us to identify the patterns and trends that have influenced our development.

Sintaxa modurilor.

Considerații generale

Analiza verbului implică examinarea categoriilor gramaticale la care el participă: aspectul, felul acțiunii, modul, timpul, diateza, persoana și numărul.

1. În limba latină, aspectul are drept marcă tema verbului și tinde spre sistem, exprimându-se prin dihotomia *infectum* – *perfectum*.

Prin *infectum* este indicată o acțiune neîncheiată, în desfășurare, având caracter linear și extensie în ambele sensuri, retrospectiv și prospectiv față de momentul vorbirii, în timp ce *perfectum*, preluând în parte rolul aoristului grec, exprimă o acțiune încheiată, punctuală sau în extensie, dar privită retrospectiv. Uneori, precum în cazul perfectului logic, unde se are în vedere rezultatul, extensia se face înspre prezent: *cognovi* = *scio*.

2. Felul acțiunii se stabilește în funcție de conținutul semantic al verbului, de maniera în care este conceput procesul. Mărcile, reprezentate mai adesea prin diverse afixe, nu sunt peste tot prezente și nu formează sistem. Se pot diferenția, astfel, următoarele categorii:

- durativ: *ambulare, vagari*;
- momentan: *salire*;

Observație: Imperfectul unui verb cu caracter momentan va indica o durată intermitentă, mai precis, o iterație.

- incoativ: *crescere, florescere, frondescere*;
- terminativ: *advenire, ediscere, edocere, efficere*;
- iterativ: *dictitare, factitare*.

3. În privința timpului, veche categorie indo-europeană, se cuvine făcută distincția între timpul, categorie filosofică universală (trecut, prezent, viitor) și timpul, categorie gramaticală: adică, forme temporale morfologice, care sunt marcate în limba latină prin sufixe modal temporale și sunt ipostaze diferențiate ale timpurilor de bază; numărul și structura lor diferă de la o limbă la alta.

Prezintă importanță gradul de independență al formei verbale, în funcție de care se pot distinge forme temporale absolute (care oferă informații prin ele însele: prezent, perfect, viitor) de cele relative (imperfect, mai mult ca perfect, viitor anterior, care se precizează în raport cu o altă formă temporală).

Observație: Viitorul se află, de fapt, între categoria timpului și cea a modului: acțiunea este proiectată în viitor, ceea ce implică o notă de nesiguranță, dar prin includerea lui în modul indicativ, desfășurarea acțiunii este concepută ca sigură.

Referitor la problema protocroniei aspect – timp, în cadrul prezentei lucrări se va considera aspectul anterior timpului, luându-se în considerare următoarele argumente:

- categoria timpului este mai abstractă decât cea a aspectului;
- în limbile în care aspectul se menține ca sistem, numărul formelor temporale este mai redus;
- formele temporale au sens diferit în dependență de aspect (cf., de exemplu, limba rusă¹).

În evoluția limbii latine, categoria timpului s-a suprapus peste cea a aspectului, după cum atestă situații în care forma de *infectum* și cea de *perfectum* au aceeași valoare temporală, precum în cazul jocului perfect logic – prezent istoric.

4. În ceea ce privește modul, la nivel morfologic se disting: trei moduri personale (indicativ, conjunctiv, imperativ) și cinci moduri nepersonale (infinitiv, participiu, gerunziu, gerundiv, supin). Diferențele la nivel morfologic au repercusiuni asupra nivelului sintactic: modurile personale au o singură componentă (verbală), în timp ce modurile nepersonale au două componente (pe lângă cea verbală, apare și componenta nominală, fie substantivală, precum la infinitiv, gerunziu și supin, fie adjectivală, ca în cazul participiului și al gerundivului).

La nivelul orizontalei sintagmatice diferența se face între moduri opoziționale (un mod se opune altora în ceea ce privește conținutul) și cele relaționale² (ce servesc ca marcă a subordonării). De exemplu, în sintagma: *licet*

¹ R.I. Binnick, *Time and the Verb. A Guide to Tense and Aspect*, New York, Oxford, 1991, p. 138.

² cf. D.D. Drașoveanu, "Categoriile gramaticale de relație ale limbii române", *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj, 1997, p. 84–85.

abeas, indicativul *licet* este mod opozițional (a se compara *licet*, o acțiune sigură, cu *liceat*, o acțiune posibilă), iar conjunctivul *abeas*, mod relațional, marcă a subordonării. Dintre modurile personale, conjunctivul servește și ca mod relațional, iar modurile nepersonale sunt relaționale, cu excepția infinitivului care poate fi întrebuințat, însă numai în două situații, și ca mod opozițional (infinitivul istoric și cel exclamativ).

5. Diateza indică raportul care se instituie între acțiunea exprimată prin verb și autorul acestei acțiuni. În limba latină există două diateze marcate, la modurile personale, prin desinențe personale diferite: diateza activă (subiectul îndeplinește acțiunea) și diateza pasivă (acțiunea exprimată prin verb este suportată de subiect). Pentru exprimarea diatezei reflexive, prin folosirea căreia se indică faptul că acțiunea îndeplinită de subiect se răsfrânge tot asupra sa, se pot folosi în latină formele diatezei pasive. Datorită însă coincidenței formale a reflexivului sintetic cu pasivul, este atestată încă din preclasic – și se impune cu timpul – utilizarea unei structuri analitice (formată din pronume reflexiv și diateza activă):

Pl. Cur. 170: *ipsus se excruciat*.

6. Precum în limba română, verbul latin participă la categoria gramaticală a persoanei și numărului, asumând forme diferite în dependență de trei persoane (I, II, III) și două numere (singular și plural).

Observație: În cadrul acestei lucrări, materialul referitor la sintaxa verbului va fi distribuit în două părți, cea dintâi dedicată modurilor personale (în care va fi încadrată și folosirea specială a infinitivului ca substitut al unor moduri personale; cazul infinitivului istoric/narativ și al celui exclamativ/interogativ), cea de-a doua parte fiind consacrată modurilor nepersonale.

Partea I

Modurile personale

Part 1

1. The person

Modurile și timpurile în propozițiile principale³

I. Indicativul

Pe baza materialul factual, se poate observa predominanța, în propozițiile principale, a indicativului, mod folosit pentru a exprima o acțiune ca reală, ca sigură. Sunt atestate însă și cazuri în care indicativul se apropie de conjunctivul latin (ce însumează valorile modurilor conjunctiv și condițional-optativ din limba română) și exprimă o acțiune posibilă.

Situațiile în care apare tangența cu valoarea potențială sau chiar ireală a conjunctivului sunt următoarele:

- dacă se folosesc verbele *convenire, debere, decere, oportere, licere, posse*, atestate mai ales în întrebare impersonală. Structura *dicere possum* poate avea, datorită sensului lexical al verbului *posse*, atât înțelesul de „eu pot să spun”, cât și pe cel de „eu aș putea să spun”; la fel, *dicere potui* se poate traduce atât prin „am putut spune”, cât și prin „aș fi putut spune”.

Pl. Trin. 380: *multa ego possum docta dicta et quamvis facunde loqui.*

- în cazul expresiilor impersonale: *aequum est, bene est, melius est, facile est, difficile est, satis est, utile est, inutile est, necesse est*:

Nepos Han. 5.4: *longum est omnia enumerare proelia*; valoarea de conjunctiv a indicativului devine evidentă: „ar fi prea lung să înșir toate luptele”⁴.

Observație: Aceeași situație se întâlnește și în propozițiile subordonate, după cum atestă Cic. Att. 2.1.7: *si omnes, ut erat aequum, faverent* („dacă toți ar favoriza, după cum ar fi fost drept”; valoarea lui *erat aequum* fiind cea a unei condiționale ireale, dar este folosit totuși indicativul pentru a sublinia apropierea de real.

- în cazul conjugării perifrastice active, dar și pasive:

³ Mare parte din informațiile și exemplele privitoare la utilizarea modurilor și timpurilor în propozițiile principale sunt preluate din A. Ernout, F. Thomas, *Syntaxe Latine*, Paris, 1997, p. 220–254, 270–272, diferențe intervenind la nivelul structurării și al interpretării materialului.

⁴ În cadrul lucrării vor fi traduse în limba română numai citatele mai dificile.

Pl. *Cist.* 152: *si tacuisset, tamen ego eram dicturus* („dacă ar fi tăcut, totuși eu aș fi avut de gând să spun”).

- dacă se folosesc *verba iudicandi*: *aestimare, arbitrari, existimare, putare* etc., deoarece sensul lexical al acestor verbe implică un caracter subiectiv; interferența indicativ/coniunctiv este evidentă la trecut, atât la forma negativă, cât și la cea interogativă:

Cic. *Fam.* 5.1.2: *te tam mobili in me meosque esse animo non sperabam* („nu speram că tu ești”, dar și „nu speram că tu ai fi cu un suflet atât de schimbător față de mine și ai mei”);

Cic. *Mur.* 36: *quis L. Philippum (...) a M. Herennio superari posse arbitratus est?* („cine s-a gândit”, dar și „cine s-ar fi gândit că L. Philippus ar putea fi întrecut de M. Herennius?”)

- în cazul verbelor la perfect însoțite de adverbele *prope* sau *paene*; de fapt, în aceste situații nuanța de subiectivitate este exprimată lexical, prin ad-
verbe:

Pl. *Pers.* 594–595: *paene in foveam decidi, / ni hic adesses* („aproape am căzut”, dar și „aproape aș fi căzut în groapă, dacă nu ai fi fost aici”).

Observație: Interferența indicativ/coniunctiv este întâlnită în propozițiile subordonate mai ales în următoarele situații:

1. În prezența pronumelor formate prin reduplicare sau sufix, care modifică sensul spre subiectiv:

Petr. *Sat.* 46.8: *quicquid discis, tibi discis*.

2. În prezența lui *sive*, ce implică prin sensul său lexical o alternativă:

Sen. *Ben.* 3.28.3: *sive libertini ante vos habentur sive servi sive exterarum gentium homines, erigite audacter animos*.

Diferența între formele temporale absolute și cele relative (vezi supra) apare mai clar la indicativ, decât la celelalte moduri.

I.1. Indicativul prezent se poate folosi, după cum atestă materialul faptic, pentru a exprima:

- o acțiune care este în curs de desfășurare sau o stare existentă în momentul vorbirii (*loquor, ambulo, felix sum*):

Cic. *Ver.* 2.4.69: *loquor enim de tuo clarissimo pulcherrimoque monumento*;

- o stare trecută pe care locutorul dorește să o actualizeze, situație semnalată în gramatici sub denumirea de „prezent istoric”, folosit pentru a conferi impact, vivacitate și ritm narațiunii:

Caes. Gal. 7.88.3: *hostes terga vertunt; fugientibus equites occurrunt;*

Hor. Ep. 1.7.55: *it, redit et narrat;*

- o stare începută în trecut, care se prelungește în prezent, fiind necesară o precizare la nivel lexical:

Cic. Att. 2.5.1: *iam pridem cupio;*

- o acțiune prelungită linear în viitor (un viitor apropiat) sau plasată în viitor, față de o acțiune prezentă (cu precizări prin adverbe temporale):

Cic. Att. 13.30.1: *quem quidem negat Eros hodie, cras mane putat;*

- un viitor iminent, neexistând coincidența cu momentul vorbirii:

Caes. Civ. 3.94.5: *tuemini, inquit, castra et defendite diligenter (...); ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia confirmo;*

- o acțiune atemporală; situația prezentului gnomic, folosit în maxime și formule cu valabilitate generală:

quod licet Iovi, non licet bovi;

Verg. Ecl. 10.69: *omnia vincit Amor.*

- o acțiune care se repetă, dar pentru exprimarea iterației sunt necesare precizări de ordin lexical sau verbul trebuie să fie iterativ:

Cic. Man. 39: *cotidie sermones ac litterae perferuntur;*

Cic. Att. 15.2.2: *Quintus certe ea dictitat quae scribis;*

Observație: O valoare specială a indicativului prezent este cea de a indica o tentativă, o străduință, un efort în curs pentru îndeplinirea acțiunii; *praesens de conatu* este atestat preponderent în propozițiile secundare:

Pl. Capt. 232–233: *quod sibi volunt, / dum id impetrant, boni sunt*, unde traducerea verbului *impetrant* se cuvine să reflecte valoarea sa conativă: „se străduiesc să obțină”.

1.2. Indicativul imperfect exprimă o acțiune trecută, neterminată, care poate fi sau nu iterată; el este folosit:

- pentru a descrie locuri și a prezenta diverse împrejurări, circumstanțe (valoare non-iterativă a imperfectului):

Caes. Gal. 7.69.3: *ante oppidum planities (...) patebat*;

- pentru a exprima o acțiune repetată la intervale regulate sau neregulate:

Ov. Tr. 4.10.26: *quod temptabam scribere versus erat* (intervale întâmplătoare);

Nepos Han. 7.4: *Karthagine quotannis annui bini reges creabantur* (pentru exprimarea intervalelor periodice sunt necesare precizări de ordin lexical: adverbe, numere sau adjective; în exemplul citat, precizarea se face prin adverbul *quotannis*);

- pentru a indica efortul, tentativa, străduința (de regulă, fără precizări lexicale). Imperfectul este mai des atestat decât prezentul cu valoare conativă:

Verg. A. 6.467–468: *talibus Aeneas ardentem et torva tuentem / lenibat dictis animum*;

- pentru a atenua un caracter prea categoric:

Cic. Att. 9.10.1: *nil habebam quod scriberem; (...); sed (...) hoc nescio quid (...) scribere institui*. („nu prea aveam ce să îți scriu (...), dar am hotărât să îți scriu aceste lucruri mărunte”).

1.3. Indicativul perfect este împărțit de majoritatea gramaticilor în două tipuri: a) perfectul logic și b) perfectul istoric. Această dihotomie se repercutează și asupra *consecutio temporum*, perfectul logic fiind un timp principal, iar cel istoric un timp secundar.

- a) *Perfectul logic*⁵ (*perfectum praesens*) desemnează o acțiune încheiată, care este fie rezultatul prezent al unui trecut imediat, fie rezultatul durabil al unui act mai vechi:⁶

Cic. Fin. 1.23: *ad maiora enim quaedam nos natura genuit et conformavit*.

Dacă se insistă asupra rezultatului, care ajunge și se actualizează în prezent, perfectul devine egal cu prezentul: *cognovi, memini, audivi* = *scio*; *consuevi* = *suesco*; *coepi* = *incipio*.

⁵ Similar cu Present Perfect din limba engleză.

⁶ cf. A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 222–223; autorii francezi nu folosesc însă denumirea de perfect logic, ci cea de perfect propriu-zis.

- b) Spre deosebire de perfectul logic, *perfectul istoric* (*perfectum historicum*) exprimă o acțiune efectuată în trecut, constatată ca atare de locutor, fără ca acesta să insiste asupra rezultatelor:

Caes. Gal. 1.24.1: *copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque (...) misit*.

Observație: Precum în cazul prezentului, este atestat și un perfect gnomic (atemporal), prin care este exprimat un adevăr cu caracter general, în afara oricăror considerații de ordin temporal:

Hor. Ep. 1.19.48–49: *ludus enim genuit trepidum certamen et iram, / ira truces inimicitias et funebre bellum*; folosirea perfectului conferă acțiunii un caracter mai categoric și subliniază linearitatea în trecut a predicatului *genuit*.

1.4. Indicativul mai mult ca perfect indică o acțiune deja încheiată la un moment dat din trecut și este utilizat, în general, ca timp relativ, exprimând o acțiune anterioară unei alte acțiuni trecute. Uneori mai mult ca perfectul este folosit în propoziții principale ca timp absolut. Forma insistă asupra caracterului încheiat al acțiunii, precum și asupra îndepărtării de momentul vorbirii, respectiv al relatării:

Caes. Gal. 4.17.1: *Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat*.

Observații:

1. În propozițiile secundare, mai mult ca perfectul este înlocuit uneori prin perfect:

Cic. Phil. 4.15: *exercitum quem accepit amisit*.

2. Tot la nivelul propozițiilor secundare, este întâlnit și fenomenul invers, când mai mult ca perfectul apare în locul perfectului (Pl. Capt. 17) sau al imperfectului (Caes. Gal. 2.6.4):

Pl. Capt. 17–18: *fugitivos ille, ut dixeram ante, huius patri / domo quem profugiens dominum abstulerat vendidit*; în loc de *ut dixi ante*;

Caes. Gal. 2.6.4: *Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntios ad eum mittit*; în loc de *qui tum oppido praeerat*.

1.5. Indicativul viitor este atestat sub două forme: a) viitorul I (care indică un proces proiectat dincolo de momentul vorbirii) și b) viitor al II-lea (viitorul

anterior, ce exprimă un proces ce va fi încheiat înaintea unei alte acțiuni, tot viitoare).

- a) Procesul exprimat prin *viitorul I* poate fi atât linear, cât și punctual:

Ov. *Ars* 1.503: *cum surgit, surges; donec sedet illa, sedebis;*

Hor. *Carm.* 3.30.6: *non omnis moriar;*

Viitorul I poate fi, de asemenea, folosit cu caracter gnomic, atemporal:

Ov. *Tr.* 1.9.5: *donec eris sospes, multos numerabis amicos.*

- b) *Viitorul al II-lea* are un pronunțat caracter relativ, fiind rar atestat în propoziții principale:

Pl. *Bac.* 1066: *iam ego huc revenero.*

Observație: La autorii comici, *viitorul II* (anterior) este folosit frecvent în locul *viitorului I* din considerente de ordin metric, renunțându-se la specificul aspectului *perfectum*:

Pl. *Mos.* 687: *huc concessero*, dar și Pl. *Epid.* 103: *huc concedam.*

II. Conjunctivul

Conjunctivul latin are sistemul temporal incomplet, având numai prezent și trecut, nu și viitor. Pentru completarea sistemului se folosește conjugarea perifrastică activă. În propozițiile principale, conjunctivul este utilizat ca mod opozițional, fiind atestat cu următoarele valori:

A. Valoarea volițională:

A.1. Conjunctivul hortativ, aspect afirmativ al voliționalului, exprimă un îndemn din domeniul realului sau al realizabilului, dar și permisiunea, fiind întâlnit la timpurile:

- prezent: persoana I plural (preponderent), persoanele II și III singular (mai rar):

Cic. *Brut.* 232: *deinde redeamus ad te et ad Hortensium;*

Hor. *Carm.* 1.11.6: *sapias, vina liques*, unde conjunctivul prezent apare drept concurent al imperativului;

Pl. *Most.* 772: *inspiciat, si lubet*, unde conjunctivul hortativ indicând permisiunea interferează cu cel concesiv;

- imperfect: „iusivul trecut”⁷ indică un îndemn sau o recomandare în trecut:

Pl. *Rud.* 841–842: {Trachalio} *gladius non erat.* / {Plesidippus} *Caperes aut fustem aut lapidem;* răzbate o notă de reproș din cauza nerealizării acțiunii (care ar fi trebuit și ar fi putut fi realizată).

A.2. Conjunctivul prohibitiv, aspect negativ al voliționalului (marcat prin adverbul *ne*), indică un îndemn negativ sau o interdicție, fiind atestat la următoarele timpuri:

- prezent:

Cic. *Ver.* 2.4.15: *sed ne difficilia optemus;*

Pl. *Aul.* 173: *verba ne facias, soror;*

Cic. *Sen.* 33: *denique isto bono utare, dum adsit, cum absit, ne requiras;* în ultimele două exemple persoana a II-a singular a conjunctivului este folosită drept concurrent al imperativului.

- perfect:

Hor. *Carm.* 1.11.1: *tu ne quaesieris;*

Liv. 21.44.6: *ne transieris Hiberum; ne quid rei tibi sit cum Saguntinis;* conjunctivul perfect *transieris* se află în raport de anterioritate față de conjunctivul prezent *sit*.

- mai mult ca perfect:

Cic. *Ver.* 2.3.195: *frumentum, quoniam vilis erat, ne emisses;*

Cic. *Att.* 2.1.3: *et quoniam te cum scripta tum res meae delectant, isdem ex libris perspicies et quae gesserim et quae dixerim; aut ne poposcisses. ego enim tibi me non offerebam.* În ambele exemple se exprimă reproșul, nemulțumirea față de îndeplinirea acțiunii trecute, care însă ar fi trebuit să rămână nerealizată.

A.3. Conjunctivul concesiv prezintă tangențe atât cu hortativul, dacă este afirmativ, cât și cu prohibitivul, dacă este negativ (negația fiind, de asemenea, *ne*). De obicei, este precizat în textul latin prin adversativele *at* (conjuncție)

⁷ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 235.

sau *tamen* (adverb). Această valoare a conjunctivului lipsește din limba română și trebuie tradusă printr-o perifrază ce include verbul „a lăsa”: „lasă să...”. Sunt atestate următoarele timpuri:

- prezent:

Cic. Ver. 2.5.4: *sit fur, sit sacrilegus (...); at est bonus imperator;*

Cic. Tusc. 2.14: *quare ne sit sane summum malum dolor, malum certe est;* frază cu caracter gnomice.

- perfect (mai rar), ce se deosebește de prezent doar ca intensitate, fiind mai atenuat și având un caracter mai permisiv:

Cic. Ver. 2.1.37: *'Malus civis, improbus consul, seditiosus homo Cn. Carbo fuit.' Fuerit aliis: tibi quando esse coepit?*

Observație: Imperfectul și mai mult ca perfectul sunt rar folosite cu valoare concesivă⁸.

B. Valoarea potențială:

Conjunctivul potențial poate indica atât o posibilitate realizabilă (conjunctiv potențial), cât și una nerealizabilă sau absurdă (conjunctiv ireal).

B.1. Conjunctivul potențial exprimă o acțiune realizabilă sau o ipoteză. Potențialul se află într-un echilibru instabil, putându-se transforma fie în real, fie în ireal. Timpurile la care este atestat sunt următoarele:

- prezent, prin care se poate marca: (α) o simplă posibilitate, (β) o presupunere sau ipoteză, (γ) o afirmație atenuată:

α) Pl. Amph. 1060: *nec me miserior femina est neque ulla videatur magis;*

Ov. Ars 3.349: *quis dubitet, quin scire velim saltare puellam;*

β) Cic. N.D. 1.57: *roges me qualem naturam deorum esse dicam;*

Cic. Off. 3.54: *vendat aedes vir bonus, propter aliqua vitia, quae ipse norit.*

γ) Cic. Ver. 2.2.164: *velim quaerere nunc ex ipso Metello.*

- perfect (cu valoare de prezent):

⁸ B.L. Gildersleeve, G. Lodge, *Latin Grammar*, London, 1903, p. 173: Cic. Sest. 43: *vicissent improbos boni, fortes inertis; interfectus esset is qui hac una medicina sola potuit a rei publicae peste depelli.*

Cic. Brut. 25: *hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim;*

- imperfect, indicând un potențial în trecutul apropiat:

Ter. Eu. 604–606: *an ego occasionem / mi ostentam, tantam, tam brevem, tam optatam, tam insperatam/amitterem?* Pentru a marca valoarea potențială a conjunctivului imperfect *amitterem* = *amittere poteram*, putem opta la traducerea lui în limba română pentru structura cu verbul „a putea” însoțit de conjunctiv („puteam eu să pierd”).

Cic. Ver. 2.1.106: *quis unquam crederet (...)?*

- mai mult ca perfect, folosit pentru potențialul trecut, un trecut îndepărtat:

Cic. Quinct. 38: *quis tam dissolutus in re familiari fuisset (...)?*

B.2. Conjunctivul ireal, cu subdiviziunile sale, ce pot fi departajate pe baza conținutului semantic (nerealizat, nerealizabil, contrar realității, absurd), apare, de regulă, folosit în apodoza unei perioade condiționale. Sunt întrebuate următoarele timpuri:

- imperfect, indicând irealul prezent:

Pl. Cas. 811: *edepol ne tu, si equos esses, esses indomabilis;*

- mai mult ca perfectul, indicând irealul trecut:

Ter. An. 604: *quod si quiessem, nil evenisset mali.*

C. Valoarea optativă:

Conjunctivul latin preia rolul optativului indo-european și poate fi folosit pentru exprima atât: (C.1.) o dorință realizabilă, cât și (C.2.) o dorință nerealizabilă sau nerealizată.

C.1. Pentru a exprima dorința realizabilă, conjunctivul poate fi întrebuințat singur sau în prezența unui adverb (*ita, ut* – mai ales în perioada preclasică, *si* – preponderent în poezie, *utinam*), fiind atestate următoarele forme temporale:

- prezent:

Pl. Mos. 718: *salvos sis, Tranio;*

Cic. Mil. 93: *valeant cives mei, sint incolumes, sint florentes, sint beati;*

Pl. Aul. 789: *ita di faciant;*

Pl. Poen. 912: *valeas beneque ut tibi sit;*

Ter. Eu. 302: *ut illum di (...) perdant*;

Cic. Att. 3.3: *utinam illum diem videam*;

Verg. A. 6.187–188: *si nunc se nobis ille aureus (...) ramus/ostendat*.

Observații:

1. Spre deosebire de conjunctivul însoțit de *ita, ut, utinam*, în cazul lui *si* se poate întregi enunțul cu o propoziție care ar servi de regentă: e.g. Verg. A. 6.187–188: [*laeter*], *si nunc se nobis ille aureus (...) ramus/ostendat*.

2. Negația este *ne*, rar *non* (în perioada preclasică și postclasică), cf. formulele de jurământ:

Cic. Fam. 7.23.4: *ne vivam si tibi concedo*.

- perfect, având caracter gnomic, atemporal:

Pl. Poen. 799: *utinam hinc abierit malam crucem*, exprimând anticiparea realizării dorinței;

Catul. 66.18: *ita me divi (...) iuerint*;

Cic. Phil. 12.14: *quod di omen averterint!*

C.2. Pentru a exprima dorința nerealizabilă sau nerealizată, care de cele mai multe ori implică regretul, sunt întrebuințate următoarele timpuri ale conjunctivului:

- imperfect: regretul este raportat la momentul vorbirii:

Pl. Rud. 533: *utinam fortuna nunc anetina uterer*;

Cic. Man. 27: *utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis*;

- perfect: regretul este raportat la trecut, acțiunea fiind încheiată.

Cic. Rep. 4.8: *cui quidem utinam vere (...) auguraverim*;

Macrobius K.G.L. V, p. 620, 22: *utinam filius meus vicerit*;

- mai mult ca perfect: apare drept concurent al perfectului, dar cu sublinierea mai intensă a anteriorității:

Cic. N.D. 3.75: *utinam (...) istam calliditatem hominibus di ne dedissent*.

Observație: Dacă verbul este la forma afirmativă, locutorul regretă faptul că dorința nu s-a realizat, iar dacă verbul este la forma negativă (adverbul de negație fiind, de obicei, *ne*), locutorul regretă faptul că dorința s-a realizat (cf. supra).

D. Valoarea dubitativă, deliberativă:

Conjunctivul deliberativ cunoaște două ipostaze, fiind folosit pentru a indica: (D.1.) o incertitudine cu caracter general (îndoială, dorință de a obține o informație, dorință de asigurare), respectiv (D.2.) o incertitudine ce duce spre o deliberare față de o alternativă. Alternativa poate fi atât între aspectul afirmativ și cel negativ al aceluiași verb (D.2.1.), cât și față de două stări sau acțiuni diferite (D.2.2.). Conjunctivul deliberativ apare în propoziții interogative, fiind atestate următoarele forme temporale:

- prezent:

Pl. Aul. 829: {Lyconides} *i, redde aurum.* {Strobilus} *Reddam ego aurum?* (D.1.)

Ter. Eu. 46: *quid igitur faciam?* (D.1.)

eloquar an non? (D.2.1.)

Verg. A. 3.39: *eloquar an sileam?* (D.2.2.)

- perfect și, pentru indicarea unui trecut îndepărtat, mai mult ca perfect; apar mai adesea în interogative simple:

Pl. Am. 817–818: {Alcumena} *tecum fui?* / {Amphitruo} *tun mecum fueris?* (D.1.)

Cic. Sul. 45: *mihi cuiusquam salus tanti fuisset ut meam neglegerem?* (D.1.)

Cic. Ver. 2.2.57: *non et in eum qui accepisset animadvertisset et in eos qui dedissent?* (D.1.)

- imperfect, pentru a marca un trecut neterminat privit în linearitate:

Ter. Eu. 831: *quid facerem?* (D.1.)

E. Valoarea exclamativă, protestatară:

Conjunctivul protestatar apare în propozițiile interogative cu caracter retoric, dar și în propoziții exclamative, fiind atestat mai ales la timpul prezent:

Pl. Aul. 45: *tibi ego rationem reddam?*

Cic. Arch. 19: *nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur?*
Atestările indică folosirea în cazul acestui tip de conjunctiv a negației *non*.

III. Imperativul

Imperativul cunoaște un număr relativ redus de ocurențe, fiind atestat la următoarele timpuri:

- **prezent** (numai persoana a II-a):

Pl. As. 228: *nunc abi*; imperativul fiind folosit pentru a exprima o poruncă sau un ordin;

Pl. Capt. 976: *serva, Iuppiter supreme, et me et meum gnatum mihi*; imperativul exprimă o rugămintă;

Pl. Capt. 900: *bene ambula et redambula*; imperativul este întrebuințat pentru a exprima o dorință insistentă;

Ter. An. 848: *ubi voles accerse*; imperativul indică o permisiune;

Cic. Tusc. 4.54: *sic iracundus non semper iratus est; lacesse: iam videbis furentem*; prezentul imperativului este folosit pentru a exprima o presupunere.

Observații:

1. La forma negativă, însoțit de negația *ne*, imperativul marchează interdicția: Pl. Am. 1064: *ne time!*
2. Atestările imperativului la forma negativă sunt puțin numeroase, deoarece s-au impus diferite perifraze:

2.1. imperativul verbului *nolle*, însoțit de infinitivul prezent al verbului de conjugat: *Noli tangere circulos meos!*

2.2. imperativul verbului *cavere*, însoțit de conjunctivul prezent al verbului de conjugat:

Cic. Lig. 14: *C. Caesar, cave credas, cave ignoscas.*

- **viitor** (persoana a II-a și a III-a), exprimând un ordin sau un îndemn care nu trebuie executat îndată:

Pl. Mer. 770: *cras petito; dabitur. nunc abi.*

Se folosește în prescripții cu caracter general, în legi, tratate:

Cato Agr. 88.1: *amphoram (...) puram impleto aquae purae.*

La persoana a III-a atestările sunt puține, cu excepția verbului *esse*:

Suet. Tib. 23.1: *Tiberius Caesar mihi ex parte dimidia et sextante heres esto.*

Observație: Adesea imperativul viitor este înlocuit cu imperativul prezent:

Cic. Ver. 2.4.105: *de quo si paulo altius ordiri ac repetere memoriam religionis videbor, ignoscite*, unde se folosește prezentul și nu viitorul, cum ar fi de așteptat: cf. Cic. Sest. 31: *si (...) de me ipso plura dicere videbor, ignoscitote.*

IV. Infinitivul

Infinitivul latin poate să apară ca predicat al unei propoziții principale, fiind folosit drept echivalent al unui mod personal în următoarele situații:

A. Infinitivul istoric (narativ) este folosit de către istorici, în relatările unor evenimente, cărora le conferă un caracter dinamic și corespunde, de regulă, unui indicativ imperfect sau, mai rar, unui prezent istoric. Infinitivul istoric nu este subordonat unui alt verb, iar subiectul lui este la cazul nominativ:

Sall. Cat. 6.5: *at Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam parentisque armis tegere.*

B. Infinitivul exclamativ (interogativ) este întrebuințat pentru a marca mirarea sau indignarea și este folosit atât la prezent, cât și la perfect, fie singur, fie cu un subiect în acuzativ, fără să depindă de o altă propoziție:

Cic. Fin. 4.76: *hoc non videre, cuius generis onus navis vehat, id ad gubernatoris artem nil pertinere!*

Cic. Fam. 14.1.1: *me miserum! te ista virtute, fide, probitate, humanitate in tantas aerumnas propter me incidisse!*

Verg. A. 1.37–38: *mene incepto desistere victam/nec posse Italia Teucrorum avertere regem!*

C. Infinitivul iusiv apare, de regulă, alături de un imperativ, valoarea sa devenind astfel evidentă:

Cato Agr. 156.7: *addito oleum (...), infervefacito paulisper; postea inde iusculum frigidum sorbere et ipsam brassicam esse (...): cotidie id facito.*

Propozițiile principale

Propozițiile principale (propozițiile care au un înțeles de sine stătător) pot fi clasificate după următoarele criterii:

A. Poziția (statutul) față de alte propoziții, în dependență de care se face distincția între:

1. Propoziții principale independente, necoordonate (fără vreun raport cu o altă propoziție), care se plasează între două semne de punctuație forte (punct, punct și virgulă, două puncte). Tot independente trebuie considerate și propozițiile intercalate, care, chiar dacă sunt de obicei semnalate prin virgule sau liniuțe, se situează la un alt nivel al comunicării decât propoziția pe care o întrerupe.
2. Propoziții principale făcând parte dintr-o frază, în cadrul căreia se pot întâlni fie raporturi de coordonare, fie de subordonare, fie ambele tipuri de raporturi sintactice.

B. Forma predicatului poate fi:

1. Afirmativă.
2. Negativă.

C. Natura comunicării sau a informației, pe baza căreia se pot deosebi:

1. Propoziții enunțiative.
2. Propoziții interogative.
3. Propoziții exclamative.
4. Propoziții interogativ-exclamative.

În analiza **propozițiilor interogative** se pot avea în vedere mai multe criterii:

1. Maniera, felul în care se pune întrebarea:
 - direct, nemijlocit – propozițiile interogative directe (sunt propoziții principale);
 - indirect, prin mijlocirea, de obicei, a unui *verbum dicendi* – propozițiile interogative indirecte (sunt propoziții secundare).
2. Funcția sintactică îndeplinită, care decurge din maniera întrebării:

- interogativele directe sunt propoziții principale;
- interogativele indirecte, fiind subordonate, pot îndeplini, în dependență de termenul lor regent, următoarele funcții: subiect, complement direct, complement indirect.

3. Extensia întrebării:

- parțială: întrebarea se pune la o parte din propoziție;
- totală: întrebarea se pune la predicat.

În cadrul întrebării parțiale, răspunsul se formulează prin aceeași parte de propoziție:

Ter. Eu. 823–824: {Thais} *quis fuit igitur?* {Pythias} *iste Chaerea.* / {Th.} *qui Chaerea?* {Py.} *iste ephebu' frater Phaedriae.*

În cazul întrebării totale, al cărei răspuns este afirmativ sau negativ, apar diferite particule interogative, precum *-ne, num, nonne, an, ecquid*. Sunt atestate și forme complexe alcătuite cu ajutorul adverbului de bază *num*, precum *numquidnam, numnam, numquid*:

Cic. Fin. 1.39: *numquidnam manus tua sic affecta, quem ad modum affecta nunc est, desiderat?*

În ceea ce privește răspunsul la întrebări, se pot observa diferențe în dependență de particula interogativă întrebuințată:

- *-ne* apare în interogații cu caracter neutral, răspunsul putând fi atât afirmativ, cât și negativ:

Ter. An. 639: *sed quid agam? adeo ad eum et cum eo iniuriam hanc expostulem?*

Ter. Ad. 178: *tetigin tui quicquam?*

- *num* sugerează un răspuns negativ, fiind adesea întrebuințat în întrebările retorice:

Cic. Catil. 1.8: *num negare audes?*

- *nonne* lasă să se înțeleagă că se așteaptă un răspuns afirmativ:

Cic. Ver. 2.1.27: *nonne aut in tabulis aut in testibus omnis expectatio iudicum est?*

- *an* introduce, de obicei, al doilea termen al unei interogații duble, dar se poate folosi și în fruntea unei singure interogații (de fapt, se omite prima parte a întrebării duble):

Varro R. 1.2.10: *peritissimus existimatur. An non iure?* Se poate reconstitui cu ușurință interogația dublă: *iure existimatur an non iure?* (cf. Cic. Q. Rosc. 25: *dic enim, tabulas habes an non?*)

4. Gradul de complexitate al întrebării:

- interogație (întrebare) simplă;
- interogație (întrebare) dublă sau complexă, formată din doi sau mai mulți membri aflați în raport disjunctiv. Întrebările sunt totale, referindu-se la predicat; foarte rar sunt atestate interogative duble parțiale (vezi infra, Pl. Epid. 223). Structura diferă în dependență de particulele interogative care sunt folosite în fața fiecărei întrebări: *utrum ... an ... an; -ne ... an ... an; -... an ... an; an ... an; -... -ne; -... aut; aut ... aut; -ne ... seu; -ne ... an ...; utrum ... -ne; utrum ... -ne ... an*:

Cic. Att. 9.2.1: *utrum hoc tu parum commeministi, an ego non satis intellexi, an mutasti sententiam?*

Pl. Epid. 223: *quid erat induta? an regillam induculam an mendiculam?*

Pl. Capt. 846: *iuben an non iubes?*

Cic. Flac. 59: *utrum voltis patri Flacco licuisse necne?*

Pl. Ps. 878–879: *sed utrum tu amicis hodie an inimicis tuis / daturu's cenam?*

5. Caracterul, obiectivul întrebării:

- de informare;
- de asigurare;
- dubitativ;
- retoric.

6. Modul predicatului:

- indicativ;
- conjunctiv (deliberativ).

Trecerea de la coordonare la subordonare

1. Este în general admis de specialiști că parataxa (din gr. παρατάσσειν „a așeza alături”) a precedat în timp hipotaxa (din gr. υποτάσσειν „a așeza dede-subt”, „a subordona”) și că structura ierarhizată a enunțurilor este rezultatul unei evoluții de lungă durată.⁹

1.1. Vechea autonomie a diferitelor tipuri de propoziții subordonate se poate întrevedea încă în perioada clasică. Structuri precum *cave cadas* sau *volo facias* pot fi interpretate atât drept fraze simple (alcătuite din două propoziții principale coordonate), cât și drept fraze complexe (alcătuite dintr-o propoziție principală căreia i se subordonează o a doua propoziție).

Dacă analizăm structurile ca fiind formate din două propoziții principale, atunci conjunctivul nu realizează o subordonare, ci este mod opozițional: mai exact, *cadas* poate fi interpretat drept conjunctiv potențial („ai putea să cazi”), iar *facias*, drept conjunctiv hortativ („să faci!”).

Dacă însă considerăm că fiecare dintre cele două enunțuri este format dintr-o singură propoziție principală, căreia i se subordonează o propoziție cu funcție de complement direct, atunci conjunctivul este mod relațional, subordonarea realizându-se prin el: *cave cadas* („ai grijă să nu cazi”), *volo facias* („vreau să faci”).

Un caz limită între parataxă și hipotaxă reprezintă textul:

Pl. Aul. 1: *ne quis miretur qui sim, paucis eloquar*, unde *ne quis miretur* poate fi considerat fie o propoziție finală, subordonată verbului *eloquar*, fie propoziție principală (independentă de *eloquar*) cu predicatul la conjunctiv (prohibitiv).

1.2. Trecerea de la coordonare la subordonare se poate urmări cu multă ușurință și în cazul interogativelor; a se compara:

Quid faciam? Nescio (*quid faciam* – interogativă directă, *faciam* – conjunctiv dubitativ: „Oare ce să fac? Nu știu.”) cu *Quid faciam nescio* (*quid faciam*

⁹ cf., de ex., K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indo-germanischen Sprachen*, Strassburg, 1904, p. 650; A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 291. Conform unor opinii mai noi însă nu toate tipurile de hipotaxă provin din parataxă; a se vedea A. Pompei, „Relative clauses”, *New Perspectives on Historical Latin Syntax*. Vol. 4. *Complex sentences. Grammaticalization. Typology* (ed. P. Baldi, P. Cuzzolin), Berlin, Boston, 2011, p. 519–529.

– interogativă indirectă, *faciam* – conjunctiv relațional: „Nu știi ce să fac.”), ori *Quaero*: „*Quis est?*” cu *Quaero quis est* (sau mai târziu cu conjunctivul, servind ca o a doua marcă a subordonării: *Quaero quis sit*).

Observație: În limba greacă interogativa subordonată poate menține modul și timpul din propoziția interogativă principală.¹⁰

1.3. Examinând originea conectivelor subordonatoare, se poate constata că majoritatea provin din pronume și adverb relativ-interogative. De exemplu, (1) *quod, quia* sunt forme de acuzativ neutru ale pronumelui relativ-interogativ; (2) *ut (uti)* (<**q^uut(a)-ī* sau *-ei*, adverb de la radicalul interogativ <**q^uu-*)¹¹ este atestat, în toate epocile, ca adverb, cu funcție numai intrapropozițională, cf. Hor. *Carm.* 1.11.3: *ut melius, quidquid erit, pati*; (3) conjuncția *si* are la bază locativul pronumelui reflexiv; același *si + ce* (particulă epideictică) > *sic* a funcționat ca adverb de mod; (4) adverbul de negație *ne* a ajuns să îndeplinească rol de conectiv subordonator în situații ca: *faciam ne veniat* prin analogie cu *faciam ut veniat*.¹² De fapt, *ne* cumulează de cele mai multe ori rolul de conectiv subordonator și cel de adverb de negație. Confirmarea rolului de conectiv al lui *ne* o găsim: a) în structuri ca *timeo ne non veniat* („mă tem că nu vine”), unde în prezența lui *ne*, apare adverbul de negație *non* (față de *timeo ne veniat* „mă tem să nu vină”), b) în numărul redus de ocurențe ale lui *ut ne*, ca și în faptul că această asociere marchează insistența asupra raportului de subordonare.¹³

2. Cele mai vechi subordonate cu conectiv par să fi fost propozițiile interogative indirecte și cele relative, dat fiind că pronumele interogativ, folosit și ca relativ, are același radical în diferite limbi indo-europene.¹⁴

Pentru limba latină, textele atestă existența în secolul al III-lea a. Chr. a tuturor categoriilor de subordonare, dar parataxa s-a menținut drept concurent al hipotaxei. Frazе construite paratactic se întâlnesc nu numai la scriitorii din perioada preclasică, ci și în proza clasică: Cic. *Att.* 2.11.1: *narro tibi, plane relegatus mihi videor*, unde ar fi de așteptat mai degrabă structura de vorbire indirectă după *narro*: *narro tibi (...) relegatum mihi videri*. Urme ale parataxei s-au menținut mai ales în expresii (clișee).

¹⁰ cf. A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 313.

¹¹ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München, 1965, p. 630.

¹² A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 291.

¹³ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 301: „la forme *ut ne* (...) est plus rare et marque d'ordinaire une insistance”.

¹⁴ cf. K. Brugmann, *op. cit.*, p. 402; 659–663.

Propozițiile subordonate

Modurile în propozițiile subordonate

1. Modurile în subordonate pot fi: a) de opoziție, b) de relație.

1.1. Moduri de opoziție:

1.1.1. Indicativul exprimă, de regulă, ca și în propozițiile principale, realul actualizat: *quia dicit; ubi dixit*.

El poate asuma însă și valoare de optativ-condițional în prezența unui pronume, adjectiv sau adverb relativ indefinit. De ex., Verg. A. 2.49: *quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes*. Pentru alte exemple, cf. infra, în cadrul diferitelor tipuri de subordonate.

Observație: Unele gramatici consideră, în mod nejustificat, propozițiile introduse printr-un relativ indefinit drept principale. Astfel, la I.I. Bujor, F. Chiriac: „modul indicativ se întrebuințează de asemenea în propozițiile independente, care încep cu pronume nedefinite”¹⁵, afirmație ilustrată de autori chiar prin textul din Verg. A., redat mai sus. Este evident însă că propoziția *quidquid id est* este o circumstanțială concesivă (și nu o principală), dependentă de *timeo Danaos*, față de care se află în opoziție.

1.1.2. Conjunctivul se opune indicativului, fiind folosit: a) cu valoare volițională: se distinge mai clar în propozițiile complete dependente de *verba voluntatis, dicendi* etc.; b) cu valoare potențială, mai ales în subordonate temporale sau condiționale.

1.1.3. Imperativul cunoaște puține întrebuințări, limitate la propozițiile relațive atributive, cf. Cic. Agr. 2.95: *Quid enim viderunt? Hoc quod nunc vos, quaeso, perspicite atque cognoscite*.

În majoritatea situațiilor însă propozițiile nu sunt atributive, relativul neavând rol de conectiv subordonator; cf. Cic. Sen. 59: *multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite quaeso studiose*, unde *quos legite studiose* este o propoziție principală (nu atributivă, deoarece ea nu califică substantivul *libri*; interpretarea este susținută și de punctuația aleasă de editor), legată de precedentă prin relativul *quos*. E un caz de „legătură” (sau „unire”) relativă, pronumele relativ fiind echivalent cu un demonstrativ.

¹⁵ cf. I.I. Bujor, F. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, București, 1971, p. 207.

1.1.4. Infinitivul descriptiv sau istoric, folosit mai ales de Sallustius, Titus Livius și Tacitus, exprimă, ca și indicativul, al cărui concurent este, o acțiune reală:

Sall. Iug. 70.5: *litteras ad eum per homines fidelis mittit, in quis mollitiam socordiamque viri accusare;*

Sall. Iug. 98.2: *iamque dies consumptus erat, quom tamen barbari nihil remittere;*

Liv. 4.3.3: *quibus quid aliud quam admonemus cives nos eorum esse et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere?*

Observație: În citatul al doilea, subordonata cu predicatul la infinitiv este o temporală adjunctivă și are o relativă independență față de regenta ei (cu care se află în raport adversativ). În textul din Titus Livius, la folosirea infinitivului *habere* în subordonata introdusă prin *si* a contribuit dependența ei față de infinitivul *incolere*.

1.2. Moduri relaționale:

1.2.1. Ca mod relațional este folosit în propozițiile secundare conjunctivul, care servește la realizarea unor subordonate subiective, complementive (directe sau indirecte), atributive și circumstanțiale (cf. exemple infra).

2. Mod relațional + conectiv:

Conjunctivul este folosit pentru exprimarea unui proces real când locutorul insistă asupra apartenenței procesului respectiv la un ansamblu de idei; de exemplu, în interogativa indirectă, în temporalele cu caracter narativ introduse prin *cum* (*historicum*), ca și în cazul vorbirii indirecte și al atracției modale. În aceste situații, modul participă la realizarea subordonării, ca o a doua marcă. În latina târzie s-a ajuns la o folosire automată, în propozițiile dependente, a conjunctivului ca semn al subordonării (*subiunctivus modus*). Notând conjunctivul de sub 1.2.1, prin Cj1', acest conjunctiv ar fi un Cj1" (nu Cj3, pentru că nu e impus de conectiv, ci de participarea la realizarea subordonării).

Procedee de realizare a subordonării la nivel interpropozițional

1. Sintetic. Subordonarea se realizează fără conectiv, având drept marcă modul predicatului (M1').

2. Analitic. Subordonarea se realizează printr-un conectiv (fie pronume, adjectiv ori adverb interogativ sau relativ, fie conjuncție). Modurile sunt a) de opoziție sau b) guvernate de conectivul subordonant (M3), precum în propozițiile atributive introduse prin *ut* sau *ne*, în propozițiile consecutive etc.

3. Mixt. Procedul analitic se asociază cu cel sintetic; subordonarea are două mărci: conectiv + mod (M1”) – cf., de exemplu, propozițiile temporale.

Clasificarea propozițiilor subordonate

1. Adoptarea unui criteriu unitar, condiție esențială a oricărei clasificări, cunoaște unele carențe în categorisirea propozițiilor subordonate, chiar în lucrări de prestigiu. La Ernout și Thomas¹⁶, de exemplu, sunt distinse următoarele categorii de subordonate: 1. „propositions complétives”, 2. „propositions relatives” și 3. „propositions circonstancielles”.

Propozițiile de sub pct. 1 sunt definite ca propoziții „étroitement rattachées à la principale et dont elles forment le complément d’objet indispensable au sens”.¹⁷ Această primă categorie este stabilită deci după gradul de legătură cu regenta, și anume calitatea subordonatei de a fi „indispensabilă sensului”. În baza acestui criteriu – al necesității pentru întregirea sensului – subordonatelor (a) „necesare” ar trebui să li se alăture și altele (b) „facultative”. La pct. 1 se introduce, în subsidiar, și criteriul funcției sintactice, dar indicația „elles forment le complément d’objet” este deficitară, deoarece autorii includ și propoziții cu alt rol decât cel de complement (vezi infra 2.1).

A doua categorie de subordonate – categoria propozițiilor relative – este stabilită pe baza clasei de conective, căci, din definiția dată¹⁸, rezultă că autorii încadrează aici subordonatele introduse printr-un pronume, un adjectiv sau un adverb relativ, indiferent de funcția lor sintactică. În ipoteza optării pentru criteriul felului de a se construi, celelalte categorii nu ar putea fi însă decât: (b) subordonatele interogative, unde pronumele, adjectivul sau adverbul interogativ are același rol de conectiv subordonator ce îi revine relativului în subordonatele relative; (c) propoziții legate de regentă prin conjuncții sau locuțiuni conjuncționale și (d) subordonate fără conectiv, unde raportul de subordonare se realizează prin modul verbului la conjunctiv sau infinitiv (A. Ernout

¹⁶ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 293.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 332

și F. Thomas consideră propoziții acuzativul cu infinitiv, respectiv nominativul cu infinitiv¹⁹).

Stabilind a treia categorie – a subordonatelor circumstanțiale – după „la nature du rapport logique”²⁰, autorii introduc un alt treilea criteriu. De fapt, propozițiilor circumstanțiale li se opun propozițiile necircumstanțiale²¹, nicidecum relativele și completivele, precum în accepțiunea autorilor mai sus menționați.

2. Consecințele acestei pluralități de criterii astfel aplicate în clasificarea subordonatelor se manifestă în:

2.1. Caracterul deficitar, în privința funcției sintactice, al categoriei de „completive”: în afară de subordonate cu rol de „complément d'objet”, relevate de Ernout și Thomas, în sfera completivelor sunt cuprinse și propoziții cu alte funcții: subiective și atributive.

În Cic. Att. 1.17.2: *accidit perincommode quod eum nusquam vidisti*, ca și în Caes. Gal. 4.29.1: *accidit ut esset luna plena*, subordonata corespunde unui *id*, subiect al lui *accidit*, iar în Cic. N.D. 1.104: *cum hoc proprium sit animantium ut aliquid appetant (...)*, propoziția *ut aliquid appetant* are rol atributiv pe lângă *hoc*.²²

De altfel, autorii înșiși sunt nevoiți să admită în fața materialului faptic: „*quod* complétif apparaît dans certains tours particuliers (...) pour développer un pronom neutre ou un substantif” și „*ut* développe un substantif ou un pronom neutre”.²³

2.2. O altă consecință a lipsei unui criteriu unitar în clasificarea subordonatelor este că rămâne neinventariată propoziția completivă de loc, care nu este semnalată nici între propozițiile circumstanțiale, unde se încadrează prin funcția ei sintactică și nici între propozițiile relative, de care aparține prin structura ei, fiind introdusă printr-un adverb relativ.

¹⁹ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 320–331.

²⁰ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 342.

²¹ cf. *Gramatica limbii române*, Academia Republicii Populare Române. Vol. 2. *Sintaxa*, București, 1963, p. 257.

²² Aceste citate figurează între exemplele date de A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 296 și 304.

²³ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 296 și 304.

3. Prin preluarea clasificării subordonatelor dată de A. Ernout și F. Thomas de către unele gramatici ale limbii latine redactate în română, se adaugă, la cele semnalate mai sus, și alte inconveniente.

3.1. În terminologia gramaticală românească este denumită propoziție completivă subordonată care corespunde unui complement direct sau indirect.²⁴ De aici derivă desigur unele dificultăți generate de deosebirile privitoare la accepțiunea termenului de „completiv” (completive, etimologic, „a completa” și complete, corespondente ale complementelor direct și indirect), dificultăți ce se manifestă în maniera de definire a acestor subordonate. Astfel, N.I. Barbu și T.I. Vasilescu consideră că „subordonatele complete au în frază rolul pe care în propoziție îl are complementul direct (sau subiectul, predicatul). Sînt numite complete deoarece ele sînt necesare pentru înțelesul regentei.”²⁵ Pentru completele care corespund complementului direct, autorii adoptă denumirea de „complete directe”²⁶, dar pe cele cu rol de subiect le denumesc „complete subiective”: „completele cu *ut, ne*, după verbele folosite ca impersonale au poziție de subiect; sînt complete subiective.”²⁷ Această mențiune este cu atât mai surprinzătoare, cu cât figurează ca notă la paragraful intitulat „Verbe regente ale completivelor cu nuanță consecutivă”, unde sunt enumerate aceleași verbe: *accidit, fit, sequitur* etc.

3.2. Inconsecvența în folosirea termenului de „completivă” în cuprinsul acestei lucrări creează confuzii. Dacă el desemnează o subordonată „necesară” pentru deplinătatea înțelesului regentei, indiferent de funcția ei sintactică, atunci în denumirea de „completivă directă” notificarea corespondenței cu un complement direct i-ar reveni exclusiv termenului „directă”, ceea ce este, firește, impropriu, iar dacă, dimpotrivă, prin termenul „completivă” este desemnată subordonata cu funcție de complement, devine nu mai puțin impropriu denumirea de „completivă subiectivă”.

În ipoteza adoptării criteriului deplinătății enunțului, claritatea ar necesita denumiri de tipul „complete subiective”, „complete obiective directe” sau „indirecte”, în opozițiile cu propozițiile non-complete. Probabil de aceea Maria Pârlog, aderând tot la clasificarea lui A. Ernout și F. Thomas, se dove-

²⁴ A se vedea definițiile corespunzătoare din *Gramatica limbii române*. Vol. 2. *Sintaxa*, p. 283 și 288.

²⁵ N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *Gramatica limbii latine*, București, 1969, p. 258.

²⁶ N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 294.

²⁷ N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 306.

dește foarte prudentă în privința terminologiei; de exemplu, în privința completei introduse prin *quod*, autoarea notează: „îndeplinește fie rol de subiect, fie rol de obiect pe lângă verbul regentei”.²⁸

4. Mai sistematică, subdiviziunile fiind distinse pe baza aceluiași criteriu – acela al structurii –, este clasificarea propozițiilor subordonate la J.B. Hofmann și A. Szantyr.²⁹ Ele sunt împărțite în două categorii: 1. fără „cuvânt subordonator” și 2. cu „cuvânt subordonator” („Subordinationswort”). Grupa 1. cuprinde subdiviziunile: a) parataxă în loc de hipotaxă și hipotaxa fără conjuncție; b) propozițiile prohibitive; c) propozițiile interogative indirecte. În grupa 2. sunt incluse: a) propozițiile relative; b) propozițiile conjuncționale.

Clasificarea se dovedește deficitară în primul rând prin separarea tipului de subordonate de sub pct. 1.b) de cele de sub pct. 1.a), nejustificată, dat fiind că în 1.a) este prezentat aspectul afirmativ, iar în 1.b) cel negativ al unor subordonate similar structurate, dacă *ne* este considerat ca având numai rol de adverb de negație, iar dacă el este considerat ca îndeplinind și rol de conectiv (cf. supra), aceste propoziții se cer încadrate în categoria 2., a celor legate prin joncțiune. Nu își găsește, de asemenea, motivare negarea calității de conectiv a pronomelui, adjectivului și adverbului interogativ, a căror situație inter- și intrapropozițională este aceeași ca a relativelor.

Pe de altă parte, expunerea prezintă inadvertențe și numeroase omisiuni în indicarea funcției sintactice a diferitelor tipuri de subordonate.

5. Omisiunile și inconsecvențele semnalate motivează, ca necesară, organizarea cât mai sistematică a materialului, ceea ce nu se poate realiza decât ținându-se cont de ambele componente (conținut funcțional și formă), fie că este trecut pe primul plan criteriul funcției sintactice, fie acela al structurii.

6. Menținând procedeul aplicat pentru nivelul intrapropozițional³⁰ se va acorda, și în acest al doilea volum, prioritate mijlocului de realizare a subordonării³¹, fiind indicată în subsidiar funcția sintactică.

²⁸ M. Pârlog, *Gramatica limbii latine*, ed. revizuită și adăugită de G. Creția, București, 1996, p. 192.

²⁹ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 526 sqq.

³⁰ vezi F. Edelstein, C. Fenechiu, D. LaCourse Munteanu, *Sintaxă latină. I. Sintaxa cazurilor*, Cluj, 2012.

³¹ Nu se poate face în toate situațiile o delimitare strictă între propozițiile relative și cele conjuncționale, fiind inerente anumite suprapuneri datorită evoluției limbii (majoritatea conjuncțiilor provin din pronume, adjective, adverbe relativ-interogative).

Structura propozițiilor cu mod personal

Din punctul de vedere al structurii propozițiilor cu mod personal, se va face distincția între:

- A. Propoziții subordonate fără conectiv (propoziții conjunctivale).
- B. Propoziții subordonate cu conectiv:
 - I. Propoziții relative;
 - II. Propoziții interogative/exclamative indirecte;
 - III. Propoziții conjuncționale.

În ceea ce privește valorile sintactice, nu se vor putea distinge toate cele semnalate în gramatica limbii române, din motive care vor fi explicate în capitolele respective (de exemplu, numărul mare de verbe cu regim dublu – tranzitiv și intransitiv – în latină face uneori imposibilă distingerea propoziției completive directe de cea indirectă).

A. Propoziții subordonate fără conectiv

Propoziția conjunctivală

1. În capitolul intitulat „Propoziția completivă conjunctivală”, gramaticile tratează subordonatele cu predicatul la modul conjunctiv, introduse prin *ut*, *ne*, *quominus*, *quin*, semnalându-se numai tangențial posibilitatea „omiterii” conectivului.³² Nu face excepție în această privință nici J. Oudot³³, deși, potrivit clasificării pe care o dă, subordonatele fără conectiv ar urma să figureze între acelea „que n'introduit aucun subordonnant”. Mențiunea „conjonction omise”, pe care o găsim și în alte lucrări, vine în contradicție cu afirmația „cette construction relève de la parataxe”, opinie, de altfel, general acceptată (cf., de exemplu, A. Ernout, F. Thomas: „du subjonctif seul sans *ut* d'assez nombreux traces subsistent encore en latin”³⁴).

1.1. Aplicând cele arătate în capitolele precedente, în cadrul acestei lucrări vor fi considerate propoziții conjunctivale numai cele a căror subordonare se realizează prin modul conjunctiv (M1'), deci sintetic, fără conectiv.

³² cf. I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 247–251.

³³ J. Oudot, *Syntaxe latine*, Strasbourg, 1964, p. 329–330.

³⁴ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 300.

1.2. Subordonata de acest tip este atestată din latina preclasică (mai ales la Plautus, Terentius și Cato) până în latina târzie (Tertullianus, Gregorius Turo-nensis și alții). Ea aparține în primul rând latinei vorbite, în textele literare constatându-se tendința de a o înlocui prin propoziții conjuncționale. Cu toate acestea, s-a menținut mai ales în stilul epistolar (Cicero, Seneca, Plinius), la istorici, în poezii (de exemplu, la Horatius), în expresii din limbajul juridic și administrativ.³⁵

2. Funcțiile sintactice ale propoziției conjunctivale:

2.1. Subiectivă, având ca Tr:

- a) verbe unipersonale în întrebuintare impersonală: *licet, oportet* etc.;
- b) verbe personale în întrebuintare impersonală: *placet, convenit, decretum est* etc.;
- c) expresii impersonale: *necesse est, certum est* etc.

Cic. *de Orat.* 1. 20: *ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio*;

Cic. *Div. Caec.* 30: *illum condemnem necesse est*.

2.2. Completivă directă, având ca Tr verbe care exprimă: a) voința: *velle, nolle, iubere, imperare, sinere* etc.; b) opinia: *censere, considerare* etc.; c) o rugămintă: *rogare, orare, obsecrare* etc.; d) verbele *facere, curare, cavere* (adesea la imperativ) etc.

Cic. *Q. Rosc.* 9: *nolo vincat*;

Cic. *Ver.* 2.5.174: *magno opere censeo desistas*;

Tac. *Ann.* 1.44: *orabant puniret noxios*;

Pl. *Bac.* 754–755: *facite (...) eatis*.

2.3. Completivă indirectă, având ca Tr: a) verbe care exprimă un îndemn: *hortari, monere* etc.; b) expresii: *operam dare* etc.

Caes. *Civ.* 1.21.4: *tribunos militum (...) hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam (...) occultos exitus asservent*.

Observație: Verbele de sub punctul a) pot fi construite, după cum se știe, și cu două complemente directe. Determinantul, nume de lucru sau acțiune

³⁵ *Istoria limbii române*, vol. 1, București, 1965, p. 299–300.

(non-animat), este însă restrâns la neutrul unor pronume sau adjective cantitative; de aceea sunt folosite mult mai des structurile cu un complement direct al persoanei și un complement indirect (în acuzativ sau ablativ însoțit de prepoziție). Din acest considerent, al frecvenței, s-a acordat prioritate funcției de complement indirect în determinarea rolului sintactic al propoziției conjunctivale.

2.4. Atributivă, având ca Tr un pronume demonstrativ sau – rar – un substantiv, cu funcție de subiect ori complement al unui verb din categoriile enumerate sub 2.1–2.3:

Cic. Catil. 2.20: *eos hoc moneo desinant furere.*

2.5. Circumstanțială, atestată sporadic în textele postclasice:

a) Finală:

Verg. A. 1.643–645: *Aeneas (...) / rapidum ad naves praemittit Achaten, / Ascanio ferat haec ipsumque ad moenia ducat;*

Petr. 46.5: *venit dem litteras.*

b) Consecutivă:

CIL VIII 20907: *sic duxit tempora vitae (...) sexaginta duos felix bene clausit annos.*

B. Propoziții subordonate cu conectiv

I. Propoziția relativă

Acest tip de propoziție, care are ca mijloc de realizare un relativ (mai ales pronume, dar și adjectiv sau adverb), după cum indică evident denumirea, se poate clasifica după următoarele criterii³⁶:

1. După caracterul relativului:

1.1. Propoziții introduse printr-un pronume, adjectiv ori adverb relativ definit (sau „de individualizare”):

Sall. Iug. 5.1: *bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha rege Numidarum gessit*;

Phaed. 1.pr.1–2: *Aesopus auctor quam materiam repperit, / hanc ego polivi versibus senariis*;

Cic. Sen. 12: *quasi iam divinarem (...), illo extincto, fore unde discerem neminem*.

Observație: Folosirea adjectivului relativ *qui, quae, quod* presupune următoarele situații:

- a. Repetarea în cadrul propoziției relative a Tr-ului relației interpropoziționale respective (fie în scopul dezambiguizării sau al evidențierii, fie ca simplă redundanță). Prin această repetare, dependența propoziției relative de Tr este slăbită:

Caes. Gal. 1.6.1: *erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent*.

- b. „Inversiunea relativă”, în cadrul căreia Tr-ul de drept al propoziției relative este trecut, cu toate determinantele sale, din propoziția regentă în cea relativă (el preia cazul la care ar fi stat pronumele relativ); Tr-ul interpropozițional devine deci un termen regent intrapropozițional, căruia i se subordonează prin acord relativul. În dependență de poziția relativei sunt atestate următoarele situații:

- a. Propoziția relativă precedă regenta:

³⁶ Cf. F. Edelstein, „Sur les propositions relatives en latin”, *Revue roumaine de linguistique*, 38. 1–3, 1993, p. 121–128.

Caes. Gal. 6.20.1: *quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum (...)*. Situația uzuală, cu Tr aflat în propoziția regentă și marcă a subordonării constituită din pronume relativ (nu adjectiv relativ), se poate reface fără dificultate: *civitates, quae commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum (...)*.

Substantivul trecut în propoziția relativă poate fi reluat în regentă printr-un pronume demonstrativ, mai ales dacă diferă cazul:

Caes. Civ. 2.6.6: *quae proximae (...) naves erant, in eas (...) impetum faciunt*.

β. Propoziția relativă este intercalată:

Caes. Civ. 1.52.4: *ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur*. În cazul intercalării relativei, nu apare în regentă pronumele demonstrativ.

- c. „Legătura” (sau „unirea”) relativă. Adjectivul relativ echivalează cu un adjectiv demonstrativ (+ conjuncția coordonatoare). Relative de acest fel apar mai adesea după punct sau punct și virgulă:

Nepos Timol. 4.1: *lumina oculorum amisit. Quam calamitatem ita moderate tulit (...)*. În aceste cazuri propoziția în care se găsește adjectivul relativ este fie o principală, fie o subordonată introdusă printr-o conjuncție oarecare.

1.2. Propoziții introduse printr-un pronume (Pl. Trin. 436–437), adjectiv (Sall. Iug. 5.4) ori adverb (Sall. Iug. 74.1) relativ indefinit (sau „de generalizare”):

Pl. Trin. 436–437: *di dunt / tibi (...) quaequomque optes*;

Sall. Iug. 5.4: *populus Romanus, quascumque urbis et agros manu ceperat, regi dono dedit*;

Sall. Iug. 74.1: *quocumque intenderat, res advorsae erant*.

2. După funcția sintactică, sunt distinse în gramaticile latine scrise în limba română, de regulă, două categorii de propoziții relative: a) atributive și b) circumstanțiale.³⁷

³⁷ Cf., de exemplu, N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 329–335; M. Pârlog, *op. cit.*, p. 217–219.

Relativului din situațiile cuprinse în subdiviziunea b) i se indică drept echivalent o conjuncție subordonatoare + pronume demonstrativ.³⁸ Dacă se face însă substituirea respectivă în exemplele date de autorii înșiși, se constată că propozițiile conjuncționale nu coincid cu cele relative nici în privința ipostazei relaționale (Tr sau Ts), nici în privința conținutului de idei; a se compara, de exemplu:

Cic. de Orat. 1.203: *vobis (...) fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda;*

cu:

vobis fontes ut ex iis hauriretis atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda. În a doua formulare substantivul *fontes*, nefiind determinat de subordonata *ut ex iis hauriretis*, are un sens general (el poate fi interpretat chiar ca desemnând totalitatea), ceea ce face comunicarea mai vagă decât în textul lui Cicero, unde sfera substantivului este limitată și conținutul precizat prin propoziția atributivă (determinativă).

Uneori asemenea substituiți implică alterări și în propoziția regentă. De ex.:

Pl. Am. 177–178: *hodie qui fuerim liber, / eum nunc potivit pater servitutis.* Înlocuind pronumele relativ printr-o conjuncție concesivă, *eum* ar trebui ori substituit prin pronumele personal *me*, ori suprimat, prezența demonstrativului nejustificându-se în acest context decât datorită rolului său de a relua relativul *qui*.

Pe de altă parte, în multe lucrări, termenul regent al relativelor circumstanțiale rămâne în afara sferei de atenție și nu se fac precizări în privința lui; nu se explicitează dacă relativul conectează sau nu subordonata și față de un substantiv ori pronume din regentă sau dacă acesta, substantivul, respectiv pronumele, încetează de a mai fi Tr, iar subordonarea se realizează numai față de un verb din regentă (de obicei, predicatul regentei), ca în situațiile de mai sus (cu conjuncțiile indicate în gramatici drept echivalente ale relativului). Lipsa unor precizări în privința termenului regent generează contradicții în formulări și clasificări.³⁹

³⁸ N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 331: „pronumele relativ este echivalent cu conjuncția + pronume”.

³⁹ De exemplu, N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 332, notează referitor la fraza *nemo est qui nesciat*: „Prin consecutiva *qui nesciat* este calificat subiectul *nemo* din

De fapt, după cum se va arăta, majoritatea relatiilor categorisite drept „circumstanțiale” au un Tr substantiv sau pronume și, în consecință, funcție atributivă, la care se adaugă și o funcție circumstanțială față de un al doilea Tr, verb sau adjectiv. Tocmai de aceea în cadrul lucrării se va face distincția între:

- Propoziții relative cu o funcție (relative monofuncționale); marca subordonării (M) este relativul, prin care se realizează un singur raport de subordonare (Rs), cu o singură funcție sintactică (F), față de un singur Tr.
- Propoziții relative cu două funcții (relative bifuncționale), în care sunt îndeplinite toate condițiile dublei subordonări: 2 Tr, 2 Rs, 2 F, 2 M, 1 Ts.

2.1. Propoziții relative cu o funcție

2.1.1. Propoziții relative cu funcție **atributivă**. Pot fi introduse atât printr-un relativ definit, cât și – rar – printr-un relativ indefinit.

În latina preclasică și în cea clasică, predicatul este – precum se știe – în ambele subcategorii de cele mai multe ori la indicativ. Conjunctivul este folosit:

- a) fie cu valoare opozițională (iusiv, optativ sau potențial), precum în propozițiile principale:

Pl. Mil. 426: *quin ego hoc rogem quod nesciam?*

- b) fie prin atracție modală, cu un verb la conjunctiv sau infinitiv din regentă (chiar dacă acțiunea din relativă are un caracter real și deci ar fi de așteptat să fie folosit indicativul):

Caes. Civ. 3.73.2: *hortatusque est ne ea quae accidissent graviter ferrent.*

Dacă autorul insistă însă asupra caracterului real al acțiunii din subordonata relativă atributivă și nu asupra raportului de dependență, el menține indicativul.

Creșterea progresivă în literatura postclasică a ocurențelor conjunctivului⁴⁰, și dincolo de atracția modală față de verbul din regentă, conferă conjunctivului un statut de *subiunctivus modus*, deci mod relațional, ce dublează relativul ca marcă secundară a subordonării față de unul și același Tr; în aceste

principală”, iar mai departe: „Uneori se întâlnesc în aceeași frază relative cu indicativul (atributive) și cu conjunctivul (consecutive), după același verb regent”.

⁴⁰ Cf. J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 558; A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 335–336.

situații, se realizează, așadar, o singură relație de subordonare, cu o singură funcție, dar cu două mărci față de un Tr (substantiv).

Imperativul foarte rar atestat, și numai în propoziții introduse prin pronume relative definite⁴¹, are rol de mod opozițional (iusiv).

Cic. Agr. 2.95: *Quid enim viderunt? Hoc quod nunc vos, quaeso, perspicite atque cognoscite.*

Observație: Subordonatele relative considerate de gramatici ca având rol restrictiv⁴² au, de fapt, tot funcție atributivă. Ele aparțin unui enunț intercalat, în care propoziția regentă este omisă pe bază de elipsă. Astfel se explică clișeele *quod sciam*, *quod meminerim* etc., care nu își găsesc nici măcar un Tr aparent în cadrul contextului:

Cic. Fin. 2.7: *sapienti adsentiri, qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus*. Prezența lui *quod* nu se justifică decât prin întregirea textului cu o regentă: [*de eo quidem loquor*], *quod sciam*. Enunțul constituie în întregime sa o remarcă restrictivă situată la alt nivel al comunicării, ceea ce explică și neconformarea față de regulile corespondenței timpurilor. Folosirea conjunctivului este explicabilă nu doar prin atracția modală față de conjunctivul *sit ausus* plasat în apropiere, ci s-ar putea datora caracterului potențial al procesului (*quod sciam* = *quod scire possum*).

2.1.2. Propoziții relative cu funcție de **subiect** sau de **complement**. În situațiile în care lipsește antecedentul cu rol de subiect sau de complement direct ori indirect, subordonata relativă îi preia funcția. În privința modului la care stă predicatul, sunt valabile cele notate deja la propozițiile relative atributive, cu mențiunea că imperativul nu este atestat.

2.1.2.1. În propozițiile introduse printr-un pronume sau adjectiv relativ definit: *qui id dicit errat*, subordonata poate fi oricând convertită într-o propoziție atributivă prin simpla introducere, respectiv subînțelegere, în regentă a unui pronume demonstrativ (antecedentul), acesta fiind adesea neexprimat ([*is*], *qui id dicit, errat*). Atât funcția de subiect, cât și cea de complement a acestor subordonate poate fi acceptată, așadar, facultativ.

Excepție formează:

- a) Propozițiile ce determină adjectivele *aptus*, *dignus*, *indignus*, *idoneus* etc., unde, firește, o asemenea modificare nu este posibilă:

⁴¹ Cf. J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 570–571.

⁴² De exemplu, A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 340–341.

Cic. S. Rosc. 119: *indigni erant, qui impetrarent;*

Cic. Man. 57: *idoneus non est qui impetret.*

Propozițiile relative care au ca Tr adjectivele mai sus menționate sunt diferit interpretate: în unele gramatici figurează între „relativele consecutive”⁴³; A. Ernout, F. Thomas⁴⁴ le prezintă ca subdiviziune în paragraful „Tours particuliers”, fără precizări cu privire la funcția sintactică. J. Oudot⁴⁵ citează o astfel de relativă pentru a exemplifica rolul de „complément d’adjectif”. De altfel, funcția de completivă indirectă a acestor subordonate se verifică prin posibilitatea substituirii lor printr-un substantiv (în dativ, acuzativ însoțit de *ad* ori *in* sau ablativ). Cât privește prezența conjunctivului, se explică, după A. Ernout și F. Thomas⁴⁶, prin ideea de posibilitate sau necesitate (deci mod opozițional).

- b) Situațiile cu „inversiune relativă”. Termenul regent substantiv fiind trecut în propoziția relativă, aceasta ajunge să îndeplinească pe lângă predicatul regentei funcția de subiect sau complement, ce i-ar fi revenit substantivului Tr în topica neinversată. Astfel, într-un enunț precum:

Caes. Gal. 6.20.1: *quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum (...)*, funcția atributivă a propoziției *quae civitates (...) existimantur* este restabilă numai în cazul reluării printr-un pronume demonstrativ, în regentă, a substantivului *civitates* (sau, firește, dacă se renunță la inversiune).

2.1.2.2. Prin propozițiile introduse de pronume sau adjective relative indefinite, ambele funcții – subiectivă și completivă – sunt convingător susținute⁴⁷, dat fiind nu atât considerentul că relativele indefinite apar rareori cu un antecedent în regentă, ci mai cu seamă faptul că în unele enunțuri introducerea unui asemenea antecedent, precum se poate proceda în subordonatele cu relativ definit, nu este posibilă:

⁴³ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 559.

⁴⁴ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 341.

⁴⁵ J. Oudot, *op. cit.*, p. 502.

⁴⁶ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 341.

⁴⁷ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 562, semnalează drept „Subjektsergänzung” (respectiv „Objektsergänzung”) propozițiile relative din enunțuri ca Pl. Am. 309: *quisquis homo huc profecto venerit, pugnus edet.*

Sen. Ep. 14.11: *nam forensis eloquentia et quaecumque alia populum movet adversarios habet*;

Sen. Ep. 66.20: *nullum habet momentum vexatio et dolor et quidquid aliud incommodi est*.

Se observă că aceste propoziții relative pot fi coordonate copulativ cu substantive ce îndeplinesc aceeași funcție (de subiect sau complement).

2.1.3. Propoziții relative cu funcție circumstanțială. Au drept Tr un verb sau un adjectiv și sunt conectate mai adesea prin adverbe sau prin adjective relative definite (*qualis, quantus*), dar și prin pronume, adjective sau adverbe relative nedefinite. În majoritatea cazurilor predicatul stă la indicativ. Modul conjunctiv apare în locul indicativului cu motivații similare celor din subordonatele relative cu funcție atributivă (ca mod de opoziție sau în cazul atracției modale). Începând cu epoca imperială se manifestă, precum la relativele atributive, aceeași tendință a extinderii conjunctivului ca mod relațional, funcționând ca a doua marcă a subordonării.

Observație: Tendința de abstractizare a sensului lexical al adverbelor relative a avut ca urmare slăbirea și apoi chiar anihilarea funcției lor sintactice intrapropoziționale, ceea ce le-a (re)dus la statutul de conjuncție. Tocmai de aceea apar unele dificultăți în distingerea propozițiilor relative de cele conjuncționale, pentru că nu este întotdeauna clar dacă conectivul este strict conjuncție (conectivul are deci numai rol interpropozițional) sau dacă se mai păstrează ceva din valoarea relativă inițială (conectivul are și rol intrapropozițional).

Dat fiind că propozițiile introduse printr-un relativ definit nu coincid cu cele introduse printr-unul indefinit, nici din punctul de vedere al funcțiilor sintactice și nici din al clasei de cuvinte a relativului, ele vor fi prezentate separat.

2.1.3.1. Propozițiile introduse prin pronume, adjective și adverbe relative definite pot avea rolul de:

2.1.3.1.1. Circumstanțială de loc⁴⁸:

Precum la nivelul intrapropozițional, și la cel interpropozițional se constată existența unui paralelism între determinările temporale și cele spațiale, atât la nivelul conținutului, cât și al structurii. Ocurențele atestă (vezi infra) că punctul terminus, amplasarea, extensia, punctul de plecare se întâlnesc nu numai

⁴⁸ Cf. F. Edelstein, B. Tătaru, „La proposition circonstancielle de lieu en latin”, *Dacoromania*, 2. 1–2, 1996–1997, p. 303–310.

la timp, ci și la loc, speciile ce țin de spațiu fiind, bineînțeles, mai concrete decât cele care se referă la timp (categorie mai abstractă). Din punctul de vedere al structurii însă, spre deosebire de temporale, care pot fi conectate atât prin adverbe relative, cât și prin conjuncții, circumstanțialele de loc pot fi introduse numai prin adverbe relative și tocmai de aceea se cuvin încadrate și prezentate în categoria propozițiilor relative. Marca subordonării este relativul, modul la care se află predicatul nefiind implicat în realizarea funcției; conjunctivul – atestat mai rar decât indicativul – este folosit fie ca mod opozițional, fie în urma atracției modale.

În propoziția regentă apare de cele mai multe ori un adverb demonstrativ, drept corelativ al adverbului relativ (conectivul propoziției circumstanțiale de loc). Adverbul demonstrativ poate aparține aceleiași specii ca și relativul (de ex., amplasare: *ibi... ubi*; direcție, punct terminus: *illuc* sau *eo... quo*; punct de plecare: *inde* sau *hinc... unde*) sau nu (de ex., demonstrativul indică direcția, în timp de relativul exprimă punctul de plecare: *eo* sau *eodem...unde*). În absența corelativului, subordonata se leagă direct de un verb din regentă (de cele mai multe ori, de predicat): *ibit eo quo vis* / *ibit quo vis*.

Raportul dintre statutul sintactic intra- și cel interpropozițional al adverbului relativ ce introduce circumstanțiala de loc variază în dependență de simetria sau asimetria față de adverbul demonstrativ (din regentă).

Drept conective ale acestui tip de circumstanțială sunt atestate următoarele adverbe relative:

a) *Ubi*:

Cu un corelativ simetric (*ibi*, *istic*, *hic*), propozițiile relative cu funcție circumstanțială de loc indică amplasarea:

Cic. *Fam.* 1.10.1: *velim (...) ibi malis esse, ubi aliquo numero sis quam istic ubi solus sapere videre*. Simetria se manifestă prin identitatea speciei la cele două niveluri, căci, pe de o parte, circumstanțiala indică amplasarea la nivelul frazei, iar, pe de altă parte, *ubi*, ca adverb relativ subordonat predicatului subordonatei, indică la nivelul propoziției circumstanțiale tot amplasarea.

Corelativul asimetric poate desemna direcția, punctul terminus (*illuc*, *eo* etc.) sau punctul de plecare (*inde*, *hinc*) al deplasării exprimate prin verbul regentei. Specia circumstanțialiei introduse prin *ubi* poate coincide cu cea căreia îi aparține corelativul pe care ea îl explicitează:

Iuv. 3.24–25: *proponimus illuc/ire, fatigatas ubi Daedalus exuit alas*; subordonata relativă (M = relativul *ubi*) indică punctul de sosire al deplasării,

relevat prin *illuc*; la nivel intrapropozițional, adverbul *ubi* indică însă amplasarea față de *Tr exuit*.

Corelativul nu este însă întotdeauna exprimat, el putând fi omis fără riscul ambiguității:

Pl. *Capt.* 764: *reducam te ubi fuisti*.

Observație: Statutul intrapropozițional al lui *ubi* nu se schimbă, el indicând amplasamentul acțiunii sau al stării exprimate prin predicatul relativei, indiferent de specia circumstanțială de loc.

b) *Ut* cunoaște un număr redus de atestări:

Verg. *A.* 5.328–330: *levi cum sanguine Nisus / labitur infelix, caesis ut forte iuvencis / fusus humum viridesque super madefecerat herbas*.

c) *Unde* este atestat atât în structură simetrică (circumstanțiala indică punctul de plecare):

Cic. *Inv.* 1.28: *[narratio] brevis erit si, unde necesse est, inde initium sumetur*;

cât și asimetrică (circumstanțiala precizează că amplasarea acțiunii sau stării exprimate prin verbul regentei coincide cu punctul de plecare al deplasării exprimat prin verbul subordonatei):

Cic. *Rep.* 2.30: *meliora apud nos multo esse facta, quam ibi fuissent, unde huc translata essent*.

În prezența corelativelor *eo, eodem* etc., punctul de sosire al deplasării verbului regentei este considerat punct de plecare al acțiunii propoziției circumstanțiale de loc introduse prin *unde*:

Sall. *Cat.* 60.2: *postquam eo ventum est, unde (...) proelium committi posset (...)*.

Observație: Numitorul comun în structurile având corelativ asimetric îl constituie specia circumstanțialului de loc (punctul de plecare) realizată de *unde* în calitate de *Ts* al unui verb din relativă.

d) *Qua*:

Corelativul simetric (*ea, eadem*) implică coincidența speciei la cele două niveluri, deplasarea exprimată prin verbul din regentă urmează același traseu precum cel din circumstanțială:

Nepos Han. 3.4: *effecit ut ea elephantus ornatus ire posset, qua antea unus homo inermis vix poterat repere.*

Dacă în regentă nu apare un verb al deplasării, subordonata – mai ales în absența unui corelativ (simetric) al lui *qua* – indică suprafața (*qua*) extensiei acțiunii sau stării exprimate prin verbul principal, în timp ce *qua* își menține la nivel intrapropozițional caracterul prosecutiv:

Ov. Met. 1.187–188: *nunc mihi, qua totum Nereus circumsonat orbem, / perdendum est mortale genus.*

e) Quo:

În cazul frazelor cu corelativ simetric (*illuc, eo* etc.), propoziția circumstanțială indică (precum complementul circumstanțial de loc realizat prin adverbul *quo* la nivel intrapropozițional) direcția sau punctul terminus. Corelativul este însă cel mai adesea neexprimat în enunțurile în care sensul lexical al verbului din regentă exclude ambiguitatea:

Pl. Aul. 118: *nunc quo profectus sum ibo.*

Când adverbele corelative din regentă sunt asimetrice (*illic, istic, hic*), subordonata aparține – asemenea corelativului – categoriei amplasării, în timp ce, la nivel intrapropozițional, *quo* nu își modifică specia, îndeplinind față de predicatul subordonatei (cf. infra, *sint profecti*) funcția de complement circumstanțial de loc, indicând direcția.

Caes. Gal. 7.20.3–4: *respondit (...) equitum vero operam (...) illic fuisse utillem quo sint profecti.*

f) Quatenus și quoad, având corelativele simetrice *usque eo* sau *eatenus*, sunt mai puțin atestate. Propoziția relativă cu funcție de circumstanțială de loc stabilește limitele acțiunii verbului din regentă:

Liv. 28.39.21: *et petentibus Saguntinis ut quatenus tuto possent Italiam spectatum irent, duces dati.*

2.1.3.1.2. Circumstanțială de timp:

Pl. Capt. 142–143: *tum denique (...) nostra intellegimus bona, / quom (...) ea amisimus;*

Pl. Men. 430: *auferto [pallam] tecum, quando abibis.*

Observație: Folosite și pentru introducerea unor subordonate cu alte funcții circumstanțiale, majoritatea adverbelor relative temporale au trecut în clasa

conjuncțiilor, încetând a mai avea rol sintactic intrapropozițional (și păstrându-l numai pe cel de conectiv interpropozițional); cf., de exemplu, *cum* cauzal sau concesiv, *quando* cauzal etc.

2.1.3.1.3. Circumstanțială modal-comparativă:

Cic. Phil. 5.51: *promitto (...) C. Caesarem talem semper fore civem, qualis hodie sit;*

Pl. Capt. 781–782: *quanto in pectore hanc rem meo magis voluto, / tanto mi aegritudo auctior est in animo;*

Ter. Ad. 394: *tu, quantu' quantu's, nil nisi sapientia es.*

2.1.3.2. Propozițiile introduse prin pronume, adjective sau adverbe relative indefinite sunt atestate cu următoarele roluri sintactice:

2.1.3.2.1. Circumstanțială de loc:

Subordonatele circumstanțiale de loc introduse prin *ubicumque*, *ubiubi*, *quocumque*, *quacumque*, *undecumque*, *undeunde* prezintă, la nivelul conținutului, aceleași specii precum cele introduse prin relative definite, cel mai des atestat fiind amplasamentul.

Corelativul simetric este, în cele mai multe cazuri, neexprimat:

Cic. N.D. 1.121: *nihil est enim virtute amabilius; quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur;*

Hor. Epod. 16.21–22: *ire, pedes quocumque ferent, quocumque per undas / Notus vocabit;*

Sunt atestate, bineînțeles, și ocurențe în care corelativul simetric este prezent:

Cic. Phil. 2.113: *qui ubicumque terrarum sunt, ibi omne est rei publicae praesidium.*

În enunțurile în care adverbul relativ aparține altei specii decât adverbul demonstrativ, corelativul este, în majoritatea cazurilor, *ibi*, exprimat sau subînțeles:

Liv. 8.9.12: *quacumque equo invectus est, ibi (...) pavebant;*

Cic. Mil. 1: *oculos qui, quocumque inciderunt, veterem consuetudinem fori (...) requirunt.*

2.1.3.2.2. Circumstanțială de timp:

Hor. Ep. 1.14.16–17: *me (...) scis et discedere tristem, / quandocumque trahunt invisa negotia Romam.*

2.1.3.2.3. Circumstanțială de mod propriu-zisă:

Liv. 10.28.6: *quantumcumque virium habuit certamine primo effudit.*

2.1.3.2.4. Circumstanțială concesivă condițională; această funcție are cele mai multe ocurențe și este realizată exclusiv prin relative indefinite:

- a) Potențială, cu predicatul la conjunctiv sau la indicativ (cu sens de conjunctiv):

Cic. de Orat. 2.252: *nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur*; funcția concesivă-condițională este subliniată de prezența corelativului *tamen* în regentă;

Verg. A. 2.49: *quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis*; unde sunt formulate două opoziții față de *timeo*, cea dintâi exprimată prin relativa *quidquid id est*, cea de a doua, prin participiul *ferentis*, însoțit de adverbul *et*.

- b) Reală cu predicatul la indicativ (cu atestări mai puțin frecvente):

Cic. N.D. 1.121: *ubicumque erit gentium a nobis diligetur.*

2.2. Propoziții relative cu două funcții: atributivă + circumstanțială:

Spre deosebire de situațiile anterior prezentate, unde se realizează o singură funcție sintactică față de un singur Tr (fie substantiv, fie verb), având ca marcă a subordonării relativul definit sau indefinit, în alte structuri (prezentate în gramatici sub denumirea de „relative circumstanțiale”) se menține concomitent cu subordonarea față de un verb regent și subordonarea față de substantivul pe care relativul îl substituie; în consecință, propoziția relativă devine bifuncțională. Sunt îndeplinite toate condițiile dublei subordonări: există 2 Tr, 2 Rs (cu 2 F și 2 M) și 1 Ts; Tr1 e substantiv sau pronume, F1 este atributivă, M1 e relativul (care nu poate fi decât definit), Tr2 e verb sau adjectiv, F2 este circumstanțială, M2 e modul conjunctiv, care s-a impus în latina clasică drept expresie a opoziției între propoziția relativă monofuncțională și cea bifuncțională (atributivă și circumstanțială).

A se compara: *serit arbores, quae alteri saeclo proderunt* („sădește arbori care vor folosi altei generații”) cu Cic. Tusc. 1.30: *serit arbores quae alteri saeclo prosint* („sădește arbori care să folosească altei generații”). În primul enunț,

subordonata relativă exprimă numai o notă a substantivului *arbores*, în al doilea, se adaugă și finalitatea acțiunii din propoziția regentă.

Observație: Și în limba română este atestată această opoziție: monofuncționalitate/bifuncționalitate în enunțurile corespunzătoare cu indicativul, respectiv cu conjunctivul.

Relativele de acest tip sunt numai în parte coincidente cu subordonatele conjuncționale corespunzătoare: ele sunt mai complexe în conținut și formă tocmai datorită prezenței și a unei subordonări față de antecedentul relativului. Gramaticile semnalează existența, în latina pre- și postclasică și, sporadic, în cea clasică, a unor „relative circumstanțiale” cu predicatul la indicativ.⁴⁹ În aceste cazuri, lipsind marca funcției circumstanțiale, nu există certitudinea că scriitorul latin a intenționat să o asocieze celei atributive, cu atât mai mult cu cât găsim la același autor ambele tipuri:

Pl. *Per.* 75: *sed sumne ego stultus, qui rem curo publicam?*

față de:

Pl. *Trin.* 1057: *sed ego sum insipientior, qui rebus curem publicis?*

Valoarea circumstanțială rămâne latentă: posibilitatea admiterii ca M2 a indicativului (în situații ca cea din Pl. *Per.* 75), în baza analogiei cu predicatul subordonatei circumstanțiale conjuncționale corespunzătoare, nu poate fi exclusă.

Funcția circumstanțială care se adaugă celei atributive poate fi:

2.2.1. Finală:

Liv. 21.54.3: *Mago locum monstrabit quem insideatis* (cf. și supra Cic. *Tusc.* 1.30); *Ts quem insideatis* se află în dublă subordonare: Tr1 *locum*, F1 a propoziției relative este cea atributivă, realizată prin M1: relativul *quem* (joncțiune); Tr2 *monstrabit*, F2 a propoziției relative este cea circumstanțială finală, M2 fiind modul conjunctiv.

2.2.2. Consecutivă:

Iuv. 10. 357–359: *fortem posce animum (...) qui ferre queat quoscumque labores*. Subordonata *qui ferre queat quoscumque labores* reprezintă o atributivă (F1) a substantivului *animum* (Tr1) și totodată o consecutivă (F2)

⁴⁹ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 337.

a notei sale *fortem* (Tr2). Pe lângă Tr2 poate fi exprimat sau subînțeles adverbul *tam*, corelativ al funcției consecutive (*tam fortem*).

În structurile cu indicativul, propoziția relativă monofuncțională, atributivă, are rolul de individualizare a termenului regent (substantiv sau pronume): Cic. *Fam.* 15.4.11: *tu es enim is qui me tuis sententiis saepissime ornasti*; în structurile cu conjunctivul, propoziția relativă bifuncțională tipizează, raportându-se la un pronume sau substantiv care prin nota conferită, respectiv gradată prin *talīs, is* (= *talīs*), *tam* din regentă, este încadrat într-un tip de unități al căror specific implică efectul sau consecința exprimată prin conjunctiv: Cic. *Fam.* 5.12.6: *neque enim tu is es qui quid sis nescias*.

Observație: În enunțurile cu caracter de clișeu (*est qui...; inveniuntur qui...; nemo est qui...; sunt qui...; quis est qui...?* etc.), relativa construită cu conjunctivul este considerată de majoritatea specialiștilor ca fiind consecutivă, ceea ce implică – pe lângă relația de subordonare față de un Tr1: pronume (omis în structurile cu regentă afirmativă) – și existența subordonării față de un Tr2 neexprimat (de cele mai multe ori: *talīs*); deci un Rs2 marcat prin modul conjunctiv. Deosebirile între enunțurile cu indicativul și cele cu conjunctivul sunt aceleași ca cele mai sus semnalate: Pl. *Trin.* 91: *sunt quos scio esse amicos*, față de Cic. *Tusc.* 1.18: *sunt qui (...) censeant*.

2.2.3. Cauzală:

Pl. *Mil.* 58–59: *amant ted omnes mulieres (...) / qui sis tam pulcher*; Ts: *qui sis tam pulcher*; Tr1: *te*, Rs1: F1: atributivă, M1: *qui*; Tr2: *amant*, Rs2: F2: cauzală, M2: modul conjunctiv.

În propozițiile relative cu predicatul la indicativ, nuanța cauzală latentă poate ajunge la statutul unei a doua funcții sintactice dacă este marcată prin adverbul *quippe* (atestări mai ales la Sallustius, Titus Livius, precum și la scriitorii din epoca târzie, cu caracter mai adesea arhaizant⁵⁰). În prezența lui *quippe*, ca și a altor adverbe (*utpote, quidem* etc.), conjunctivul – impus pe bază de analogie cu structurile fără adverb – nu are decât rolul de marcă secundară a funcției cauzale.

2.2.4. Concesivă:

Cic. *de Orat.* 1.82: *nam egomet, qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen (...) compluris tum ibi dies sum (...) commoratus*; Ts: *qui sero*

⁵⁰ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 560.

ac leviter Graecas litteras attigissem; Tr1: *ego*, Rs1: F1: atributivă, M1: *qui*; Tr2: *sum commoratus*, Rs2: F2: concesivă, M2: modul conjunctiv.

Ca și în cazul propozițiilor introduse prin conjuncție, opoziția pe care o implică raportul concesiv se realizează la nivelul predicatelor, respectiv al complementelor circumstanțiale: *sero ac leviter attigissem / compluris dies sum commoratus*. Datorită acestei opoziții valoarea circumstanțială concesivă nu rămâne latentă nici în enunțurile cu predicatul propoziției relative la indicativ, întrucât în regentă se poate insera un *tamen*.

2.2.5. Condițională:

Liv. 22.11.8: *libertini etiam, quibus liberi essent (...), in verba iuraverant*; Ts: *quibus liberi essent*; Tr1: *libertini*, Rs1: F1: atributivă, M1: *quibus*; Tr2: *iuraverant*, Rs2: F2: condițională, M2: modul conjunctiv;

Cic. Tusc. 5.20: *Xerxes (...) praemium proposuit [ei], qui invenisset novam voluptatem*; Ts: *qui invenisset novam voluptatem*; Tr1: *[ei]*, Rs1: F1: atributivă, M1: *qui*; Tr2: *proposuit*, Rs2: F2: condițională, M2: modul conjunctiv.

Se poate observa că realizarea predicatului *iuraverant*, respectiv *proposuit* este condiționată de acțiunea din subordonata relativă, care în același timp determină și pe *libertini*, respectiv *ei*.

3. Concluzii asupra propozițiilor relative:

3.1. Se impune separarea celor două criterii de clasificare a subordonatei relative: (a) după gradul de determinare a relativului: definit/indefinit; (b) după funcția sintactică (conținutul raportului de subordonare). Acest din urmă criteriu implică dihotomia: monofuncțional/bifuncțional, în dependență de numărul termenilor regenți la care se raportează subordonata.

3.2. Realizarea funcției circumstanțiale nu implică suprimarea celei atributive, ambele funcții putându-se realiza în două relații sintactice concomitente.

3.3. În enunțurile cu monosubordonare sunt prezente propoziții introduse prin pronume, adjective sau adverbe relative atât definite, cât și indefinite, cu excepția funcției concesive, care se realizează numai în propozițiile introduse printr-un relativ indefinit. În structurile cu dublă subordonare apar însă exclusiv propoziții introduse printr-un relativ definit.

3.4. Funcțiile circumstanțiale reprezentate în structurile cu monosubordonare nu coincid cu cele care se adaugă la funcția atributivă în cadrul dublei subordonări. Abaterea valorii concesive este doar aparentă, căci speciile sunt

diferite: la monosubordonare se realizează valoarea concesivă condițională, iar la dubla subordonare, alături de cea atributivă, concesiva propriu-zisă.

4. „Încrucișarea relativă”: ipostază a dublei subordonări.⁵¹

4.1. Sintagma „încrucișare relativă” („relative Verschränkung”) este folosită de J.B. Hofmann, A. Szantyr pentru a denumi situațiile în care pronumele relativ precedă un alt conectiv.⁵² Structurile de acest tip sunt explicate prin dislocarea rolului sintactic interpropozițional al pronumelui relativ care precedă, de cele mai multe ori nemijlocit, conectivul subordonator (fie conjuncție, fie tot pronume relativ sau interogativ); se consideră că la nivelul interpropozițional relativul conectează o altă propoziție decât cea în care el (relativul) funcționează ca parte de propoziție în baza formei lui cazuale. Aceeași interpretare se regăsește și la A. Ernout, F. Thomas: „la relative entrelacées dans une subordonnée incidente: Cic. *Fam.* 6.6.5: *ea (consilia) quibus ille (Pompeius) si paruisset, ... hic (Caesar) ... tantas opes ... non haberet.*”⁵³

Potrivit interpretării în discuție, în fraza din Cicero *Fam.* 6.6.5, relativul *quibus* conectează propoziția *hic tantas opes non haberet* de termenul regent *ea*, iar ca parte de propoziție aparține subordonatei condiționale, ca determinant al predicatului *paruisset*:

Acestei interpretări i se pot aduce însă, printre altele, următoarele obiecții:

- insolitul separării rolului sintactic intrapropozițional de cel interpropozițional;
- imposibilitatea delimitării subordonatei introduse prin al doilea conectiv și deci a separării ei de propoziția interpretată ca „relativă”;
- în unele situații, conectarea prin relativ, potrivit interpretării propuse, poate duce la un sens diametral opus:

Cic. *Mil.* 84: *ea vis igitur ipsa (...) illam perniciem (= Clodium) exstinxit ac sustulit, cui primum mentem iniecit ut vi irritare (...) fortissimum virum (= Milonem) auderet vincereturque ab eo (= Milone) quem si vicisset (= Clodius) habiturus esset impunitatem.*

⁵¹ Pentru mai multe detalii se vedea F. Edelstein, B. Tătaru, „Încrucișarea relativă în limba latină”, *Antic și modern. In honorem Luciae Wald* (ed. A.C. Halichias, T. Dinu), București, 2006, p. 220–227.

⁵² J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 568–569.

⁵³ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 334.

Dacă s-ar conecta prin relativ propoziția *habiturus esset impunitatem*, textul ar deveni: *vinceretur ab eo (= Milone), qui habiturus esset impunitatem*, relativul ajungând astfel substitut al lui Milo, și nu al lui Clodius.

4.2. De fapt, relativul aparține și la nivelul interpropozițional subordonatei în care funcționează pe baza formei sale cazuale: propozițiile de tipul: *quibus ille si paruisset*, respectiv: *quem si vicisset* includ două conective; ca atare, ele cumulează două funcții sintactice, în cadrul a două relații de subordonare: o funcție atributivă față de un termen regent, substantiv sau pronume, realizată printr-un relativ: o a doua funcție, circumstanțială (temporală, finală, consecutivă, concesivă, condițională) sau necircumstanțială (atributivă), în raport cu un termen regent, verb sau pronume, aflat într-o propoziție succedentă sau intercalată, funcție realizată printr-o conjuncție subordonatoare, respectiv de un al doilea relativ. Astfel, în exemplul din Cic. Fam. 6.6.5: *ea (consilia) quibus ille (Pompeius) si paruisset, ... hic (Caesar) ... tantas opes ... non haberet*, Ts – segmentul: *quibus ille (Pompeius) si paruisset* – se subordonează pe de o parte lui *ea* (Tr1), Rs1: F1: atributivă, M1: *quibus*, iar pe de altă parte lui *non haberet* (Tr2), Rs2: F2: circumstanțială condițională, M2: *si*.

„Încrucișarea relativă” nu este, așadar, decât o ipostază a dublei subordonări, unde ambele funcții sintactice sunt realizate analitic, după cum se poate constata și din următoarele exemple:

Liv. 22.60.8: *saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis non captivi in hostium potestate essent*; Ts: *quem si isti ducem secuti essent*; Tr1: *Sempronius*, Rs1: F1: atributivă, M1: *quem*; Tr2: *captivi non essent*, Rs2: F2: circ. condițională, M2: *si*.

Cic. Catil. 3.27: *magna vis [est] conscientiae, quam qui neglegunt (...), se indicabunt*; Ts: *quam qui neglegunt*; Tr1: *vis*, Rs1: F1: atributivă, M1: *quam*; Tr2: *[ii ipsi] se*, Rs2: F2: atributivă, M2: *qui*.

4.3. Dacă relația de subordonare realizată prin relativul care precedă cel de al doilea conectiv are caracter explicativ, dubla subordonare, ce stă la baza încrucișării relative, e reductibilă la monosubordonare, fie prin substituirea raportului de subordonare cu unul de coordonare (relativul pierde rolul de conectiv subordonator și se ajunge la o simplă unire relativă), fie prin schimbarea formei cazuale a relativului.

Astfel, în exemplul următor:

Cic. Fin. 2.64: *aberat omnis dolor, qui si adesset, nec molliter ferret*; Ts: *qui si adesset*, Tr1: *dolor*, Rs1: F1: atributivă, M1: *qui*; Tr2: *nec ferret*, Rs2: F2: circ. condițională, M2: *si*,

dubla subordonare se poate reduce la monosubordonare fie prin separarea conectorilor, încadrând câte unul în fiecare dintre cele două propoziții implicate în încrucișare:

aberat omnis dolor quem non molliter ferret, si adesset,

fie prin trecerea la unire relativă și renunțarea la rolul interpropozițional al relativului:

aberat omnis dolor; quem (= eum) non molliter ferret, si adesset.

II. Propoziția interogativă indirectă

Criteriile deja prezentate și utilizate în partea despre interogativele directe pot fi aplicate și în analiza interogativelor indirecte:

1. Maniera întrebării este indirectă, cu repercusiuni asupra statutului sintactic; interogativa indirectă este o propoziție secundară, ale cărei funcții sintactice diferă în dependență de termenul regent:

1.1. Complement direct, al cărui Tr este un verb tranzitiv la diateza activă:

Pl. Am. 17–18: *nunc cuius iussu venio et quam ob rem venerim / dicam.*

1.2. Complement indirect, față de un Tr exprimat prin verb intransitiv:

Cic. N.D. 2.2: *an, inquit, oblitus es quid initio dixerim (...)?*

1.3. Subiect, Tr poate fi verb la diateza pasivă, verb impersonal la diateza activă sau expresie impersonală:

Cic. de Orat. 3.112: *nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur, ut virtus, suamne propter dignitatem an propter fructum aliquem expetatur.*

1.4. Atribut, față de un Tr exprimat, de cele mai multe ori, prin pronume demonstrativ, mai rar prin substantiv (cf. infra Sall. Cat. 1.5):

Pl. Ps. 696: *id tu modo, me quid vis facere, fac sciam;*

Sall. Cat. 5.6: *neque id quibus modis adsequeretur (...) quicquam pensi habebat;*

Sall. Cat. 1.5: *sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis an virtute animi res militaris magis procederet.*

2. Structura interogativei: conectivul este exprimat prin pronume, adjectiv sau adverb interogativ, predicatul fiind la modul indicativ sau, de regulă, la modul conjunctiv.

În latina preclasică, interogativa indirectă este atestată atât cu indicativul, cât și cu conjunctivul, uneori cele două moduri fiind întrebuințate nediferențiat în interogative coordonate copulativ: cf. supra Pl. Am. 17–18.

În situațiile în care predicatul indirectei este la modul indicativ, de ex. Pl. Men. 349: *videamus qui hinc egreditur* („să vedem cine iese de aici”), parataxa poate fi refăcută cu ușurință, prin transformarea interogativei indirecte în interogativă directă: *Qui hinc egreditur? Videamus.* („Cine iese de aici? Să vedem.”)

Modul conjunctiv, de regulă utilizat – după cum se știe – în construirea interogativelor indirecte, poate fi explicat pornindu-se de la structuri paratactice, în care conjunctivul era folosit inițial în interogative directe ca mod opozițional:

Pl. Am. 1056: *me miseram, quid agam nescio* („nefericita de mine, nu știu ce să fac”). Hipotaxa (unde interogativa indirectă *quid agam* are funcție de complement direct față de verbul tranzitiv *nescio*, predicatul ei fiind un conjunctiv relațional) poate fi transformată în parataxă prin interpretarea interogativei indirecte drept interogativă directă (așadar, drept propoziția principală) și prin considerarea lui *agam* drept conjunctiv opozițional cu valoare deliberativă: *Quid agam? Nescio.* („Oare ce să fac? Nu știu.”).⁵⁴

3. Extensia întrebării:

3.1. Întrebarea parțială este introdusă prin pronume, adjective, adverbe interogative, care au rol dublu, atât intra-, cât și interpropozițional, spre deosebire de statutul lor în cadrul interogativelor directe, unde funcționează numai la nivel intrapropozițional. Astfel, de exemplu, în interogativa directă *quid agam*, pronumele *quid* are numai rol intrapropozițional, îndeplinind funcția de complement direct față de *Tr agam*, în timp ce la nivelul frazei *quid agam nescio*, pe lângă rolul intrapropozițional (c.d. al lui *agam*), *quid* funcționează și drept conectiv la nivel interpropozițional, introducând interogativa indirectă *quid agam*:

Cic. S. Rosc. 58: *ego quid acceperim scio, quid dicam nescio*;

Mart. Ep. 5.56.1–2: *cui tradas, Lupe, filium magistro, / quaeris sollicitus*;

Cic. Ver. 2.2.183: *non quaero unde CCCC amphoras mellis habueris*.

3.2. Întrebarea totală este introdusă prin adverbe și particulele interogative întâlnite deja la interogativa directă: *an*, *-ne*, *num*, *nonne*, dar și *ecquid*, *cur*, *quare* și chiar *si* (atestat în latina preclasică și în latina creștină), utilizate fără deosebire în ceea ce privește sugerarea răspunsului:

Cic. Fin. 2.97: *rogavit essentne fusi hostes*;

Cic. S. Rosc. 59: *quaesisse num ille aut ille defensurus esset*;

Nepos Han. 12.4: *qui imperavit ei, ut omnes fores aedificii circumiret ac prope sibi nuntiaret, num eodem modo undique obsideretur*;

⁵⁴ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 536–537.

Cic. *Fam.* 7.16.3: *quid agatis et ecquid in Italiam venturi sitis hac hieme, fac plane sciam;*

Pl. *Trin.* 98: *expecto si quid dicas;*

Lact. *Instit.* 4.16.2: *videamus ergo si sermones illius veri sunt.*

Observație: În latina clasică, *an*⁵⁵, folosit pentru a introduce o interogație simplă, apare numai după un termen regent care implică o îndoială: *dubito, haud scio (nescio), dubium est, incertum est*:

Cic. *Tusc.* 3.16: *sed haud scio an recte ea virtus frugalitas appellari possit.*

4. Gradul de complexitate a întrebării:

4.1. Interogație simplă – vezi supra.

4.2. Interogație dublă sau complexă, ai cărei membri se află în raport disjunctiv (*-ne....an, utrum....an, utrumne....an, an....an, -ne...-ne, utrum....aut, an.....vel*):

Cic. *de Orat.* 3.112: *nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur, ut virtus, suamne propter dignitatem an propter fructum aliquem expetatur; interogativele, introduse prin -ne, respectiv an, au funcție de subiect.*

Sall. *Cat.* 1.5: *sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis an virtute animi res militaris magis procederet; interogativele îndeplinesc funcție de atribut.*

Nepos *Con.* 3.3: *sed tu delibera, utrum colloqui malis an per litteras agere quae cogitas; interogativele au funcție de complement direct.*

Observație: Când raportul între membrii interogației este copulativ, întrebarea nu este complexă; interogativele vor rămâne simple, coordonate între ele:

Cic. *Att.* 7.10.1: *de reliquo neque hercule quid agam neque quid acturus sim scio.*

⁵⁵ I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 254 propun următoarea diferențiere: După *dubito, nescio, haud scio*, interogațiile introduse prin *num* și *ne* exprimă o idee nesigură, iar cele prin *an* o afirmație atenuată. După *haud scio* particula *an*, însoțită de negația *non*, exprimă o ipoteză negativă.

III. Propoziții conjuncționale

III.1. Propoziții necircumstanțiale

De obicei, propozițiile necircumstanțiale introduse prin conjuncții sunt prezentate în gramatici latine scrise în limba română în cadrul subordonatelor complete conjunctive, diferitele roluri sintactice care pot fi asumate de această categorie de propoziții (subiect, complement direct sau indirect, atribut) nu sunt întotdeauna clar distinse, iar funcția atributivă nu este identificată explicit.⁵⁶

1.1. Propoziția subiectivă

Din punctul de vedere al structurii (mărcii) se pot distinge două tipuri principale, în dependență de modul la care se află predicatul subiectivei:

a. + modul conjunctiv:

a.1. *ut* + modul conjunctiv;

a.2. *ne* + modul conjunctiv.

Propozițiile conjuncționale pot avea rol de subiect pe lângă un Tr exprimat prin:

a. verb pluripersonal în întrebuințare impersonală:

α.1. verb la diateza activă sau verb deponent cu sens activ: *accedit, accidit, contigit, evenit, fit, placet, restat, sequitur* etc.

⁵⁶ A se vedea, de exemplu, N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 301–309; I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 247–253; M. Pârlog, *op. cit.*, p. 187–194. În ceea ce privește funcția atributivă, aceasta apare numai indirect relevată, prin indicarea faptului că propoziția introdusă prin *quod* se poate întrebuința pentru explicarea conținutului unui substantiv sau pronume: N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 307; I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 252. În gramaticile latine scrise în limba franceză însă funcția atributivă a acestui tip de subordonată este semnalată nu numai implicit, prin indicarea termenului regent: A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 296, 304, ci și explicit, J. Michel, *Grammaire de base du latin*, Anvers, Paris, 1978, p. 280–281: „la subordonnée introduite par *quod* permet de préciser, comme **apposition**, un substantif, un adjectif ou un pronom démonstratif.”

Cic. Fin. 1.23: *fieri potest ut errem;*

Cic. N.D. 2.45: *restat ut qualis eorum natura sit consideremus;*

Cic. N.D. 2.154: *restat ut doceam atque aliquando perorem omnia (...) hominum causa facta esse et parata;*

Cic. N.D. 2.81: *sequitur ut doceam omnia subiecta esse naturae, eaque ab ea pulcherrime geri;*

Cic. Sen. 16: *ad Appi Claudii senectutem accedebat etiam ut caecus esset.*

α.2. verb la diateza pasivă: *efficitur, perfectum est, placitum est:*

Cic. Fin. 2.24: *ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum;*

Cic. N.D. 3.30: *ita efficitur ut omne corpus mortale sit.*

β. verb unipersonal în întrebuințare impersonală: *licet, oportet* (în latina târzie):

Cic. Mur. 8: *neque enim iam mihi licet neque est integrum ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam.*

γ. expresie impersonală: *aequum est, difficile est, facile est, falsum est, inauditum est, prope est, proximum est, reliquum est, verum est:*

Nepos Att. 21.5: *reliquum est ut egomet mihi consulam.*

Observație: În situațiile anterioare (α-γ), propozițiile conjuncționale subiective sunt concurate de construcția acuzativ cu infinitiv.

δ. formă la conjugarea perifrastică pasivă a unui *verbum timendi*: *timendum est, cavendum est:*

Cic. Ver. 1.1.15: *hominem esse arbitror neminem, qui nomen istius audierit, quin facta quoque eius nefaria commemorare possit, ut mihi magis timendum sit ne multa crimina praetermittere quam ne qua in istum fingere existimem.*

a.3. quin + modul conjunctiv: structura este folosită, de obicei, când Tr este negativ (*non fallit, non fugit, fieri non potest, haud procul est, neque est obscurum*), mai rar, după un verb la forma afirmativă, folosit interogativ retoric sau ironic (cf. infra Plautus Trin. 966–967):

Cic. Brut. 71: *nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poetae;*

Liv. 1.5.6: *sciscitandoque eodem pervenit ut haud procul esset quin Remum agnosceret;*

Liv. 5.4.14: *res repetentes legatos nostros haud procul afuit quin violarent.*

Pl. Trin. 966–967: {Charmides} *nempe ab ipso id accepisti Charmide? / {Sycophanta} Mirum quin ab avo eius aut proavo acciperem, qui sunt mortui.*

a.4. quominus + modul conjunctiv:

Sen. Dial. 10.15.1: *feres ex illis quidquid voles; per illos non stabit quominus quantum plurimum ceperis haurias.*

b. + modul indicativ:

quod + modul indicativ. Tr-ul subordonatei este un verb în întrebuintare impersonală:

- α. verb cu sens lexical neutru: *accidit, cadit, evenit, fit*; intervine însă o explicare prin prezența unui adverb apreciativ sau depreciativ: *bene, male, commode, incommode, opportune, inopportune*. Adverbul implică locutorul prin judecata de valoare pe care el o emite și care singularizează acțiunea prin opoziția pozitiv/negativ. Caracterul real al acțiunii este confirmat prin folosirea modului indicativ:

Cic. Att. 1.17.2: *accidit perincommode quod eum nusquam vidisti.*

- β. verb care include în sensul lui o judecată de valoare, ceea ce face ca folosirea adverbului să devină tautologică: *adiuvat (= opportune evenit), detrahit*:

Caes. Civ. 1.69.2: *multumque eorum opinionem adiuwabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant.*

Observații:

1. Neînsoțit de adverb de apreciere apare și verbul *accedit*, care se poate construi și cu *ut* + modul conjunctiv. Caracterul particular al procesului este relevat lexical prin alt adverb decât cele amintite (vezi infra, adverbul *etiam*, care are rolul de a particulariza, de a evidenția) sau rezultă din context, ceea ce implică indirect locutorul:

Caes. Gal. 4.16.2: *accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum et Tenctherorum (...) post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum his coniunxerat.*

2. Deosebiri ce se pot observa între structurile de tip a. (construite cu conjunctivul) și cele de tip b. (cu indicativul), mai ales când Tr este același verb, sunt următoarele:
 - poziția locutorului:
 - a. constatativ-comunicativă față de un proces cu caracter general;
 - b. implicare prin aprecierea procesului, fie explicit (prin adverb), fie implicit (prin sensul verbului).
 - raportul temporal:
 - a. mai adesea sunt atestate posterioritatea (cf. supra Liv. 1.5.6) și simultaneitatea parțială, ce presupune o continuare a acțiunii din subordonată și după încetarea acțiunii din regentă (cf. supra Cic. *Fin.* 1.23); anterioritatea este rar întâlnită (cf. supra Cic. *Brut.* 71);
 - b. simultaneitate, dar și anterioritate (cf. supra Caes. *Gal.* 4.16.2).
3. Subiectiva poate fi exprimată fie prin structură analitică (propoziție conjuncțională, propoziție relativă sau interogativă), fie prin structură sintetică (propoziție conjuncțională, construcție infinitivală).

1.2. Propoziția completivă directă și indirectă

Separarea completivei directe de cea indirectă întâmpină dificultăți din cauza structurilor identice folosite pentru exprimarea celor două funcții la nivel intrapropozițional. O problemă o constituie și regimul verbelor, un verb precum, de ex., *gaudere*, putând fi construit atât cu un Abl3, cu funcție de complement indirect (*gaudeo de re*), cât și cu un Ac1', cu funcție de complement direct (*gaudeo id*). La nivel intrapropozițional însă distincția este ușurată de deosebirile formale între acuzativ și celelalte cazuri cu care concurează (mai ales, ablativ, dar și dativ sau genitiv).

De aceea, diferențierea poate fi uneori făcută recurgându-se la structurile intrapropoziționale: de ex., se știe că *persuadere*, *suadere* se construiesc cu dativul persoanei (complement indirect) și acuzativul lucrului (complement direct), chiar dacă Ts cunoaște restricții lexicale (*persuadeo tibi id*). Propoziția construită cu *ut* + modul conjunctiv (cf. Caes. *Gal.* 1.2.1: *civitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent*) ocupă poziția lui *id*, deci este probabil de interpretat drept o completivă directă. În alte situații însă trăsăturile nu sunt suficient de nete pentru a face distincția între cele două funcții, alegerea fiind *ad libitum*.

Din punctul de vedere al mărcii (structurii) se pot distinge, precum la con-
junctiunile subiective, două tipuri principale:

a. *ut, ne, quin, quominus* + modul conjunctiv;

b. *quod* + modul indicativ.

a. Structurile de tip a. se combină în mod diferit, în dependență de valoarea
lexicală a Tr-ului:

a.1. *ut* sau *ne* + modul conjunctiv este folosit pe lângă un Tr, verb activ sau
deponent în întrebuițare personală, precum:

α. *verbum voluntatis*:

α.1. verb al voinței: *velle, malle, optare*:

Ter. An. 550: *ita volo itaque postulo ut fiat*;

α.2. verb al deciziei: *decernere, statuere*:

Cic. Ver. 2.3.172: *senatus decernit ut ematur in Sicilia frumentum*;

α.3. verb de comandă: *imperare, mandare, praescribere, scribere*:

Caes. Gal. 6.10.2: *Ubiis imperat, ut pecora deducant suaque omnia ex agris
in oppida conferant*;

α.4. verb cauzativ al voinței: *admonere, hortari, impellere, incitare, mo-
nere, suadere, persuadere*:

Caes. Gal. 1.2.1: *civitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis
exirent*;

α.5. verb indicând îngăduința: *concedere, permittere, sinere*:

Liv. 38.24.4: *ipsi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuntium ad
suos mitteret*.

Observație: După cum se constată din exemplele de mai sus, când Tr-ul unei
completive directe, respectiv indirecte, este unul dintre verbele de tip α, pro-
poziția subordonată are alt subiect decât regenta ei.

β. *verbum rogandi*: *obsecrare, orare, petere, poscere, postulare, precari, rogare
etc.*:

Caes. Gal. 6.9.7: *petunt atque orant ut sibi parcat*.

Cic. Att. 3.5.1: *tantum te oro ut, quoniam me ipsum semper amasti, ut eodem amore sis.*

- γ. *verbum studii* (verb al străduinței): *animadvertere, curare, niti, observare, videre, operam dare*:

Cic. Fam. 7.5.3: *cura ut valeas*;

Cic. Phil. 3.37: *C. Pansa A. Hirtilius, consules designati, dent operam uti senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi possit*;

Cic. Catil. 1.4: *decrevit quondam senatus uti L. Opimius consul videret ne quid res publica detrimenti caperet*;

Sen. Ep. 61.2: *ante senectutem curavi ut bene viverem, in senectute ut bene moriar.*

- δ. *verbum efficiendi*: *facere, efficere; adipisci, impetrare*:

Cic. N.D. 2.41: *cum is [i.e. sol] quoque efficiat ut omnia floreat*;

Cic. Clu. 7: *efficiam profecto ut intellegatis nihil esse homini tam timendum quam invidiam*;

Sall. Iug. 61.4: *ac primo efficit uti ad se conloquendi gratia occultus veniat.*

a.2. Pe lângă un Tr exprimat prin verb indicând teama (*verbum timendi*: *metuere, timere, pertimescere, pavere, vereri*) apare **ne** (în latina clasică, rareori *ut*) + modul conjunctiv. Negația este *non*. Subordonată cu funcție de complement direct este introdusă prin *ne*, dacă locutorul se teme că se întâmplă o acțiune a cărei realizare el nu o dorește, respectiv prin *ne non* (rar *ut*), dacă locutorul se teme că acțiunea nu se întâmplă, dar dorește ca ea să se realizeze: cf. *timeo ne hostis veniat* („mă tem să nu vină dușmanul”), față de *timeo ne socius non veniat* („mă tem că nu vine aliatul”).

Cic. Leg. 1.12: *vereor ne, dum minuere velim laborem, augeam*;

Cic. Fam. 14.5.1: *accepi tuas litteras, quibus intellexi te vereri ne superiores mihi redditae non essent*;

Cic. Att. 9.6.6: *sed timeo ne non impetrem.*

a.3. Dacă Tr este un verb indicând prezența unui obstacol, a unei opoziții, refuz sau interdicții (*continere, deterrere, impedire, intercludere, ob stare, obsistere, prohibere, recusare, resistere, retinere, sancire, vetare*) este folosit **ne** + modul conjunctiv (după o regentă afirmativă); **quin** + modul conjunctiv (după o

regentă interogativă sau negativă); **quo minus** (= **quominus**) + modul conjunctiv (după o regentă afirmativă sau negativă).

Cic. Att. 8.8.2: *itaque intercludor dolore quo minus ad te plura scribam*;

Cic. Att. 11.13.5: *plura ne scribam dolore impediō*;

Cic. Sen. 60: *nec aetas impedit quo minus et ceterarum rerum et in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis*;

Cic. N.D. 1.95: *quid autem obstat quo minus sit beatus si non sit bipes (...)?*

Observații:

1. *Quominus* (format din *quo*, *Ablativus mensurae* + *minus*) este folosit în mod uzual drept conjuncție subordonatoare numai începând cu Lucretius și proza clasică. Cu frecvență mai mare apare *quominus* la Titus Livius, Seneca, Tacitus.⁵⁷
2. În ceea ce privește Tr-ul propoziției introduse prin *quominus* se constată următoarele: pe de o parte, din punctul de vedere al formei Tr-ului are loc o extindere de la forma negativă la cea afirmativă a acelorași verbe; pe de altă parte, se observă o lărgire a sferei lexicale a Tr-ului și la alte categorii de verbe:

Sen. Ep. 114.19: *Arruntius non temperavit quominus primo statim libro poneret ingentes esse 'famas' de Regulo*;

Tac. Hist. 4.28: *nec quievere Ubii quominus praedas e Germania peterent*.

3. A. Ernout și F. Thomas explică de ce este evitat *ne* în structuri cu regentă negativă și este utilizat *quin*, care asocia ablativul *qui* al interogativului cu negația *ne*.

Pl. Mil. 369–370: *numquam hercle deterrebor / quin viderim id quod viderim*.

Caes. Gal. 1.47.2: *Germani retineri non potuerant quin in nostros tela conicerent*;

Conform autorilor francezi, prin folosirea lui *ne* s-ar fi ajuns, din punctul de vedere al parataxei, la o contradicție: **non prohibeo, ne faciat*, folosirea conjunctivului prohibitiv fiind absurdă („nu îl împiedic, să nu facă”).⁵⁸ Prin

⁵⁷ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 680.

⁵⁸ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 308.

folosirea lui *quin*, conjunctivul primește valoare dubitativă: *Quin faciat? Non prohibeo* („de ce să nu facă? eu nu îl opresc”). Sensul interogativ al lui *quin* se pierde cu timpul și ajunge simplu conectiv, după cum atestă enunțurile în care regenta propoziției introduse prin *quin* este afirmativă: Tac. *Ann.* 14.29: *quin ultra bellum proferret, morte prohibitus est*.

a.4. *quin* + modul conjunctiv;

Tr este, mai frecvent, verbul *dubito*, la forma interogativă sau negativă (*non dubito*) sau un alt verb, precum *dissimulare*, *nequire*, respectiv expresia verbală *facere non possum*:

Cic. *Parad.* 6.48: *quis igitur (...) dubitet quin in virtute divitiae sint?*

Cic. *Orat.* 147: *dissimulare non sinit quin delecter;*

Cic. *Fam.* 10.24.1: *facere non possum quin in singulas res meritaque tua tibi gratias agam.*

a.5. *ut, ne* + modul conjunctiv. Tr este un *verbum dicendi*, *iudicandi* sau *sentienti*, propoziția introdusă prin *ut* sau *ne* indică un îndemn la acțiune, fiind în trecere spre propoziția circumstanțială finală:

Nepos *Them.* 2.7: *Pythia respondit, ut moenibus ligneis se munirent;*

Cic. *Ver.* 2.4.39: *scribit ad quosdam Melitenses ut ea vasa perquirant;* ideea de scop este evidentă în acest enunț, completiva directă interferând cu o completivă circumstanțială de scop.

Observații:

1. Locutorul, ce coincide sau nu cu subiectul propoziției regente, constată în cazul acuzativului cu infinitiv (sau comunică constatarea), în timp ce prin folosirea lui *ut, ne* + modul conjunctiv, locutorul este implicat prin ideea de scop, intenție sau judecata de valoare pe care o transmite.
2. Aceleași verbe pot fi construite și cu un acuzativ cu infinitiv, dar informația diferă. Construcția infinitivală, *Pythia respondit eos moenibus ligneis se munire*, ar fi pur constatativă („Pythia a răspuns că aceștia se întăresc prin ziduri de lemn”), în timp ce ideea de scop este evidentă în Nepos *Them.* 2.7: *Pythia respondit, ut moenibus ligneis se munirent* („Pythia le-a răspuns să se întărească cu ziduri de lemn”). În latina târzie, acuzativul cu infinitiv, respectiv structurile analitice: *ut, ne* + modul conjunctiv sunt folosite nediferențiat.

b. *quod* + modul indicativ;

Este atestat drept Tr:

- α. un *verbum dicendi* sau *tacendi* (acest tip de verbe apare, în general, construit cu acuzativul + infinitiv): *addere, adicere, mittere, omittere, praeterire, tacere*. Pe bază de extrapolare apare chiar și verbul *dicere*.

Lucrările de specialitate semnaleză faptul că această structură aparține limbii vorbite, înainte de a trece în limba literară.⁵⁹ Apare atestat la autori din epoca imperială (Quintilianus, Tacitus, Plinius, Suetonius), frecvența folosirii crescând în latina târzie (Apuleius, Aulus Gellius).

Ter. Ph. 168–169: *ut ne addam quod sine sumptu ingenuam, liberalem nactus es, / (...) uxorem;*

Ter. Eu. 926–928: *nam ut mittam quod ei amorem difficillimum et / carissimum, a meretrice avara virginem / quam amabat, eam confeci;*

Cic. Clu. 188: *praetereo quod (...) eam sibi domum sedemque delegit.*

- β. verbul *facere* însoțit de un adverb apreciativ:

Cic. Fin. 3.16: *bene facis, inquit, quod me adiuvas.*

Observație: În timp ce construcția infinitivală ar fi constatativă, *quod* + indicativul indică implicarea locutorului, intervenția acestuia singularizând acțiunea. Implicarea este semnalată la nivelul regentei prin folosirea unui adverb de mod subordonat lui *facere*, deoarece verbul singur este neutral.

- γ. un *verbum affectuum*: *gaudere, gratulari, indignari* sau o expresie corespondentă: *gratias agere, moleste ferre*:

Pl. Poen. 1373–1374: *ne mirere, mulieres / quod eum secuntur;*

Cic. Leg. 3.1: *sane gaudeo quod te interpellavi;*

Cic. Fam. 3.6.5: *molestissime autem fero quod te ubi visurus sim nescio;*

Cic. Fam. 13.62.1: *itaque primum tibi ago gratias quod me omni molestia liberas;*

Liv. 4.3.8: *quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur.*

- δ. în latina din epoca imperială, un *verbum sentiendi*:

⁵⁹ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 576.

Petr. 71.9: *scis enim quod epulum dedi;*

Petr. 131.7: *vides quod aliis leporem excitavi?*

Observație: Este atestată și folosirea conjunctivului drept predicat în cadrul unei propoziții conjuncționale complementive directe introduse prin *quod*; apariția conjunctivului poate fi explicată prin folosirea lui ca mod opozițional (având valoare potențială) sau prin tangența cu stilul indirect:

Pl. As. 52–53: *equidem scio iam, filius quod amet meus / istanc meretricem.*

c. mai rar întrebuințate sunt conectivele **quia, quoniam** + modul indicativ, care apar în afara latinei clasice, de ex., la Petronius, probabil ca urmare a influenței limbii vorbite:

Petr. 45.10: *sed subolfacio quia nobis epulum daturus est Mammea.*

d. tot rareori este atestată și întrebuințarea lui **si** + modul indicativ sau modul conjunctiv, pe lângă un verb al afectului: *mirari, gaudere*, dar și *dolere, indignari, ignoscere, suscensere* sau expresia *molestae ferre*. Structuri de acest fel apar încă din literatura preclasică, fiind evidentă – după cum se poate fără dificultate observa în exemplele următoare – interferența cu o propoziție circumstanțială condițională:

Pl. Capt. 545–546: *edepol minime miror, si te fugitat aut oculos tuos, / aut si te odit;*

Pl. Trin. 53: *credo hercle te gaudere, si quid mihi mali est;*

Plin. Ep. 5.1.9: *igitur sufficere tibi debet si exheredatus a matre quartam partem ab heredibus eius accipias;* prin folosirea conjunctivului este indicat caracterul non-real al legăturii dintre subordonată și regenta sa.

Observație: Pentru a exprima funcția de complement direct, respectiv, indirect, la nivel interpropozițional se mai pot folosi construcții infinitivale, dar și, după cum s-a arătat deja, propoziții conjunctivale, propoziții relative sau interogative indirecte.

1.3. Propoziția atributivă

Când Tr-ul este exprimat printr-un substantiv sau un substitut de substantiv (de cele mai multe ori, pronume demonstrativ), propoziția conjuncțională are funcție atributivă. Mărcile sunt cele anterior prezentate:

a. ut, ne, quin + modul conjunctiv:

Caes. Gal. 1.4.1: *damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur;*

Caes. Gal. 1.4.4: *neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.*

b. quod + modul indicativ:

Caes. Gal. 6.18.3: *in reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur;*

Cic. Ver. 1.1.5: *verum hoc adhuc percommode cadit, quod cum incredibili eius audacia singularis stultitia coniuncta est.*

c. si + modul indicativ:

Cato Orat. 169: *idne irascimini, si quis superior est quam nos?*

Observație: Pentru a exprima funcția de atribut la nivel interpropozițional se mai pot folosi construcții infinitivale, dar și, după cum s-a arătat deja, propoziții relative sau interogative indirecte.

III.2. Propoziții circumstanțiale

2.1. Propoziția circumstanțială finală

1. Subordonata finală indică, precum arată și denumirea sa, scopul sau rezultatul vizat, și se poate construi cu:

1.1. ut, ne + modul conjunctiv:

Atât *ut*, cât și *ne* sunt la origine adverbe⁶⁰ (care devin apoi conjuncții), iar modul conjunctiv – la început, paratactic – are valoare opozițională, fiind predicatul unei principale. În unele structuri se mai poate urmări trecerea de la parataxă la hipotaxă:

Pl. Aul. 1: *ne quis miretur* ^{1/} / *qui sim* ^{2/} / *paucis eloquar* ^{3/}.

⁶⁰ Informațiile privind originea, evoluția și întrebuințarea conectivelor – ce introduc propoziții circumstanțiale – de-a lungul latinității sunt preluate în mare parte din J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 572–681.

Faza a: atât propoziția 1, cât și propoziția 3, sunt principale, conjunctivul *ne miretur* este prohibitiv, *ne* fiind adverb negativ („să nu se mire cineva! voi spune în puține cuvinte cine sunt”).

Faza b: propoziția 1 este subordonată propoziției 3 și are funcție finală; *ne* cumulează două roluri, fiind atât adverb de negație, cât și conjuncție, iar *mi-retur* este conjunctiv relațional („voi spune în puține cuvinte cine sunt, pentru ca să nu se mire cineva”).

Cic. Ver. 2.3.26: *da (...) scribae, recitet ex codice professionem.*

Faza a: parataxă: *recitet*, mod opozițional: conjunctiv hortativ („dă secretarului! să citească!”);

Faza b: hipotaxă: *recitet*, mod relațional, marcă a subordonării.

Se manifestă interferențe ale finalei, fie cu funcția de subiect, fie cu cea de complement direct:

Sen. Ep. 88.16: *satis abundeque provisum est ut ab insidiis tutus essem*; interferență cu funcția de subiect.

Cic. Ver. 2.4.39: *scribit ad quosdam Melitenses ut ea vasa perquirant*; interferență cu funcția de complement direct.

Cf. și supra Cic. Ver. 2.3.26, unde subordonata *recitet ex codice* poate fi interpretată fie drept c.d. („dă secretarului să citească”), fie drept finală („dă secretarului ca să citească”).

Situații univoc finale:

Cic. Rhet. Her. 4.39: *esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas*;

Cic. Mil. 27: *Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (...) Miloni insidias collocaret.*

Finala negativă este introdusă, de obicei, prin *ne*, corespondentul negativ al lui *ut*; el cumulează două roluri, cel de adverb de negație și de conjuncție (= *ut non*).

Pl. Mil. 5–6: *nam ego hanc machaeram mihi consolari volo, / ne lamentetur neve animum despondeat*;

Quint. Inst. 6.1.46: *date puero panem, ne ploret.*

Propoziția finală negativă se mai poate introduce însă și prin *ut*, însoțit fie de adverbul de negație *ne* (încă din preclasic), fie de *non* (mai ales în latina târzie):

Pl. Cist. 40–41: *neque ego hanc superbiae / causa pepuli ad meretricium quaestum, nisi ut ne esurirem;*

Cic. Catil. 1.23: *confer te ad Manlium (...) ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris;* prin folosirea lui *non* se intensifică opoziția dintre *eiectus* și *invitatus*.

Când sunt coordonate două finale negative, conectivul celei de a doua poate fi *neu* sau *neve*:

Verg. A. 1.411–413: *at Venus obscuro gradientes aëre saepsit / (...) / cernere ne quis eos neu quis contingere posset.*

Observații:

1. După un comparativ, conectivul subordonator este precedat de *quam*, fără însă a se forma o locuțiune conjuncțională *quam ut*, care ar introduce o singură propoziție, ci fiecare din cele două conective introduce câte o propoziție diferită: *quam* o comparativă, iar *ut* o finală:

Sen. Ep. 48.1: *cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas;* predicatul propoziției comparative este omis pe bază de elipsă: *quam [est opus tam longa mora].*

2. Rareori, în inscripții și în latina târzie, predicatul finalei se poate afla la modul indicativ sau chiar la infinitiv:⁶¹

CIL VI 269: *ut gratias ago dedicavit* (anul 213 p. Chr.);

Epiphanius, *Interpretatio evangeliorum* 57, p. 152, 24: *ire desideravit (...) ut (...) doceret (...) aut (...) dare veniam.*

3. Corelativele în regentă sunt: *eo, idcirco, ea re, ita*.

1.2. *quo* + modul conjunctiv; structura se folosește, de regulă, când în propoziția finală apare un comparativ:

Sen. Ep. 94.38: *legem enim brevem esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur.*

Folosirea lui *quo* se poate explica prin rolul său inițial intrapropozițional, de pronume relativ la ablativ singular, un *ablativus mensurae* cu rol de determinant al comparativului. *Quo* avea la început, așadar, două roluri: de ablativ

⁶¹ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 642–643.

al măsurii și de conectiv al propoziției subordonate. Cu timpul însă rolul interpropozițional (de conectiv) se impune în dauna celui intrapropozițional (ablativ al măsurii), care dispare, după cum indică structurile în care *quo* este folosit pentru a introduce finale în care nu mai apare un comparativ:

Sall. Cat. 11.5: *L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat.*

Tac. Ag. 18.3: *ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem.*

Chiar dacă ocurențele sunt mai numeroase în latina postclasică, atestări ale acestui fenomen apar încă din latina preclasică. Se întâlnesc exemple chiar și în latina clasică, la Cicero:

Pl. Am. 831–834: *per supremi regis regnum iuro (...) / ut mi extra unum te mortalis nemo corpus corpore / contigit, quo me impudicam faceret;*

Cic. Leg. 2.65: *sublata etiam erat celebritas virorum ac mulierum, quo lamentatio minueretur;* statutul intrapropozițional al lui *quo* nu este total opacizat, menținându-se ceva din rolul său de ablativ al măsurii, din cauza sensului de comparativ al verbului *minuere*.

Drept concurent al lui *quo* poate fi folosit *ut*, pentru a introduce o finală în care apare un comparativ; acest conectiv este atestat atât în absența (cf. Pl. Am. 110, Cic. Arch. 28), cât și în prezența (cf. Cic. Att. 2.15.2) unui *ablativus mensurae*:

Pl. Am. 110: *nunc de Alcumena [loquor], ut rem teneatis rectius;*

Cic. Arch. 28: *atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo;*

Cic. Att. 2.15.2: *fiat, fiat tribunus plebis, si nihil aliud ut eo citius tu ex Epiro revertare* (în finală apare ablativul de măsură *eo*).

Ut eo însoțind un comparativ, folosit în locul lui *quo*, este însă limitat la stilul epistolar (vezi supra Cicero). În rest, este folosit pentru variere (pentru a se evita repetarea lui *quo*), dar și pentru claritate.⁶²

Cic. Ver. 2.3.60: *an id agendum ut eo celerius de isto transigamus quo maturius ad Apronium possimus (...) pervenire?*

⁶² J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 642.

Liv. 5.20.5: *auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi ut eo minus tributi plebes conferret*; dacă în loc de *ut eo* autorul ar fi folosit *quo*, acesta ar fi putut fi interpretat și drept pronume relativ, un ablativ instrumental.

Puțin folosite, și mai ales în latina târzie, sunt atestate și alte conjuncții pentru a introduce finale: *quod*, *quomodo*, *quemadmodum*; predicatul finalei poate fi atât la modul conjunctiv, cât și la indicativ:⁶³

Conc. Rom. a.531 (Mansi 8, 749 E): *det operam, quemadmodum (...) episcopus eligatur, qui nullam habeat reprehensionem*.

2. În ceea ce privește raportul temporal dintre finală și regenta sa, întrucât scopul urmează acțiunii din regentă, raportul este, în majoritatea ocurențelor, de posterioritate. Când însă Tr are un predicat ce exprimă o stare sau o acțiune durativă cu caracter linear ori gnomic, raportul temporal este de simultaneitate parțială:

Sen. Ep. 94.38: *legem enim brevem esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur*.

Rareori atestat este raportul de anterioritate, întâlnit atunci când acțiunea din subordonată este concepută ca fiind încheiată:

Liv. 44.22.4: *illud adfirmare pro certo audeo, me omni ope adnissurum esse, <ne> frustra vos hanc spem de me conceperitis*.

3. Drept concurenți ai propoziției finale conjuncționale se folosesc:

1. propoziția finală conjunctivă (având, așadar, structură sintetică):

Verg. A. 1.643–645: *Aeneas (...) / rapidum ad naves praemittit Achaten, / Ascanio ferat haec ipsumque ad moenia ducat*;

2. propoziția relativă bifuncțională:

Caes. Gal. 1.15.1: *idem facit Caesar equitatumque omnem (...) praemittit, qui videant quas in partes hostes iter faciant*;

3. participiul conjunct, exprimat atât prin participiu prezent, cât și viitor:

Sall. Iug. 38.1: *missitare supplicantes legatos*;

Plin. Nat. 35.83: *in portum devolvit hospitem quaerens*.

⁶³ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 581–582, 650.

Tr este exprimat inițial printr-un verb al deplasării, fie cauzativ (*missitare*), fie efectiv (*devolavit*), dar, cu timpul, participiul ajunge să determine și un verb la stării:

B. Afr. 65.3: *cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis considit*;

Liv. 25.27.10: *duae classes infestae circa promunturium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae*;

4. infinitivul, după un verb al deplasării:

Pl. Bac. 631: *militis parasitus venerat modo aurum petere hinc*;

5. gerunziul în afara construcției; construcția gerunzială și cea gerundivală:

Cic. Sen. 70: *breve enim tempus aetatis satis longum est ad bene honesteque vivendum*;

Liv. 2.48.4: *in ipsorum Aequorum agrum depopulandum transit*;

6. supinul în acuzativ:

Caes. Gal. 1.11.2: *legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium*.

2.2. Propoziția circumstanțială consecutivă

Este, în general, definită ca propoziția indicând urmarea sau rezultatul acțiunii, stării sau notei din propoziția regentă.⁶⁴ Este relevant, de asemenea, faptul că această propoziție poate exprima efectul unei situații sau calități care atinge un anumit grad sau poate indica maniera în care se efectuează acțiunea exprimată de verbul regent, distingându-se, astfel, aspectul cantitativ (grad), de cel calitativ (manieră).⁶⁵

1. De fapt, pentru clasificarea consecutivelor pot fi avute în vedere două criterii:

- a. Caracterul Ts-ului, în dependență de care se poate face distincția între:

- a1. efect:

⁶⁴ N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 318; I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 286.

⁶⁵ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 344.

Petr. 66.1: *nam tam bonae memoriae sum, ut frequenter nomen meum obli-
viscar.*

a2. consecință:

Pl. Ps. 579–583: *ita paravi copias (...) / facile ut vincam.*

Între cele două se manifestă deosebiri în ceea ce privește specificul acțiunii și atitudinea locutorului: efectul este rezultatul inerent al acțiunii din regentă („plouă atât de puternic, încât râul a ieșit din matcă și amenință să inunde orașul”), iar consecința este rezultatul scontat, vizat de locutor („astfel și-a planificat excursia, încât să nu fie surprins de ploaie în mijlocul munților”). Efectul este pur obiectiv, constituind o urmare necesară și având uneori tangențe cu cauza („deoarece plouă atât de puternic, râul a ieșit din matcă și amenință să inunde orașul”), în timp ce consecința are caracter subiectiv, implicând o finalitate și având tangențe cu scopul („și-a planificat astfel excursia ca să nu fie surprins de ploaie în mijlocul munților”). Din punctul de vedere al locutorului, în cazul efectului, rolul lui este de a constata rezultatul acțiunii sau stării din regentă, căci efectul nu depinde de intervenția sa. În cazul consecinței însă, locutorul este implicat, participă direct sau indirect.

b. Aspectul Tr-ului, pe baza căruia se pot separa:

b1. aspectul cantitativ; situații în care Tr indică gradul la care a ajuns o anumită acțiune, stare, însușire sau concept, iar Ts (propoziția consecutivă) exprimă rezultatul. Există deosebiri la nivelul expresiei: în Tr apar corelative precum adverbele *adeo*, *tam*, *tantum* sau adjectivul *tantus* (3), rar *talis*:

Cic. Amic. 29: *tanta vis prohibitatis est, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod maius est, in hoste etiam diligamus.*

Petr. 66.1: *nam tam bonae memoriae sum, ut frequenter nomen meum obli-
viscar.*

b2. aspectul calitativ; Tr indică maniera unei acțiuni sau a unei stări al cărei rezultat este exprimat în propoziția subordonată consecutivă; la nivelul expresiei este semnalat în Tr prin corelativele *ita*, *sic* și *talis*:

Pl. Ps. 579–583: *ita paravi copias (...) / facile ut vincam;*

Cic. Arch. 12: *tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commmodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocarit.*

2. Din punctul de vedere al structurii, consecutiva este în bună măsură similară cu propoziția finală:

2.1. *ut* + modul conjunctiv; spre deosebire însă de finală, consecutiva negativă este rareori introdusă prin *ne*, de obicei, folosindu-se tot *ut*, însoțit însă de negația *non*:

Pl. Ps. 579–583: *ita paravi copias (...) / facile ut vincam*; propoziția consecutivă *facile ut vincam* (indicând consecința) se află foarte aproape de o propoziție finală („astfel mi-am pregătit trupele încât să înving / ca să înving ușor”);

Cic. Ver. 2.3.20: *scripta lex ita diligenter est ut eum scripsisse appareat qui alia vectigalia non haberet, ita acute ut Siculum, ita severe ut tyrannum*. De fapt, Tr al consecutivei în cele două exemple nu este atât verbul din propoziția regentă, cât corelativul *ita*, respectiv *ita diligenter*, cu funcție de c.c. de mod calitativ.

Cic. Ver. 2.1.46: *tum subito tempestates coortae sunt maximae, iudices, ut non modo proficisci cum cuperet Dolabella non posset, sed vix in oppido consisteret*.

Observații:

1. În latina preclasică și clasică, predicatul consecutivei este la conjunctiv⁶⁶, dar în latina târzie este atestat și indicativul:

Greg. Tur. Mart. 4.10: *Bodilo (...) turbatus erat ita ut non scribere iuxta consuetudinem (...) poterat*.

2. Negația *ne* este rar întrebuințată într-o consecutivă, fie în prezența lui *ut*, fie când *ut* este omis:

Nepos Att. 16.2: *eum praecipue dilexit Cicero, ut ne frater quidem ei Quintus carior fuerit aut familiarior*;

Cic. Off. 2.72: *danda opera est omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit aut certe ne obsit rei publicae*.

⁶⁶ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 344 explică generalizarea conjunctivului prin analogie cu situațiile unde consecința exprimă un fapt legat de o finalitate, eventualitate, intenție a locutorului.

Ca o construcție particulară este semnalată de A. Ernout și F. Thomas⁶⁷ prezența lui *quam ut* după un comparativ, fără a se indica însă că cele două conective nu formează o locuțiune conjuncțională, ci sunt două entități separate introducând două propoziții diferite: *quam* introduce o comparativă (al cărei predicat este omis, subordonată cerută de comparativul din regentă – cf. infra *rigidiora, munitiorem*), iar *ut* o consecutivă:

Cic. Brut. 70: *quis enim (...) non intellegit Canachi signa rigidiora esse quam ut imitentur veritatem?*

Curtius 7.6.19: *Alexander (...) urbem corona circumdedit, munitiorem, quam ut primo impetu capi posset.*

Uneori locutorul imaginează o consecință nedorită, pe care o respinge (de obicei, consecința este admisă și dorită):

Cic. Tusc. 3.71: *quis tam demens [est], ut sua voluntate maereat?*

2.2. *quin* + modul conjunctiv; *quin* < **qui-ne*; sensul interogativ inițial al lui *qui* este opacizat în cazul consecutivelor. Structura este atestată încă din pre-clasic (nu apare la finale, dar este întrebuințată pentru a introduce subiective, completeive directe și indirecte):

Ter. Hau. 67–69: *numquam tam mane egredior neque tam vesperi / domum revortor quin te in fundo conspicer / fodere aut arare;*

Ter. Eun. 1092: *numquam etiam fui usquam quin me omnes amarent plurimum;*

Cic. Ver. 2.4.95: *numquam tam male est Siculis quin aliquid facete et comode dicant;*

Caes. Gal. 6.39.2: *nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur;*

Caes. Civ. 3.53.3: *sed in castello nemo fuit omnino militum quin vulneraretur.*

2.3. *quod* + modul conjunctiv sau, mai rar, indicativ este folosit în latina târzie pentru a-l înlocui pe *ut*:

Paneg. 3 (11).8.1: *inde (...) illa impatientia (...) erupit, quod vos nulla regionum longinquitas (...) morari potuit.*

⁶⁷ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 346.

3. Raportul temporal dintre consecutivă și regenta ei este de posterioritate sau de simultaneitate (vezi supra Cic. *Arch.* 12; Caes. *Gal.* 6.39.2; Caes. *Civ.* 3.53.3).

4. Concurent al propoziției conjuncționale consecutive este propoziția relativă bifuncțională:

Iuv. 10. 357–359: *fortem posce animum (...) qui ferre queat quoscumque labores.*

2.3. Propoziția circumstanțială cauzală

1. Majoritatea conectivelor ce introduc propoziții cauzale au origine relativ-interogativă, iar modul este atât indicativul, cât și conjunctivul.

1.1. *quod* cauzal provine din neutrul singular al relativului, având inițial dublu rol: atât intra- (acuzativ adverbial), cât și interpropozițional. Cu timpul, funcția intrapropozițională se pierde, *quod* păstrând numai rolul de conectiv la nivelul frazei și devenind conjuncție:

Pl. *Capt.* 996: *quod male feci, crucior* („mi-e necaz în ceea ce am procedat greșit” > „mi-e necaz fiindcă am procedat greșit”).

Quod folosit drept conjuncție introducea inițial propoziții cu funcție de complement direct și indirect, rol care se pierde însă cu timpul în favoarea funcției cauzale:

Cic. *Leg.* 3.1: *gaudeo quod te interpellavi* („mă bucur că te-am întrerupt” > „mă bucur fiindcă te-am întrerupt”).

Este atestată, de asemenea, funcția atributiv-explicativă:

Cic. *de Orat.* 1.32: *hoc enim uno praestamus (...) feris, quod colloquimur inter nos*; este evident că în acest enunț *quod* nu mai are valoare relativă (nu i se poate atribui nici un rol la nivel intrapropozițional), ci este conjuncție și introduce o propoziție conjuncțională cu funcție atributiv-explicativă, față de *Tr hoc* („prin acest singur lucru suntem superiori animalelor, că vorbim între noi”). Trecerea spre cauzală („prin acest singur lucru suntem superiori animalelor, deoarece vorbim între noi”) este destul de evidentă chiar și în acest exemplu, tranziția făcându-se fără dificultăți pentru că se pornește de la o explicație. Această structură se poate reface chiar și în situațiile unde demonstrativul nu este prezent, cf. supra Pl. *Capt.* 996: *quod male feci, [id] crucior*.

Aceeași situație se întâlnește și în:

Caes. Gal. 1.32.4: *hoc esse miseriorem (...) fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent*; propoziția introdusă prin *quod* este o explicitare a lui *hoc*, predicatul este la conjunctiv din cauza atracției modale.

Deja în preclasic *quod* este atestat cu valoare cauzală univocă, dar se generalizează abia în epoca clasică, ajungând echivalent cu *quia*.

Pl. Capt. 349–350: *ne vereare, meo periculo huius ego experiar fidem, / fretus ingenio eius, quod me esse scit erga se benevolum*;

Nepos Them. 8.3: *quod non satis tutum se Argis videbat, Corcyram demi-gravit*.

Observație: Locuțiunile conjuncționale *quod enim, quia enim* („anume fiindcă”, „căci fiindcă”), construite cu modul indicativ și atestate la Varro și Apuleius, par să fi aparținut limbii vorbite. Pe de altă parte, adverbul *maxime* din *maxime quod* sau *maxime quia*, sugerând stabilirea unei primordiale, realizează o ierarhizare a cauzelor.

1.2. *quia* provine din acuzativul plural neutru al rădăcinii interogative *qui*–; sensul său inițial interogativ se mai păstrează încă în latina arhaică și arhaizantă în *quianam?* („căci de ce?”.) Proveniența interogativă se mai poate sesiza și din întrebuintarea sa în răspunsuri, care inițial erau ele însele interogative:

Pl. Am. 687: {Alcumena} *cur negas?* {Amphitruo} *quia vera didici dicere*. Inițial structura era una paratactică: *cur negas? quia [nego]? vera didici dicere*.

În latina târzie *quia* devine echivalentul lui *quare* și se folosește în propoziții principale interogative:

Lucifer *De sancto Athanasio*. 1.38 (p.133, 13): *quia cogis nos facere eam rem?* = *quare cogis nos facere eam rem?*

Conjuncția *quia* poate introduce o propoziție cu funcție atributivă, față de un Tr, de genul neutru, exprimat prin pronume demonstrativ (cf. infra *id*):

Pl. St. 34–35: *an id doles (...) quia illi suom officium / non colunt*.

Cu sens cauzal univoc este folosit frecvent în preclasic, în timp ce în latina clasică, deoarece este socotit prozaic și specific limbii vorbite, cedează în fața lui *quod*. Este totuși folosit de Cicero, Caesar și Nepos:

Cic. Amic. 32: *quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt*;

Cic. *Parad.* 5.34: *qui ne legibus quidem propter metum paret, sed eas sequitur et colit, quia id salutare esse maxime iudicat.*

Dintre poeți îl întrebuințează mai adesea Lucretius și Ovidius, atestările fiind reduse la Horatius și Vergilius. În proza postclasică apare adesea folosit de Titus Livius și Tacitus. În latina târzie este preponderent la mulți scriitori, datorită sensurilor sintactice numeroase ale lui *quod*.

Liv. 1.4.2: *ui compressa Vestalis cum geminum partum edidisset, seu ita rata seu quia deus auctor culpa honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat;*

Tac. *Ann.* 1.13: *constat Haterium (...) prope a militibus interfectum quia Tiberius casu an manibus eius inpeditus prociderat.*

1.3. *quoniam*, format din **q^oom iām* („când deja”), este o conjuncție compusă ce avea la bază o valoare temporală. La Plautus sunt atestate exemple în care propoziția subordonată se află la limita între temporal și cauzal:

Pl. *Mil.* 839: *quoniam aemulari non licet, nunc invides.*

Interferența cu valoarea temporală se păstrează însă chiar și în epoca clasică:

Cic. *S. Rosc.* 119: *quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem.*

În proză este întâlnit *quoniam* în discursurile lui Cicero, apoi frecvent la Titus Livius. La poeți este atestat începând cu Lucretius, apoi la Propertius; în latina postclasică, *quoniam* devine sinonim cu *quod* și *quia*, fiind în regres:

Tac. *Ann.* 1.57: *validiore apud eos Arminio quoniam bellum suadebat.*

1.4. *quando*, provine din **quam-dō* („atâta vreme cât”), având, precum *quoniam*, la bază o valoare temporală. Structuri cu *quando* introducând o propoziție cauzală sunt atestate încă din preclasic, la Plautus și Terentius:

Pl. *Per.* 688: *quando lenost, nil mirum facit;*

Ter. *An.* 818: *duc me ad eam, quando huc veni, ut videam.*

În perioada clasică apare la Cicero, Sallustius, în timp ce Varro și Caesar îl evită. În poezie este atestat la Lucretius, Catullus, Propertius, Horatius, Vergilius. În postclasic, îl întrebuințează Titus Livius, Quintilianus, Tacitus, Suetonius. Este des întrebuințat în latina târzie:

Liv. 9.8.4: *ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de poena rettulistis, ommissa defensione, quae non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatiumque, sententiam de eo de quo rettulistis paucis peragam;*

Tac. Ann. 1.44: *nec Caesar arcebat, quando nullo ipsius iussu penes eosdem saevitia facti et invidia erat.*

1.5. *quandoque*, format din *quando-que* („și fiindcă”), indică o cauză subsidiară și este atestat la Cicero și Titus Livius:

Liv. 9.10.9: *quandoque hisce homines iniussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri spoponderunt (...) hosce homines vobis dedo.*

1.6. *quandoquidem*, format din *quando-quidem*, aparține limbii vorbite; el este atestat încă din preclasic, la Plautus și Terentius. În latina clasică cunoaște un regres, Cicero îl întrebuințează numai sporadic, iar Caesar, Sallustius și Nepos deloc. Apare însă la Lucretius și în epoca augustană la Titus Livius, în *oratio recta* și *obliqua*. Câștigă în frecvență în latina târzie.

Pl. Mer. 180: *eloquar, quandoquidem me oras;*

Cic. Orat. 54: *ita praetermissa pars nulla erit, quandoquidem de memoria nihil est hoc loco dicendum quae communis est multarum artium.*

1.7. *cum* este acuzativul singular masculin de la radicalul *q^uo-*; apare numai cu rol interpropozițional, trecând de la temporal la cauzal. În timp ce conjuncțiile anterioare se construiesc de preferință cu indicativul (sporadic, cu conjunctivul), *cum* cauzal apare cu conjunctivul în latina clasică și are adesea un caracter explicativ. Structura poate fi explicată prin tendința de a diferenția funcția cauzală (mai abstractă) de cea temporală (mai concretă).⁶⁸

Pl. Epid. 711: *cum tu es liber, gaudeo*; este dublu interpretabil „când tu ești liber, mă bucur”, dar și „mă bucur, deoarece ești liber”, având în vedere faptul că în preclasic, dar și postclasic *cum* cauzal este atestat și cu indicativul (vezi supra, dar și Pl. Bac. 536).

Începând cu Cicero, *cum* apare și întărit de *quippe* sau *utpote*, tocmai pentru relevarea funcției cauzale:

⁶⁸ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 347.

Cic. Phil. 3.1: *quod flagitabam equidem cotidie, quippe cum bellum nefarium contra aras et focos, contra vitam fortunasque nostras ab homine profligato ac perdito non comparari, sed geri iam viderem.*

1.8. *postquam* este format din *post-quam* și are la bază funcție temporală:

Pl. Mos. 647–648: *nam postquam haec aedes ita erant, ut dixi tibi, / continuo est alias aedis mercatus sibi.*

1.9. *dum*, provenind din **dom*, are și el la bază funcție temporală:

Pl. Trin. 254: *fit ipse, dum illis comis est, inops amator*; propoziția cauzală interferează cu cea temporală.

1.10. *ubi* provine din **q^u-dhei*:

Cic. Quinct. 71: *accusa ubi ita necesse est*; propoziția subordonată se află la limita între temporală și cauzală.

1.11. *ut* provine din **q^uut(a)-i* sau *-ei*; spre deosebire de celelalte conective, unde la bază se află valoarea temporală, în cazul lui *ut* este mai evidentă proveniența din rolul modal propriu-zis, specia conformității.

Cic. S. Rosc. 33: *aiunt hominem, ut erat furiosus, respondisse*;

Cic. Tusc. 5.92: *at vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti (...) 'nunc quidem paululum' inquit 'a sole'.*

Funcția cauzală se impune încă din preclasic ca funcție unică a propoziției introdusă prin *ut*:

Pl. Ps. 278: *atque in pauca, ut occupatus nunc sum, confer quid velis.*

Sallustius folosește acest *ut* cu caracter arhaizant:

Sall. Cat. 59.2: *nam, uti planities erat inter sinistros montis et ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit, reliquarum signa in subsidio artius conlocat.*

Inițial cauzala se construia cu indicativul (vezi supra), pentru ca în latina târzie predicatul ei să fie preponderent la conjunctiv:

Ambr. Abr. 1.6.46: *magna Domini patientia, ut non statim peccatorem puniat.*

1.12. *siquidem*, format din *si-quidem*, se construiește cu modul indicativ sau conjunctiv. Este atestat din perioada clasică, dar cunoaște o largă întrebuintare mai ales în latina târzie:

Cic. *Amic.* 89: *molesta veritas, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae, sed obsequium multo molestius.*

1.13. cur provine din *quōr*⁶⁹; el ajunge, din conectiv al unei propoziții interogative indirecte, să fie folosit cu rol cauzal începând cu Quintilianus și apoi mai ales în latina târzie:

Quint. *Inst.* 1.3.15: *ut pueri (...) cur non fecerint puniantur.*

Observații:

1. Sunt folosite în latina creștină pentru a introduce cauzale conjuncții care nu au acest rol în perioada clasică: *quare, quomodo, quatenus*.⁷⁰
2. Corelativele în regentă sunt *eo, ideo, idcirco, propterea*. Cel din urmă ajunge să se aglutineze cu *quod* și să formeze conjuncția compusă *proptereaquod*.
2. În ceea ce privește conținutul propoziției cauzale, speciile acestea pot fi determinate în baza a două criterii:

2.1. raportul cauzei cu realitatea (gradul de obiectivitate a cauzei), în dependență de care se pot distinge:

- cauză obiectivă, efectivă, independentă de locutor:

Caes. *Gal.* 1.16.2: *propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus (...) posita est, (...) frumenta in agris matura non erant.*

- explicație; caracterul obiectiv sau subiectiv depinde de atitudinea locutorului:

Caes. *Gal.* 1.1.4: *Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt;* explicație cu caracter obiectiv;

Cic. *Tusc.* 5.105: *Aristides (...) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset?* Explicație cu caracter subiectiv, autorul se distanțează și de aceea este folosit conjunctivul.

- motivare; locutorul poate să adere la motivare, dar se poate și detașa de ea, reproducând numai părerea unei alte persoane:

⁶⁹ M. Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München, 1977, p. 55.

⁷⁰ A. Blaise, *Manual de latină creștină*, Timișoara, 2000, p. 147.

Cic. S. Rosc. 119: *quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem*;

Cic. Off. 2.76: *laudat Africanum Panaetius, quod fuerit abstinens*;

Caes. Gal. 5.3.5: *nonnulli principes (...) de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent*;

Caes. Gal. 5.6.3: *ille omnibus primo precibus petere contendit ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus impediri sese diceret (quod timeret, pretext, iar quod diceret, motivare subiectivă).*

- pretext, are un caracter total subiectiv:

Cic. Tusc. 4.44: *noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset.*

Diferențierea acestor specii este marcată prin modul la care se află predicatul propoziției cauzale. Este întrebuințat indicativul pentru o cauză sau o explicație obiectivă, iar conjunctivul pentru o explicație subiectivă sau un pretext. La motivare, folosirea conjunctivului nu conferă în mod necesar caracter subiectiv întrucât întrebuințarea lui se poate datora vorbirii indirecte (cf. supra Cic. Off. 2.76, Caes. Gal. 5.3.5).

2.2. cel de-al doilea criteriu după care se pot clasifica propozițiile cauzale este acela al admiterii sau respingerii cauzei de către locutor. Când o motivare este respinsă ca nefondată se folosește în cauzală conjunctivul:

Cic. de Orat. 3.52: *nemo enim umquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus*; cauza exprimată prin *quod Latine loqueretur* este respinsă.

De cele mai multe ori nu apare însă numai cauza respinsă, ci și cea admisă:

Cic. Fin. 1.32: *nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, aspernatur (...), sed quia consequuntur magni dolores eos, qui (...).* Conjuncția adversativă *sed* nu coordonează cele două cauzale introduse prin *quia*, căci raportul adversativ nu se află la nivelul celor două cauzale, ci la nivelul propozițiilor regente: *non aspernatur, sed aspernatur*. Primului predicat, cel negat (*nemo aspernatur*), îi corespunde cauza respinsă, iar celui de-al doilea, cel afirmativ (*aspernatur*), cauza admisă.

Cic. Tusc. 2.56: *pugiles vero (...) in iactandis caestibus ingemescunt, non quod doleant animum succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur.*

După cum se observă din exemplele citate, propoziția cauzală indicând cauza respinsă se construiește cu conjunctivul, dar se întâlnesc și situații în care predicatul acesteia se află la indicativ:

Cic. Leg. 2.31: *neque vero hoc quia sum ipse augur ita sentio, sed quia sic existimari nos est necesse*. Dacă motivul sau considerentul este respins ca nerelevant, dar nu este contestat, atunci se folosește indicativul, deoarece nu este contestată posibilitatea luării lui în seamă într-o altă optică.

Observații:

1. Nu numai cauza, ci și alte circumstanțiale (temporale, finale, consecutive, modale etc.) pot fi admise sau respinse.⁷¹
2. Conjunctivul mai poate apărea în cauzală din următoarele motive:

a. când are valoare opozițională:

Pl. Bac. 735–736: *Chrysalus mihi usque quaque loquitur nec recte, pater, / quia tibi aurum reddidi et quia non te fraudaverim*; conjunctivul *fraudaverim* are valoare opozițională, potențială: „fiindcă nu am fost în stare să te înșel” și este coordonat cu indicativul *reddidi*.

b. în *oratio obliqua* (după cum se știe, conjunctivul înlocuiește indicativul în propozițiile secundare);

c. în inscripții și în latina târzie apare conjunctivul în locul indicativului fără nici o motivare:

CIL XIII 11757: *quod aqua non esse[t] induxit* (anul 187 p. Chr.).

3. În ceea ce privește raportul temporal dintre cauzală și regenta sa, acesta este de anterioritate sau de simultaneitate parțială.

2.4. Propoziția circumstanțială temporală

În departajarea și determinarea propozițiilor temporale se întâlnesc în gramatici inadvertențe, indiferent dacă e adoptat conectivul⁷² drept criteriu de bază

⁷¹ F. Edelstein, B. Tătaru, „Propositions secondaires niées”, *Koryphaioi andri: mélanges offerts à André Hurst* (ed. A. Kolde, A. Lukinovich, A.-L. Rey), Genève, 2005, p. 433–439.

⁷² A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 360–373.

al clasificării sau că se acordă prioritate raportului temporal⁷³. Se constată, astfel, fie separarea nemotivată a unor situații similare, fie includerea unor tipuri diferite în aceeași subcategorie.

Din examinarea categoriilor de temporale semnalate în diferitele gramatici se pot desprinde următoarele criterii de definire și clasificare a lor:

1. Structura: conectiv + modul indicativ, conjunctiv sau infinitiv (istoric);
2. Raportul temporal: simultaneitate (parțială sau totală), anterioritate (imediată sau la distanță), posterioritate (imediată sau la distanță);

La aceste criterii de bază se adaugă:

3. Felul acțiunii: non-iterativ (ce include incoativul, momentanul, durativul, terminativul), iterativ;
4. Poziția pe axa temporală: punct de plecare, amplasare, interval (durată), punct final;
5. Interferența cu alte funcții;
6. Natura legăturii dintre Tr și Ts: strânsă, slabă (*cum adversativ*), inversată (*cum inversum*).

În cadrul acestei lucrări, organizarea materialului se va face în dependență de conectiv, la fiecare dintre ele aplicându-se criteriile de clasificare mai sus enumerate.

1. *cum*.

1. Structura:

- 1.1. *cum* + modul indicativ indică o circumstanță temporală reală sau concepută ca reală de către locutor.

Observație: *Cum*, fiind la bază un relativ, mai apare uneori având dublu rol, intrapropozițional și interpropozițional. Sunt atestate exemple în care propoziția introdusă prin *cum* determină un substantiv, funcția ei fiind, așadar, atributivă:

Caes. Gal. 6.24.1: *ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent*; propoziția introdusă prin *cum* nu este temporală, ci atributivă față de *Tr tempus*; la nivel intrapropozițional *cum*, funcționând ca adverb relativ, are rol de c.c. de timp.

⁷³ N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 325–327.

Cu timpul, valoarea sa adverbială și rolul intrapropozițional se pierd, *cum* devenind conjuncție și având numai rol interpropozițional, după cum rezultă evident din structurile unde *cum* este folosit pentru a introduce o propoziție cauzală sau concesivă. În cazul temporalelor, *cum* se situează la limită, având uneori ambele roluri.

2. Raportul temporal poate fi de:

a) simultaneitate:

Cic. *Catil.* 1.21: *de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant, cum patiuntur, decernunt, cum tacent, clamant* (simultaneitate totală);

Uneori în propoziția temporală apar adverbele *interea* sau *interim* pentru a sublinia simultaneitatea totală:

Cic. *Ver.* 2.5.162: *caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus (...) audiebatur.*

Caes. *Gal.* 6.12.1: *cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani* (simultaneitate parțială);

b) anterioritate

Cic. *Q. fr.* 3.5.9: *Romam cum venero, quae perspexero scribam ad te et maxime de dictatura*; înseși timpurile predicatelor indică raportul temporal de anterioritate (imediată): în Ts apare viitorul anterior, iar în Tr este înțrebuințat viitorul I.

Cic. *Lig.* 3: *quaerebant aliquem ducem, cum Ligarius domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est* (anterioritate la distanță):

c) posterioritate (mai puțin frecventă):

Cic. *Clu.* 28: *dies nondum decem intercesserant cum ille alter filius infans necatur*;

Cic. *N.D.* 1.79: *constiteram exorientem Auroram forte salutans, / cum subito a laeva Roscius exoritur*;

Tac. *Ann.* 6.50: *et multo gratantum concursu ad capienda imperii primordia G. Caesar egrediebatur, cum repente adfertur redire Tiberio vocem ac visus.*

Structurile de acest fel sunt denumite *cum inversum*, deoarece are loc o „inversiune” la nivelul conținutului: ideea principală este exprimată în temporală, iar circumstanța în propoziția principală. În Ts poate apărea un adverb

ce indică intervenția subită a acțiunii din temporală: *repente* (Tac. *Ann.* 6.50), *subito* (Cic. *N.D.* 1.79). Inversarea acțiunilor e subliniată de timpurile predicatelor: în Ts este folosit un timp absolut (prezent), iar în Ts un timp relativ (imperfectul sau mai mult ca perfectul).

3. Felul acțiunii:

a) non-iterativ:

Cic. *Ver.* 2.5.162: *caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus (...) audiebatur.*

b) iterativ:

Caes. *Gal.* 1.1.4: *qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt*; caracterul iterativ este marcat lexical prin adjectivul *cotidianis*.

În alte situații, iterația este indicată prin sensul (caracterul) verbului sau prin context:

Cato *Orat.* 56: *cum Romam veniebant, prorsus devertebantur pro hospitibus ad amicos suos.*

Formele temporale pot și ele marca iterația: prezentul, imperfectul și mai mult ca perfectul; acesta din urmă semnalează iterația unei acțiuni încheiate:

Cic. *Brut.* 130: *qui etsi, cum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat.*

4. Poziția pe axa temporală:

a) punct de plecare (ocurențele nu sunt numeroase):

Pl. *Aul.* 3–4: *hanc domum / iam multos annos est cum possideo et colo*; se remarcă în regentă prezența adverbului *iam* pentru a evidenția punctul de plecare.

b) amplasament:

Caes. *Gal.* 6.12.1: *cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani.*

c) interval (durată):

Nepos *Con.* 1.2: *fuit etiam extremo Peloponnesio bello praetor, cum apud Aegos flumen copiae Atheniensium a Lysandro sunt devictae.*

Mai evidentă este durata în structurile în care apar adverbele *interea*, *interrim*:

Cic. Ver. 2.5.162: *caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus (...) audiebatur.*

5. Interferențe:

a) cu propoziția circumstanțială cauzală:

Cic. Tusc. 2.35: *cum varices secabantur C. Mario, dolebat;*

Cic. Lig. 3: *quaerebant aliquem ducem, cum Ligarius domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est.*

b) cu propoziția circumstanțială condițională:

Cic. Ver. 2.3.181: *nam collybus esse qui potest, cum utuntur omnes uno genere nummorum?*

Caes. Gal. 6.13.2: *plerique cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant;*

Cic. Flac. 23: *in hominem dicendum est igitur, cum oratio argumentationem non habet.*

c) cu propoziția circumstanțială restrictivă:

Cic. Inv. 1.15: *concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit; propoziția introdusă prin cum conține definiția lui concessio.*

Pl. Capt. 615: *Aiacem, hunc cum vides, ipsum vides;*

Cic. Catil. 1.21: *de te autem, Catilina, cum quiescunt probant, cum patiuntur, decernunt, cum tacent, clamant;* ultimele două structuri sunt numite în gramatici *cum identicum*: propoziția introdusă prin *cum* marchează o echivalență, „când” fiind aproape de un „prin faptul că” (interferență cu o restrictivă instrumentală).

d) cu propoziția circumstanțială concesivă:

Pl. St. 34–35: *illi suum officium / non colunt, quom tu tuum facis.*

e) cu propoziția principală adversativă (*cum* adversativ):

Cic. Ver. 2.5.162: *caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus (...) audiebatur;* între regentă și tempo-

rală se stabilește un raport opozițional, adversativ (*cum* este aproape echivalent unui *sed*): *caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, sed interea nullus gemitus (...) audiebatur*;

Sall. *Iug.* 51.2: *itaque multum diei processerat, quom etiam tum eventus in incerto erat.*

6. Legătura dintre Tr și Ts:

a) strânsă: majoritatea exemplelor:

Caes. *Gal.* 6.12.1: *cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani.*

b) slabă:

Cic. *Ver.* 2.5.162: *caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus (...) audiebatur*; în cazul lui *cum* adversativ, hipotaxa se apropie, după cum s-a precizat deja, de parataxă, mai exact, de coordonarea adversativă: *caedebatur virgis ... sed interea.*

c) inversă; la nivel logic are rol o inversare a rolurilor, circumstanța exprimată în Tr, acțiunea principală exprimată în Ts. Indicii ale inversării: în Tr apar adverbe temporale *iam*, *vix*, *vixdum*, în Ts apar *repente* sau verbe cu caracter dinamic pronunțat:

Liv. 21.33.2: *iam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant, cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput imminentes*; predicatul din Tr se află la indicativ imperfect, timp relativ indicând o acțiune în desfășurare, în timp ce predicatul din Ts predicatul se află la indicativ prezent, un timp absolut.

Iam poate lipsi din Tr: Tac. *Ann.* 6.50: *et multo gratantum concursu ad capienda imperii primordia G. Caesar egrediebatur, cum repente adfertur redire Tiberio vocem ac visus.*

Tot marcând o situație de inversare se pot întâlni *iam* în Tr, *etiam* tum în Ts:

Cic. *Ver.* 2.5.88: *evolarat iam e conspectu fere fugiens quadriremis, cum etiam tum ceterae naves uno in loco moliebantur.*

1.2. Structura: *cum* + modul conjunctiv; în temporala introdusă prin *cum*, conjunctivul este:

a) mod relațional (reprezintă o marcă subsidiară);

- a1) pentru a marca dependența de un ansamblu de idei. Formele temporale la care apare sunt imperfectul și mai mult ca perfectul. Structura, fiind des folosită în relatări la trecut, poartă denumirea de *cum historicum*.
 - a2) pentru a indica interferența cu alte funcții, și anume cu funcția concesivă sau condițională;
 - a3) *oratio obliqua*.
 - b) mod opozițional: cu ocurențe puține.
2. Raportul temporal:
- a) simultaneitate:

Cic. *Sest.* 42: *haec cum viderem, quid agerem, iudices* (simultaneitate totală);

Cic. *Ver.* 2.4.32: *cum sederem, inquit, domi tristis, accurrit Venerius* (simultaneitate parțială);
 - b) anterioritate:

Cic. *Fin.* 4.80: *quae cum essent dicta, discessimus* (anterioritate imediată);

Cic. *Fam.* 15.4.3: *ego in castra a.d. VII Kal. Sept. veni, cum interea superioribus diebus ex senatus consulto (...) auxilia voluntaria comparavissem* (anterioritate la distanță, la un anumit interval de timp);
3. Felul acțiunii:
- a) în general, non-iterativ:

Liv. 3.4.3: *suspecta et colonia Antium fuit, quod magna uis hominum inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Aequos*;
 - b) acțiunea iterată este rar atestată:

Caes. *Civ.* 3.47.6: *non illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant*;

Liv. 2.27.8: *cum in ius duci debitorem vidissent, undique convolabant*.
4. Poziția pe axa temporală:
- a) predomină amplasament: cf. supra Liv. 3.4.3, Liv. 2.27.8;
 - b) interval:

Cic. Ver. 1.1.15: *simulat se eorum praesidio confidere, cum interea aliud quiddam iam diu machinetur.*

5. Interferențe:

a) cu propoziția circumstanțială cauzală:

Tac. Ann. 6.18: *cum damnatio instaret, se ipsi interfecere;*

b) cu propoziția circumstanțială condițională:

Caes. Civ. 3.47.6: *non illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant.*

c) cu propoziția circumstanțială concesivă:

Cic. Fin. 2.97: *cum (...) ipse gravi vulnere exanimari se videret (...) quaesivit salvusne esset clipeus;*

Nepos Phoc. 1.2: *fuit enim perpetuo pauper, cum divitissimus esse posset.*

d) cu propoziția principală adversativă (*cum* adversativ):

Cic. Leg. 1.22: *animal hoc (...) quem vocamus hominem (...) solum est enim ex tot animantium generibus (...) particeps rationis et cogitationis, quom cetera sint omnia expertia.*

Fenomenul este întâlnit uneori cu sublinierea linearității acțiunii din temporală:

Cic. Ver. 2.3.62: *statuitur (...) eques Romanus (...) in Aproni convivio, cum interea Apronius caput atque os suum unguento confricaret.*

Între temporală și regentă se stabilește un raport de opoziție, precum în cadrul interferenței cu propoziția circumstanțială concesivă, dar în sens invers: dacă s-ar încerca transformarea structurii temporale în una concesivă, s-ar observa că propoziția introdusă prin *cum* devine principală, iar regenta temporalei devine propoziția circumstanțială concesivă. Dovadă a acestei inversări este prezența uneori în temporală a lui *tamen*, care funcționează adesea, după cum se știe, drept corelativ în regentă al unei concesive:

Cic. Brut. 138: *quam multi enim iam oratores commemorati sunt et quam diu in eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix (...) nunc ad Antonium Crassumque pervenimus;* la transformarea în concesivă ar rezulta: *quamquam multi enim iam oratores commemorati sunt et quamquam diu in eorum enumeratione versamur, tamen spisse atque vix (...) nunc ad Antonium Crassumque pervenimus.*

6. Legătura dintre Tr și Ts:

- a) strânsă, în majoritatea situațiilor;
- b) slabă: *cum* adversativ, vezi supra Cic. *Brut.* 138;
- c) inversă:

Liv. 28.14.19: *et iam conflixerant cornua cum (...) Poeni ueterani Afrique nondum ad teli coniectum uenissent.*

Observație: Folosirea infinitivului istoric în propoziția temporală introdusă prin *cum* cunoaște mai puține ocurențe decât indicativul și conjunctivul, fiind atestată mai ales la istorici:

Sall. *Iug.* 98.2: *iamque dies consumptus erat, quom tamen barbari nihil remittere.*

II. *ut*.

Ut temporal, construit cu indicativul, provine din două surse:⁷⁴

- a) din *ut* modal, în structuri ca:

Pl. *Men.* 522–523: *ut quemque conspicio, / ita me ludificant*; în regentă apare corelativul modal *ita*.

- b) din *ut* local, în cazuri precum:

Pl. *Poen.* 486: *ut quisque acciderat, eum necabam ilico*;

Pl. *Bac.* 957–958: *ut dixeram nostro seni mendacium / (...) ibi signum ex arce iam abstuli.*

Cic. *N.D.* 2.10: *ut eos rettulit, ibidem est repente mortuus*; în regentă apar corelative: *ilico, ibi, ibidem*.

1. Structura:

- 1.1. *ut* + modul indicativ: în exemplele anterioare, predicatul subordonatei este la modul indicativ perfect sau mai mult ca perfect, dar sunt atestate, de asemenea, și prezentul sau viitorul indicativului.

2. Raportul temporal:

- a) simultaneitate:

⁷⁴ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 635–636.

Pl. *Men.* 522–523: *ut quemque conspicio, / ita me ludificant* (simultaneitate parțială);

b) anterioritate:

Cic. *Q. fr.* 2.3.2: *sed ut peroravit, surrexit Clodius* (anterioritate imediată);

Pl. *St.* 29–30: *nam viri nostri domo ut abierunt / hic tertius annus [est]* (anterioritate la distanță).

3. Felul acțiunii este:

a) non-iterativ:

Cic. *Q. fr.* 2.3.2: *sed ut peroravit, surrexit Clodius*;

b) iterativ:

Pl. *Men.* 522–523: *ut quemque conspicio, / ita me ludificant*;

Ter. *Hec.* 802–803: *ut quisque venerat, / accedebam*.

Caracterul iterativ este subliniat prin prezența pronumelui nehotărât *quisque*.

4. Poziția pe axa temporală:

a) amplasament, în majoritatea ocurențelor:

Cic. *Q. fr.* 2.3.2: *sed ut peroravit, surrexit Clodius*.

Observație: *Ut* temporal se poate întâlni și în locuțiuni conjuncționale: *ut primum, statim ut, ut simul, simul ut*:

Cic. *Ver.* 2.2.48: *itaque illi Syracusani statuam postea statuerunt, et is, ut primum potuit, istum reliquit de provinciaque decessit*;

Cic. *Quinct.* 57: *quaesivit a te, statim ut Romam rediit, Quinctius quo die vadimonium istuc factum esse dices*.

b) punct de plecare:

Pl. *St.* 29–30: *nam viri nostri domo ut abierunt / hic tertius annus [est]*;

Tac. *Ann.* 14.53: *octavus [annus est], ut imperium obtines*.

5. Interferențe cu *ut* modal și *ut* local se manifestă în cursul evoluției (vezi supra).

6. Legătura dintre Tr și Ts: strânsă.

1.2. *ut* + modul conjunctiv; ocurențe puțin numeroase:

Liv. 2.38.1: *praegressus Tullius ad caput Ferentinum, ut quisque ueniret, primores eorum excipiens querendo indignandoque, et eos ipsos, sedulo audientes secunda irae uerba, et per eos multitudinem aliam in subiectum uiae campum deduxit.*

Peregr. Aeth. 3.6: *iam ut exiremus de ecclesia, dederunt nobis presbyteri loci ipsius eulogias;*

2. Raportul temporal este de simultaneitate sau anterioritate.

3. Felul acțiunii:

a) non-iterativ (*Peregr. Aeth.* 3.6);

b) iterativ (Liv. 2.38.1).

4. Poziția pe axa temporală: amplasare.

5. Fără interferențe.

6. Legătura dintre Tr și Ts: strânsă.

III. *ubi*.

Inițial *ubi* este folosit cu rol intrapropozițional, ca adverb de loc cu sensul de „unde”; cu timpul ajunge conjuncție (numai rol interpropozițional) și trece la categoria timpului.

1. Structura:

1.1. *ubi* + modul indicativ este atestat la toate formele temporale, începând cu Plautus și Terentius:

Ter. An. 356: *ubi te non invenio, ibi escendo in quendam excelsum locum;* caz limită între loc și timp: „unde (când) nu te găsesc, acolo (atunci) urc pe o înălțime”.

Ubi este frecvent atestat cu sens temporal în perioada clasică, dar la Cicero și Nepos nu este atestat imperfectul și mai mult ca perfectul. De asemenea, ocurențe ale lui *ubi* temporal se întâlnesc la Sallustius, Vergilius, Titus Livius, Tacitus:

Sall. Cat. 6.7: *post ubi regium imperium (...) in superbiam dominationemque se convortit, immutato more annua imperia binosque imperatores sibi fecere.*

2. Raportul temporal:

a) simultaneitate:

Pl. Bac. 685: *Quid, ubi reddebas aurum, dixisti patri?*

b) anterioritate:

Sall. Cat. 6.7: *post ubi regium imperium (...) in superbiam dominationemque se convortit, immutato more annua imperia binosque imperatores sibi fecere.*

3. Felul acțiunii:

a) non-iterativ (vezi supra Sall. Cat. 6.7, Pl. Bac. 685);

b) iterativ:

Ter. An. 356: *ubi te non invenio, ibi escendo in quandam excelsum locum.*

4. Poziția pe axa temporală: amplasament (vezi supra Ter. An. 356, Sall. Cat. 6.7), intervalul este mai rar atestat (cf. Pl. Bac. 685).

5. Interferențe cu completiva circumstanțială de loc (cf. Ter. An. 356).

6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

Observație: *Ubi* este atestat în locuțiuni conjuncționale: *ubi primum, ubi semel, post ubi, mox ubi, statim ubi*:

Caes. Gal. 7.51.3: *legiones ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostem signis constiterunt.*

1.2. *ubi* + modul conjunctiv: atestat în preclasic (Cato), dar și în clasic, fie în stilul indirect, fie din cauza atracției modale.

Cic. Att. 8.16.2: *quod ubi audissem, si ille Appia veniret, ego Arpinum [ire] cogitabam;*

Uneori conjunctivul este folosit pentru a marca iterația:

Liv. 1.32.14: *id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat.*

2. Raportul temporal:

a) rar, simultaneitate:

Tac. Ann. 3.36: *igitur C. Cestius senator disseruit (...) abolitas leges et funditus versas, ubi in foro, in limine curiae ab Annia Rufilla (...) probra sibi et minae intenduntur, neque ipse audeat ius experiri (...).*

- b) anterioritate (mai rar, imediată: Cic. *Att.* 8.16.2, Liv. 1.32.14).
3. Felul acțiunii: non-iterativ (de obicei), dar și iterativ (cf. Liv. 1.32.14).
4. Poziția: amplasament (cf. Cic. *Att.* 8.16.2, Liv. 1.32.14) sau, mai rar, val.
5. Interferențe cu propoziția circumstanțială de cauză (cf. Cic. *Att.* Tac. *Ann.* 3.36).
6. Legătura dintre Tr și Ts: strânsă.

IV. *simul*.

La bază, *simul* este adverb temporal având sensurile de „totodată”, „în timp”, apoi devine conjuncție și pierde rolul intrapropozițional în favoarea celui interpropozițional. De obicei, *simul*, conectiv temporal, nu apare singur alături de *ac* sau *atque*. La posibilitatea ca *simul ac*, *simult atque* să introducă o propoziție temporală se ajunge printr-o falsă regresie: inițial, structură paratactică, două propoziții fiind coordonate prin *ac*, dar ulterior conectorul copulativă ajunge să fie legată de *simul*, plasat în fața ei; *simul ac* devine conectiv subordonator, iar parataxa se transformă în hipotaxă.⁷⁵

Accius *trag.* 448–449: *timida eliminator / clamore simul ac nota vox ad auris accidit*; inițial, cele două propoziții erau coordonate prin *ac* copulativă: *timida eliminator clamore simul* ¹ / *ac / nota vox ad auris accidit* ² („eu, temătoare, sunt gonită de strigăt și glasul cunoscut îmi ajunge la urechi”), apoi cea de a doua propoziție devine circumstanțială temporală subordonată primei prin *simul ac*: *timida eliminator clamore* ¹ / *simul ac nota vox ad auris accidit* ² („eu, temătoare, sunt gonită de strigăt, îndată glasul cunoscut îmi ajunge la urechi”).

1. Structura:

1.1.a. *simul ac*, *simul atque* + modul indicativ:

Atestat încă din preclasic, apare destul de frecvent în proza clasică, ca în postclasic și în latina târzie numărul ocurențelor să scadă:

Cic. *S. Rosc.* 27: *quod hic simul atque sensit, de amicorum cognatorum sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam (...) contulit*;

⁷⁵ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 638.

Caes. Gal. 5.3.3: *simulatque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit.*

1.1.b. *simul* + modul indicativ:

Ter. Ph. 823: *hic simul argentum repperit, cura sese expedit;*

Cato Agr. 48.2: *simul herbae coeperint nasci, eximito.*

Uneori elementele componente sunt intervertite (*ac simul*), din considerente de ordin eufonic sau, în poezie, din considerente de ordin metric:

Verg. A. 11.908–910: *ac simul Aeneas fumantis pulvere campos / prospexit longe Laurentiaque agmina vidit, / et saevum Aenean agnovit Turnus.*

Sunt atestate și locuțiuni precum *simul ubi* (Titus Livius), *simul ut* (Cicero, Ovidius), *simul primum* (Horatius, Titus Livius), *simul ac primum* (Cicero, Lucretius):

Cic. Ver. 2.1.34: *simul ac primum ei occasio visa est (...) quaestor consulem, exercitum, sortem, provinciamque deseruit.*

1.2. *simul ac*, *simul atque*, *simul* + modul conjunctiv; structura cu conjunctivul este atestată fie datorită atracției modale, fie în stilul indirect:

Cic. de Orat. 1.121: *adulescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu viderit.*

2. Raportul temporal este de anterioritate imediată (cf. supra Cic. S. Rosc. 27, Caes. Gal. 5.3.3, Cic. Ver. 2.1.34, Cic. de Orat. 1.121):

Cic. Ver. 2.1.27: *Verres simul ac tetigit provinciam, statim Messana litteras dedit.*

3. Felul acțiunii:

a) non-iterativ (Cic. S. Rosc. 27, Caes. Gal. 5.3.3, Cic. de Orat. 1.121);

b) iterativ (Cato Agr. 48.2).

4. Poziția pe axa temporală: amplasament.

5. Interferențe: lipsesc.

6. Legătura dintre Tr și Ts a devenit strânsă în urma falsei regresii, dar inițial, provenind din parataxă, era slabă.

V. *postquam*.

Conectivul este compus din *post* și *quam*: la bază, *post* este adverb sau prepoziție și are numai rol intrapropozițional, iar conectivul subordonator este doar *quam*. Sensul comparativ al lui *post* permite existența pe lângă el a unei propoziții comparative de inegalitate, introdusă prin *quam*; această stare inițială se mai poate observa încă în texte din perioada clasică:

Cic. Att. 12.49: *heri non multo post* ^{1/} *quam tu a me discessisti* ^{2/} (...) *quidam urbani* (...) *ad me mandata et litteras attulerunt* ^{1/}; statutul de adverb al lui *post* est confirmat prin *non multo*, care îl determină.

Cu timpul, *post* și *quam* se sudează, rezultând conjuncția compusă *postquam*.

Cic. Att. 12.1.1: *undecimo die postquam a te discesseram hoc litterularum exaravi*.

Post este atestat și ca prepoziție, drept Tr al unei propoziții comparative introduse prin *quam*:

Cato Agr. 65.1: *postridie aut post diem tertium, quam [olea] lecta erit, facito*.

Punctul de plecare pentru constituirea conjuncției temporale *postquam* îl constituie însă mai degrabă situațiile unde *post* are rol de adverb.

1. Structura:

1.1.a. *postquam* + modul indicativ; în ceea ce privește timpurile: prezentul istoric este întâlnit mai ales în preclasic, iar perfectul în proza clasică; mai mult ca perfectul apare rar în preclasic, iar la Cicero doar în primele discursuri și în corespondență, fiind mai adesea atestat la Sallustius și la Titus Livius, pentru a sublinia anterioritatea; imperfectul este rar folosit:

- prezent istoric:

Pl. Capt. 487: *abeo ab illis, postquam video me sic ludificarier;*

Sall. Cat. 21.5: *postquam omnium animos alacris videt, cohortatus, ut petitionem suam curae haberent, conventum dimisit*.

- perfect:

Cic. S. Rosc. 28: *nam postquam isti intellexerunt summa diligentia vitam Sex. Rosci custodiri neque sibi ullam caedis faciendae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris;*

- mai mult ca perfect:

Ter. An. 177–178: *qui postquam audierat non datum iri filio uxorem suo, / numquam quouiam nostrum verbum fecit neque id aegre tulit;*

Sall. Iug. 11.2: *postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in unum convenerunt;*

- imperfect:

Sall. Cat. 56.4: *sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere, modo ad urbem, modo Galliam vorsus castra movere, hostibus occasionem pugnandi non dare;*

Liv. 3.66.5: *deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero (...) ad moenia ipsa Romae (...) accessere; în regentă apare corelativul tum.*

- 1.1.b. *posteaquam* + modul indicativ; este folosit frecvent de Cicero, apare și la Varro și Sallustius, apoi cedează în fața concurenței lui *postquam*:

Cic. Div. Caec. 69: *P. Africanus, homo virtute, fortuna, gloria, rebus gestis amplissimus, posteaquam bis consul et censor fuerat, L. Cottam in iudicium vocabat.*

- 1.1.c. *postea* + modul indicativ; cunoaște atestări în latina târzie:

Pallad. Vet. med. 50.1: *postea sanguinem tollis, genua (...) aceto dilues.*

- 1.2.a. *postquam* + modul conjunctiv, atestat mai ales în postclasic:

Val. Max. 5.7: *postquam filium in cornu scribae humiliorem fortuna sua locum obtinentem conspexisset, non sustinuit infra se conlocatum intueri.*

Ammianus Marc. 30.7.11: *inter quae illud elucere clarius potuit, si Macrianum regem ea tempestate terribilem, vivum capere potuisset (...) postquam eum evasisse Burgundios, quos ipse admoverat Alamannis, maerens didicisset et tristis.*

- 1.2.b. *post* + modul conjunctiv; atestat numai în latina târzie:

Per. Aeth. 47.1: *post autem venerint dies paschae, per illos octo dies (...) fit oratio.*

2. Raportul temporal: anterioritate imediată, în cazul temporalelor construite cu prezentul istoric și perfectul; anterioritate la distanță pentru temporalele construite cu mai mult ca perfectul.

3. Felul acțiunii:

- a) de obicei, non-iterativ (caracter terminativ: cf. supra Cic. S. Rosc. 28, Ter. An. 177–178; rareori acțiunea are caracter durativ, de obicei în temporală fiind folosit imperfectul: Sall. Cat. 56.4);

- b) iterativ:

Per. Aeth. 47.1: *post autem venerint dies paschae, per illos octo dies (...) fit oratio.*

4. Poziția pe axa temporală: amplasament (vezi ex. supra), punct de plecare (vezi cele trei ex. infra):

Pl. Men. 234: *hic annus sextus postquam ei rei operam damus;*

Pl. Mer. 12: *biennium iam factum est, postquam abii domo;*

Cic. Att. 12.1.1: *undecimo die postquam a te discesseram hoc litterularum exaravi.*

5. Interferențe:

- a) cu propoziția circumstanțială cauzală:

Pl. Capt. 487: *abeo ab illis, postquam video me sic ludificari;*

Sall. Iug. 6.2: *quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat (...) tamen, postquam hominem adulescentem exacta sua aetate et parvis liberis magis magisque crescere intellegit, vehementer eo negotio permotus multa cum animo suoolvebat.*

- b) cu propoziția circumstanțială concesivă:

Liv. 5.10.11: *postquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis [tribuniciae] causa effectum est ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius.*

6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă pentru temporalele introduse de *postquam*, *posteaquam* și *post*. În cazul lui *postea* însă legătura este slabă și se află aproape de coordonare, hipotaxa fiind ușor de transformat în parataxă: Pallad. Vet. med. 50.1: *postea sanguinem tollis, genua (...) aceto dilues* → *postea sanguinem tollis et genua aceto dilues.*

VI. *quando*.

Quando provine, potrivit explicației tradiționale din **quam-dō*, dar etimologia și sensul său inițial nu sunt cu totul clare; folosit drept conjuncție, are la

început rol temporal, apoi folosirea sa se propagă și conectivul ajunge să introducă circumstanțiale cauzale.

Quando temporal este atestat din preclasic (la Plautus) până în latina târzie și pare să fi aparținut limbii vorbite. Este evitat de Terentius, Caesar, Varro, Sallustius, dar folosit de poeți: Lucretius, Vergilius, Horatius, Propertius. În clasic întâlnit la Cicero numai în lucrările din tinerețe sau în cele cu caracter arhaizant (*De officiis*). Mai frecvent este întâlnit în latina târzie.

1. Structura:

1.1. *quando* + modul indicativ:

Pl. *Men.* 430: *auferto [pallam] tecum, quando abibis;*

Pl. *Men.* 547: *at tu, quando habebis, tum dato;* se remarcă prezența în regentă a corelativului *tum*.

Cic. *Off.* 2.58: *magna enim se et inveterata invidia nec turpi iactura, quando erat aedilis, nec maxima liberavit.*

1.2 *quando* + modul conjunctiv (rareori atestat):

Cic. *Off.* 2.75: *utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora me fortuna reservavisset et tum essem natus, quando Romani dona accipere coepissent.*

2. Raportul temporal:

a) simultaneitate (cf. supra Pl. *Men.* 547);

b) anterioritate imediată:

Pl. *Aul.* 249: *idem, quando occasio illaec periit, post sero cupit.*

3. Felul acțiunii:

a) non-iterativ (cf. supra Cic. *Off.* 2.58);

b) iterativ:

Pl. *Am.* 123: *ita versipellem se facit quando lubet.*

4. Poziția pe axa temporală: amplasament.

5. Interferențe:

a) cu propoziția circumstanțială cauzală:

Tac. *Ann.* 1.44: *nec Caesar arcebat, quando nullo ipsius iussu penes eosdem saevitia facti et invidia erat;* cf. și supra Cic. *Off.* 2.58.

b) cu propoziția circumstanțială condițională:

Pl. Men. 422: *nunc, quando vis, eamus intro.*

c) cu propoziția circumstanțială restrictivă:

Salvianus de Gub. 1.28: *quando enim eum in loco voluptatis posuit, ordinavit. quando autem reum de regno expulit, iudicavit.*

6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

VII. *dum*.

Provine din **dom*, probabil un acuzativ singular masculin adverbial – cu sens temporal – de la rădăcina pronominală *do-* (în legătură cu *dō-* din *donec, quando*). Inițial, pare să fi fost folosit după un imperativ, de care s-a sudat cu timpul: *agedum* („fă acum”; *agedum* devine apoi interjecție), *manedum* („stai acum”). Acest *dum* este întâlnit și în alte combinații: cu prepoziție (*interdum*, „în acest timp”) sau cu adverb negativ (*nondum*, „încă nu”). Evoluția spre conjuncție se face prin delexicalizarea adverbului și pierderea rolului intrapropozițional în favoarea celui interpropozițional. Transformarea se mai poate urmări și în texte din perioada preclasică:

a) *dum* adverb:

Pl. Bac. 794: *mane dum parumper; iam exeo ad te, Chrysale;*

Pl. Men. 348: *tace dum parumper, nam concrepuit ostium;* statutul lui *dum* este cel de adverb („rămâi acum o clipă”, „taci acum o clipă”), cele două propoziții fiind coordonate.

b) *dum* adverb sau conjuncție:

Pl Bac. 737: *mane dum scribit;* sunt posibile două interpretări: structură paratactică, în care *dum* este adverb („rămâi acum, el scrie”) sau hipotactică, în care *dum* este conjuncție („rămâi în timp ce el scrie”).

Pl. Mil. 1404: *mane dum narro;* parataxă: „rămâi acum, eu povestesc”, hipotaxă: „stai în timp ce eu povestesc”.

c) *dum* conjuncție:

Pl. Am. 696–697: *paulisper mane, / dum edormiscat unum somnum.*

1. Structura:

1.1. *dum* + modul indicativ. Poate avea semnificații diferite în dependență de raportul temporal și de poziția pe axa temporală:

1.1.a. „în timp ce”, „cât timp”:

Sen. Ep. 7.8: *homines dum docent discunt.*

2. Raportul temporal este de simultaneitate totală, fără indicarea punctului terminus.
3. Felul acțiunii este durativ, uneori iterativ gnomic. În regentă poate apărea corelativul *interea* sau *interim* pentru a sublinia linearitatea, caracterul durativ al celor două acțiuni, precum și identitatea de durată a acestora:
Pl. Am. 1098–1099: *dum haec aguntur, interea uxorem tuam / neque gementem neque plorantem nostrum quisquam audivimus.*
4. Poziția pe axa temporală: interval.
5. Interferență cu propoziția circumstanțială cauzală: Pl. Trin. 1149–1150: *dum sermonem vereor interrumpere, / solus sto.*
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

1.1.b. „în timp ce”, „cât timp”:

Caes. Gal. 4.22.1: *dum in his locis Caesar navium parandarum causa moratur, (...) ad eum legati venerunt*; în temporală apare prezentul istoric, acțiunea exprimată fiind durativă, lineară, în extensie; în Tr acțiunea este punctuală, încheiată. Temporală indică intervalul în care ajung să coincidă la un moment dat cele două acțiuni.

2. Raportul temporal este de simultaneitate parțială.
3. Felul acțiunii este atât non-iterativ (cf. supra Caes. Gal. 4.22.1), cât și, mai rar, iterativ (cf. infra Pl. Trin. 254).
4. Poziția pe axa temporală: interval fără precizarea punctului terminus. Ts și Tr se condiționează reciproc:

Pl. Trin. 254: *fit ipse, dum illis comis est, inops amator.*

5. Interferență cu propoziția circumstanțială cauzală (cf. supra Pl. Trin. 254).
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

1.1.c. „cât timp, până când”:

Sen. Ep. 101.11: *vita dum superest, benest;*

Cic. Tusc. 1.101: *fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vigeabant*; în Tr predicatul se află la perfect logic, extinderea efectelor perfectului fiind oprită

de intervenția acțiunii din temporală, în care predicatul se află la imperfect, indicând o acțiune în desfășurare.

2. Raportul temporal este de simultaneitate totală, cu indicarea punctului terminus: cele două acțiuni se determină reciproc ca durată, acțiunea din Tr punând capăt stării din Tr.
3. Felul acțiunii: non-iterativ (supra Cic. *Tusc.* 1.101), dar și iterativ.
4. Poziția pe axa temporală: interval, dar cu precizarea punctului terminus.
5. Interferențe cu propoziția circumstanțială cauzală.
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

1.1.d. „până când”:

Ter. *Eu.* 206: *concedam hinc intro atque expectabo dum venit*; predicatul *expectabo* din Tr are linearitate, este durativ, iar cel din Ts (*venit*) este terminativ, fără extensie.

În situațiile în care avem un timp identic în Tr și Ts, apare un corelativ în regentă: *usque, tamdiu*.

Cato *Agr.* 22.2: *eodem modo latitudinem orbiculis ligneis aut armillis ferreis temperato usque dum recte temperabitur*; linearitatea acțiunii din regentă (imperativ viitor cu extensie) e subliniată prin *usque*.

2. Raportul temporal este de posterioritate, fie imediată (precum în ex. supra Ter. *Eu.* 206), fie la distanță.
3. Felul acțiunii:
 - a) non-iterativ (Ter. *Eu.* 206).
 - b) iterativ gnomic (Cato *Agr.* 22.2).
4. Poziția pe axa temporală: punctul final.
5. Fără interferențe.
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

1.2. *dum* + modul conjunctiv; folosirea conjunctivului implică ideea de posibilitate, intenție sau scop:

Pl. *Am.* 696–697: *paulisper mane, / dum edormiscat unum somnum*; Tr este durativ, iar Ts este punctual, având caracter incoativ;

Pl. Trin. 169–170: *adesurivit magis et inhiavit acrius / lupus, observavit dum dormitarent canes;*

Verg. A. 1.5: *multa quoque et bello passus, dum conderet urbem.*

2. Raport temporal: de posterioritate, imediată (Pl. Am. 696–697) sau la distanță (Verg. A. 1.5).
3. Felul acțiunii: non-iterativ, dar și iterativ.
4. Poziția pe axa temporală: punctul terminus (Pl. Am. 696–697) sau interval cu precizarea punctului terminus (Pl. Trin. 169–170).
5. Interferență cu propoziția circumstanțială finală (Pl. Am. 696–697, Pl. Trin. 169–170).
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

Observație: Drept corelative pot apărea în regentă *usque, semper, tantisper*.

VIII. *donec*.

1. Structura:

- 1.1.a. *donicum* + modul indicativ. *Donicum* (<*dō-ne-q^oom), forma arhaică a conjuncției *donec*, este atestată în texte din perioada preclasică, la Livius Andronicus, Plautus și Cato.

Andr. poet. 18.1–2: *ibi manens sedeto donicum videbis / me carpento vehementem domum venisse.*

Pl. Aul. 58–59: *si respexis, donicum ego te iussero, / continuo hercle ego te dedam discipulam cruci.*

Observație: *Donique*, o altă variantă a lui *donec* este atestată la Lucretius (2.1116, 5.708) și Vitruvius (3.5.6).

- 1.1.b. *donec* + modul indicativ. În proza clasică, structura este evitată de Caesar și Sallustius, fiind înlocuită de *quoad*, iar Cicero o folosește numai în discursurile din tinerețe. Apare frecvent la Titus Livius și la Tacitus. Poate avea semnificații diferite în dependență de raportul temporal:

- α) „până când”; sens de bază atestat din preclasic (cf. supra Andr. poet. 18.1–2, Pl. Aul. 58–59):

Liv. 23.31.9: *ita de comitiis donec rediit Marcellus silentium fuit.*

2. Raportul temporal: posterioritate imediată.

3. Felul acțiunii: non-iterativ.
4. Poziția pe axa temporală: punctul terminus.
5. Fără interferențe.
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.
 - β) „cât timp”; sens atestat începând cu Lucretius prin analogie cu *dum*, presupune durată identică a procesului din Ts cu cel din Tr.

Lucr. 5.177–178: *natus enim debet (...) velle manere / in vita, donec retinebit blanda voluptas*;

Hor. Carm. 1.9.15–18: *nec dulcis amores / sperne puer neque tu choreas, / donec virenti canities abest / morosa*.
2. Raportul temporal: simultaneitate.
3. Felul acțiunii:
 - a) non-iterativ;
 - b) iterativ cu caracter gnomic (cf. Lucr. 5.177–178).
4. Poziția pe axa temporală: interval.
5. Fără interferențe.
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.
- 1.2. *donec* + modul conjunctiv. Folosirea modului conjunctiv în propoziția temporală se poate explica prin:
 - funcționarea sa ca marcă pentru funcția cu care interferează temporală, și anume, cea finală sau consecutivă:

Pl. Rud. 811–812: *ni istunc istis invitassitis / usque adeo donec qua domum abeat nesciat*;

Liv. 38.40.9: *Thraeces nihil se moverunt, donec armati transirent*;

Plin. Nat. 9.145: *hamo devorato omnia interanea evomunt, donec hamum egerant, dein resorbent*;

 - pentru a marca iterația (conjunctivul imperfect sau m.m.c.pf.);
 - folosit ca mod opozițional:

Liv. 21.28.11: [*elephanti*] *trepidationis aliquantum edebant donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset*; conjunctivul *fecisset* s-ar putea explica prin valoarea sa opozițională (potențială) sau prin iterație;

- în *oratio obliqua*;
- conjunctivul apare fără motiv aparent:

Tac. Ger. 1.3: *Danuvius (...) plures populos adit, donec in Ponticum mare (...) erumpat*.

2. Raportul temporal:

- a) posterioritate imediată sau la interval;
- b) rar, simultaneitate (*donec* „cât timp”).

3. Felul acțiunii:

- a) non-iterativ (incoativ, terminativ): cf. supra Pl. Rud. 811–812, Liv. 38.40.9;
- b) iterativ (gnomic):

Cato Agr. 54.4: *usque ocinum dato, donec arescat*.

4. Poziția pe axa temporală:

- a) punctul terminus;
- b) interval cu indicarea limitei („cât timp”).

5. Interferențe:

- a) cu propoziția circumstanțială finală (Plin. Nat. 9.145);
- b) cu propoziția circumstanțială consecutivă (Pl. Rud. 811–812).

6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

Observație: Drept corelative pot apărea în regentă *usque, eo usque, illo usque, usque adeo, non ante, tamdiu, tunc, tantisper*:

Tac. Ger. 40.4: *pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat*.

IX. *quoad*.

Provine din *quō-ad* („până unde”), la origine cu valoare relativ-interogativă și sens local, ajunge apoi să fie folosit cu înțeles temporal. În unele situații *quoad* se află la limita dintre local și temporal:

Pl. *Men.* 769: *verum est modus tamen, quoad pati uxorem oportet*; „dar există o limită până unde soția se cuvine să îndure” sau „dar există o limită până când (la care) soția se cuvine să îndure” (propoziția subordonată introdusă prin *quoad* poate fi interpretată și ca având funcție atributivă pe lângă *Tr modus*).

1. Structura:

1.1. *quoad* + modul indicativ. În perioada clasică, apare destul de frecvent la Cicero, rar la Caesar. Poate avea semnificații diferite în dependență de raportul temporal:

α) „până când”:

Cic. *Mil.* 28: *Milo autem cum in senatu fuisset eo die quoad senatus est dimissus, domum venit*; *Tr* are caracter linear, iar *Ts* punctual, terminativ.

β) „cât timp”:

Nepos *Ca.* 2.4: *sed, quoad vixit, virtutum laude crevit*.

La Tacitus, *dum* este folosit numai cu acest sens:

Tac. *Ann.* 4.61: *Q. Haterius, familia senatoria, eloquentiae quoad vixit celebratae*.

1.2. *quoad* + modul conjunctiv; conjunctivul poate apărea în temporală:

- fără motiv aparent;
- drept marcă pentru funcția finală:

Nepos *Ep.* 2.5: *itaque exercebatur plurimum currendo et luctando ad eum finem, quoad stans complecti posset atque contendere*.

2. Raportul temporal:

- a) posterioritate imediată sau la distanță (Cic. *Mil.* 28);
- b) simultaneitate totală (Nepos *Ca.* 2.4).

3. Felul acțiunii: de regulă, non-iterativ (vezi ex. supra).

4. Poziția pe axa temporală:

- a) punct terminus (Cic. *Mil.* 28);
- b) interval (Nepos *Ca.* 2.4).

5. Interferențe cu funcția finală (Nepos *Ep.* 2.5).

6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

X. *quamdiu*.

Provine din adverbul relativ-interogativ *quam* (în care este implicată ideea de cantitate) și adverbul temporal *diu*. Nu este folosit de toți autorii (de ex., Tacitus), dar apare frecvent la Plinius Maior.

1. Structura:

1.1. *quamdiu* + modul indicativ:

- a) „cât timp”; acesta este sensul mai des atestat în textele latine:

Cic. *Fam.* 12.19.2: *qui [M. Bibulus] se oppido munitissimo et copiosissimo tam diu tenuit quamdiu in provincia Parthi fuerunt.*

- β) „până când”; sens atestat numai în limbajul juriștilor și în latina creștină (începând cu Tertullianus).

1.2. *quamdiu* + modul conjunctiv; atestat în această structură sub influența lui *dum*:

Caes. *Gal.* 1.17.6: *quin etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam quamdiu potuerit tacuisse.* Folosirea conjunctivului în temporală poate fi atribuită atracției modale sau vorbirii indirecte.

Observație: Drept corelative sunt atestate *tamdiu* (cf. supra Cic. *Fam.* 12.19.2), dar și *tam*.

2. Raportul temporal:

- a) simultaneitate totală (Cic. *Fam.* 12.19.2);
- b) posterioritate (în situațiile în care *quamdiu* este folosit cu sensul de „până când”).

3. Felul acțiunii: non-iterativ, cu caracter durativ.

4. Poziția pe axa temporală: interval (durata unei acțiuni depinde de cealaltă).
5. Interferențe. În cazul lui *quamdiu*, funcția temporală este dublată de cea comparativă de egalitate: se menține încă ceva din caracterul relativ (din cauza lui *quam*).
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

XI. *quotiens, quotienscumque*.

Quotiens („de câte ori”) este format din adverbul cantitativ nedefinit *quot* și sufixul *-iēns*, specific numeralului adverbial; prin alipirea lui *cumque* rezultă conjuncția compusă *quotienscumque* („ori de câte ori”). Conjuncțiile sunt atestate din preclasic:

Pl. Capt. 96–97: *quae aedes lamentariae / mihi sunt, quas quotienscumque conspicio fleo*;

Cato Agr. 1.1: *quotiens ibis, totiens magis placebit quod bonum erit*.

1. Structura:

1.1. *quotiens, quotienscumque* + modul indicativ:

Cic. Quinct. 62: *is quem, quotiens Naevius in Galliam profectus est, procuratorem Romae reliquit*.

1.2. *quotiens, quotienscumque* + modul conjunctiv:

Cic. Ver. 2.5.21: *etiam illud praeteribo, quotienscumque Panhormum veneris illo anno et sex mensibus (...) totiens te senatum Panhormitanum adisse supplicem (...)*.

Tac. Hist. 1.66: *quotiens pecuniae materia deesset, stupris et adulteriis exorabatur*.

Observație: Drept corelativ în regentă poate fi folosit *totiens*:

Cic. Clu. 51: *quotienscumque dico, totiens mihi videor in iudicium venire non ingeni solum sed etiam virtutis atque officii* (cf. și Cato Agr. 1.1).

2. Raportul temporal:

- a) simultaneitate (Cato Agr. 1.1);
- b) anterioritate imediată (Tac. Hist. 1.66).

3. Felul acțiunii: iterativ (conjuncția însăși marchează iterația).

4. Poziția pe axa temporală: amplasament.
5. Interferențe. Precum la *quamdiu*, apare drept dublant comparativul de egalitate, dar în acest caz se compară numărul, în timp ce la *quamdiu*, extensia.
6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

XII, XIII. *priusquam*, *antequam*.

Priusquam, format din *prius* („mai înainte”) și *quam* („decât”), este mai vechi decât *antequam*, fiind atestat deja la Plautus:

Pl. Am. 102–103: *is prius quam hinc abiit ipsemet in exercitum, / gravidam Alumenam uxorem fecit suam.*

Pl. As. 448: *nunc adeam optimum est, prius quam incipit tinnire.*

Conjuncția este întâlnită apoi la Nepos, Caesar, Sallustius și Titus Livius.

Antequam, format din *ante* („mai înainte”; are formă de pozitiv, dar sens comparativ) și *quam* („decât”), a ajuns să fie folosit pe bază de analogie cu *priusquam*, drept concurent al acestuia. Este atestat și el din preclasic, dar apare pentru prima dată la Cato (Agr. 50.2) și Terentius (Hec. 146). Cu timpul ajunge să prevaleze uneori față de *priusquam*, de exemplu în lucrările lui Cicero, Varro, Vitruvius, Seneca, Tacitus.

Cele două conjuncții au o structură similară, ce este antinomică lui *postquam*. La origine, *quam* introducea o propoziție circumstanțială comparativă de inegalitate, care îl avea ca Tr pe *prius*, respectiv, *ante*.

1. Structura:

1.1. *priusquam*, *antequam* + modul indicativ (la timpuri diferite):

- a) prezent; acțiunea este concepută ca prezentă sau poate fi proiectată în viitor:

Cic. Div. 1.120: *eaque ante efficit paene, quam cogitat*; acțiunea este prezentă: se mai poate reface situația inițială: *ante* adverb, c.c. de timp la nivel intrapropozițional, *quam* este conjuncție și introduce o comparativă: „face acestea aproape mai înainte decât gândește”. După sudarea celor două componente într-o conjuncție, *antequam* introduce o temporală: „face acestea aproape înainte să gândească”;

Pl. Poen. 1211: *prius quam abitis, vos volo ambas* (acțiunea este proiectată în viitor).

- β) perfect; folosit pentru a exprima un fapt trecut sau (în cazul perfectului logic) un fapt cunoscut pe bază de experiență, care se prelungește în prezent, având caracter gnomic:

Caes. Gal. 1.53.1: *hostes (...) neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum (...) pervenerunt* (fapt trecut).

Cic. Fin. 3.66: *membris utimur prius quam didicimus cuius ea causa utilitatis habeamus* (caracter gnomic).

- γ) viitor:

Cic. Leg. 1.3: *respondebo tibi equidem, sed non ante quam mihi tu ipse responderis*; timpurile folosite indică anterioritatea temporalei (viitor anterior) față de regenta sa (viitor I).

- 1.2. *priusquam, antequam* + modul conjunctiv; folosirea conjunctivului în temporală poate fi explicată prin diverse motive:

- atracție modală:

Pl. Rud. 494–495: *utinam te prius quam oculis vidissem meis, / malo cruciatu in Sicilia perbiteres*.

- mod opozițional; se indică posibilitatea:

Caes. Gal. 2.12.1: *Caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum (...) exercitum duxit*.

- *oratio obliqua*;

Observații:

- Rareori, apare în regentă corelativul *tum*:

Varro R. 1.40.4: *id fit tum, antequam gemmare aut florere quid incipit*; de remarcat asimetria: *tum*, indică o amplasare exactă, în timp ce propoziția temporală exprimă amplasarea față de un reper.

- În texte se poate întâlni tmeza: între cele două elemente componente ale conjuncției sunt intercalate unul sau mai multe cuvinte (Caes. Gal. 1.53.1: *hostes (...) neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum (...) pervenerunt*).

2. Raportul temporal:

- a) posterioritate: dacă enunțul e afirmativ (Pl. Poen. 1211, Cic. Div. 1.120);

- b) anterioritate: când enunțul este negativ, posterioritatea se transformă în anterioritate (Cic. *Leg.* 1.3).
- 3. Felul acțiunii:
 - a) non-iterativ (Caes. *Gal.* 2.12.1);
 - b) iterativ gnomic (Cic. *Fin.* 3.66).
- 4. Poziția pe axa temporală: amplasamentul.
- 5. Fără interferențe.
- 6. Legătura dintre Tr și Ts este strânsă.

2.5. Propoziția circumstanțială condițională

Întrucât realizarea acțiunii din regentă depinde de îndeplinirea acțiunii din subordonată, legătura propoziției condiționale (numită protază) este atât de strânsă cu regenta sa (denumită apodoză), încât cele două formează un ansamblu, o unitate denumită în gramatici „perioadă condițională”.

1. Structură:

Principalele conective sunt *si* și *nisi*, modul cu care se construiește protaza depinzând de conținutul condițional (realul este marcat prin modul indicativ, iar non-realul prin conjunctiv):

1.1.a. *Si* <*sei* este locativul masculin de la radicalul *so-*, care se regăsește în *sic* <*sei-ce* (-*ce* fiind o particulă epideictică specifică demonstrativului), sensul inițial al lui *si* fiind „așa, astfel”. Prin urmare, există o legătură etimologică între *si* și *sic*, inițial și forma fără particulă, adică *si*, aparținând adverbului. În ceea ce privește evoluția lui *si* către conectiv, J.B. Hofmann, A. Szantyr consideră că se pornește de la sensul de bază modal, de la situații paratactice în care *si* are sensul de „așa, astfel”:⁷⁶

⁷⁶ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 657–658. Alte situații în care se poate reface parataxa sunt contestate însă de autori: de ex., Pl. *Men.* 417 sq.: *adsentabor, quicquid dicet, mulieri, si possum hospitium nancisci* („voi da dreptate femeii, orice va spune, dacă pot să obțin găzduire”). De fapt, parataxa este mai greu de refăcut în acest citat, dar ea se poate totuși reface: „voi da dreptate femeii, orice va spune, așa pot să obțin găzduire.” Hofmann, Szantyr contestă, de asemenea, și originea paratactică a unor structuri precum *si dis placet* (Pl. *Capt.* 454) sau *si di volunt* (Pl. *Bacch.* 239), unde

Pl. Mos. 1173: *Tranio, quiesce, si sapis* („stai liniștit, așa ești înțelept”);

Pl. Am. 1105–1106: *si istaec vera sunt (...), / non metuo* („acestea sunt astfel adevărate (...), eu nu mă tem”).

În structuri de acest fel, predicatul se poate afla și la conjunctiv:

Pl. Mil. 571: *ne tu hercle, si te di ament, linguam comprimes*. Se poate observa apropierea de Pl. Am. 597: *neque, ita me di ament, credebam*.

În latina târzie se întâlnește și fenomenul invers, când *sic* este folosit, în loc de *si*, drept conjuncție subordonatoare. Atestări începând cu Itala, Lev. 5.1 [Lugd.]: *sic non rettulerit, accipiet delictum*.

Observație: Uneori conectivul poate să lipsească, chiar și în condiționale afirmative:

Cic. Amic. 93: *negat quis, nego*.

1.1.b. În unele gramatici⁷⁷ apare informația că propoziția condițională negativă poate fi introdusă prin *si non*, fără a se ține seama însă că *non* este și în aceste situații adverb de negație și nu parte a unei locuțiuni conjuncționale, prin urmare conectivul este numai *si*. Aceeași este situația și în cazul lui *si minus*, care nu formează locuțiune: propoziția subordonată este introdusă numai prin *si*, iar *minus* este adverb și are rol intrapropozițional. Structura se folosește în propozițiile eliptice de predicat.

Si non (*si* conectiv, *non* adverb de negație) este folosit:

a. pentru a marca opoziția afirmativ-negativ:

Pl. Am. 929–930: *iuben mi ire comites? (...) si non iubes, / ibo egomet*.

Cu timpul, *nisi* și *si* (însoțit de adverbul *non*) ajung să fie folosite pentru a introduce condiționale negative, fără a se face distincție între ele:

Nepos Ag. 6.1: *nisi ille fuisset, Spartam futuram non fuisset*;

Nepos Con. 2.3: *neque vero non fuit apertum, si ille non fuisset, Agesilaum Asiam Tauro tenus regi fuisset erepturum*.

si = *sic* = *ita*, echivalență acceptată de majoritatea gramaticilor: Pl. Capt. 454: *expe-divi ex servitute filium, si dis placet* („mi-am scăpat fiul din sclavie, astfel le place zeilor”).

⁷⁷ M. Pârlog, *op. cit.*, p. 209; N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *op. cit.*, p. 324.

- β. Gramaticile mai citează situații în care structura cu *si* (însoțit de adverbul *non*) este folosită pentru a marca opoziția între protază și apodoză, în care poate apărea *certe* sau *tamen*:

Cic. Phil. 12.21: *dolorem iustissimum, si non potuero frangere, occultabo.*

Observație: Există situații de interferență cu funcția concesivă condițională; această valoare devine evidentă prin posibilitatea prezenței lui *certe* sau *tamen* în regentă.

1.1.c. *Si minus* (*si* conectiv, *minus* adverb de negație) marchează, precum *si* însoțit de *non*, opoziția, dar are un caracter mai atenuat, fiind întâlnit mai ales în propozițiile eliptice de predicat.

Cic. Fam. 7.1.6: *quod si adsecutus sum, gaudeo; sin minus, hoc me tamen consolor.*

1.1.d. *Sin* (< *si* și *nē* afirmativ), *sin autem*, *si autem*, *si vero*, sunt folosite, de obicei, când există o opoziție la nivelul a două perioade condiționale:

Sall. Iug. 10.6: *equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis, sin mali, imbecillum;*

Cic. Off. 1.151: *mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est; sin magna et copiosa (...) non est admodum vituperanda.*

1.2. Nisi, provenind din **ne-sei*, este întrebuințat pentru a introduce propoziții condiționale negative:

Cic. Fam. 7.11.1: *nisi ante Roma profectus esses, nunc eam certe relinques.*

1.3. Ni, provenind din **nei* (format din adverbul de negație *nē* și particula de întărire *-i*), era folosit inițial în propozițiile condiționale negative aflate în co-ordonare prin juxtapunere cu o altă propoziție condițională introdusă prin *si*.⁷⁸

Lex XII tab 1.1: *si in ius vocat, ito; ni it, antestamino.*

1.4. Sive (< *si* și particula *-ve*) este folosit pentru a introduce propoziții condiționale aflate în raport disjunctiv:

Cic. Att. 12.12.2: *qua re sive habes quid sive nil habes, scribe tamen aliquid teque cura.*

⁷⁸ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 383.

1.5. Mai rar întrebuințate sunt conectivele **dum, dummodo, modo**; subordonatele condiționale au în aceste ocurențe o nuanță restrictivă⁷⁹ („numai dacă”, „numai să”):

Cic. *Catil.* 1.10: *magno me metu liberaveris, modo inter me atque te murus intersit;*

Cic. *Off.* 3.82: *qui omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is;*

Suet. *Cal.* 30.1: *oderint, dum metuant.*

2. Conținut:

În baza raportului cu realitatea, se poate diferenția între perioada condițională reală și cea non-reală, ce cuprinde subspeciile: potențial și ireal. Marca speciei este modul, iar a subspeciei este timpul (cf. tabel infra).

Specie	Subspecie	Marcă verbală
Reală		Indicativ
Non-reală	Potențială	Conjunctiv prezent sau perfect
	Ireală	Conjunctiv imperfect sau mai mult ca perfect

În majoritatea situațiilor, atât condiționala, cât și legătura dintre ea și regenta sa aparțin aceleiași subspecii (real, potențial sau ireal). Simetriei la nivelul conținutului îi corespunde o simetrie a modurilor folosite în cele două propoziții, după cum se va putea constata din exemplele de mai jos.

2.1. Real:

Cic. *Catil.* 1.23: *si id feceris, vix molem istius invidiae, si in exsilium iussu consulis iveris, sustinebo.*

Cic. *Att.* 14.1.1: *etenim si ille tali ingenio exitum non reperiebat, quis nunc reperiet?*

Interdependența dintre cele două propoziții din cadrul perioadei condiționale este indicată și de raportul temporal existent între condițională și regenta sa; anterioritatea este subliniată morfologic, prin timpurile folosite: viitor II (anterior), respectiv imperfect, față de viitor I.

⁷⁹ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 616.

2.2. Non-real:

2.2.1. Potențialul se află într-un echilibru instabil: se poate realiza și atunci se transformă în real sau nu se realizează și devine ireal. În cazul perioadei condiționale potențiale tipul de dependență dintre protază și apodoză este determinat de faptul că nici una dintre cele două acțiuni nu este sigură, ci numai posibilă, potențială:

Cic. *Amic.* 10: *ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes; sed certe mentiar.*

Conjunctivul prezent și perfect se folosesc și în formulări care țin de domeniul ipotezei, al presupunerii:

Cic. *Off.* 3.95: *si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens, reddere peccatum sit, officium non reddere.*

2.2.2. Irealul constituie o subspecie complexă, putând fi identificate pe baza contextului mai multe categorii de ireal: nerealizat, nerealizabil, contrar realității, absurd:

Pl. *As.* 592: *aliquanto amplius valerem, si hic maneres;* nerealizat;

Pl. *Cas.* 811: *edepol ne tu, si equos esses, esses indomabilis;* absurd;

Liv. 2.40.8: *ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem;* contrar realității.

3. Asimetrii în perioada condițională:

Uneori se constată asimetrii, discordanțe⁸⁰ între propoziția condițională și regenta sa:

I. În perioada reală – discordanță modală:

1. Apodoza (Tr) poate avea nu numai caracter enunțiativ, ci și iusiv, optativ, potențial, concesiv. Marca pentru acest conținut este modul. Astfel, în apodoza dintr-o perioadă condițională cu legătură reală poate să apară orice formă modală compatibilă cu o propoziție regentă:

- imperativ, cu caracter iusiv:

Sen. *Ep.* 9.6: *si vis amari, ama!*

- conjunctiv, cu caracter iusiv, optativ, potențial, concesiv:

⁸⁰ cf. A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 380, „discordance modale et temporelle”.

Pl. *Mil.* 1037: *adeat, si quid volt*; conjunctivul iusiv nu împietează asupra caracterului real nici la nivelul condiționalei, nici la nivelul legăturii dintre protază și apodoză.

Cic. *Att.* 16.13.1: *ne sim salvus, si aliter scribo ac sentio*; conjunctivul are caracter optativ.

2. Protaza (Ts). Asimetria apare când acțiunea din subordonată nu e percepută ca reală, ci, mai adesea, ca având un caracter potențial sau eventual; acest caracter se reduce însă la subordonată și nu are efect asupra caracterului real al legăturii dintre condițională și regenta sa.

Cic. *Sen.* 21: *at memoria minuitur; credo, nisi eam exerceas*; conjunctivul din subordonată indică eventualitatea.

Caes. *Gal.* 6.11.4: *neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem*; conjunctivul are caracter potențial; posibilitatea se consumă însă în limitele propoziției condiționale și nu se reflectă asupra întregii perioade condiționale.

II. În perioada condițională ireală – discordanță modală:

1. În apodoză poate să apară a) indicativul imperfect, în locul conjunctivului, atunci când caracterul non-real este marcat:

α lexical:

- prin sensul verbului: *debere, licere, posse*;
- printr-un adverb: *paene, prope*;

β. gramatical:

- prin folosirea conjugării perifrastice active:

Pl. *Cist.* 152–153: *quod si tacuisset, tamen / ego eram dicturus*; prin folosirea conjunctivului *essem*, în locul indicativului *eram*, ar fi rezultat o dublare, o redundanță.

În locul conjunctivului, poate apărea în regentă și b) indicativul mai mult ca perfect, în structuri în care predicatul condiționalei este la forma negativă, iar acțiunea din regentă, deși nerealizată, s-a aflat foarte aproape de realizare:

Verg. *A.* 2.54–55: *si fata deum, si mens non laeva fuisset, / impulerat ferro Argolicas foedare latebras*.

Observație: Indicativul imperfect și mai mult ca perfect își extind în latina târzie tot mai mult sfera de întrebuințare în cadrul apodozelor.

2. Protaza (Ts). Așimetria cu indicativul imperfect în Ts și conjunctivul imperfect în Tr este atestată (în perioada preclasică și clasică) în situații ce exprimă o necesitate sau o succedență în trecut (viitor în trecut):

Pl. Truc. 748: *si volebas participari, auferres dimidium domum.*

Observație: În latina târzie se putea folosi, în asemenea situații, verbul *habere* însoțit de infinitiv, plasat fie în protază, fie în apodoză:

Ps. Aug. Serm. 253.4: *sanare te habebat Deus per indulgentiam, si (...) fatereris.*

4. Interferențe între potențial și ireal:

4.1. Structuri de ireal prezent pentru potențial trecut:

Pl. Aul. 742: *deos credo voluisse; nam ni vellent, non fieret, scio;* potențialul s-a realizat, transformându-se în real.

Cic. Att. 16.5.2: *Quintus (...) fuit mecum dies compluris et, si ego cuperem, ille vel pluris fuisset;* potențialul rămâne nerealizat (contextul mai larg arată însă că acțiunea era o posibilitate reală, care însă nu a devenit realitate).

4.2. Structuri de potențial pentru ireal:

Pl. Poen. 1219–1220: *si sim Iuppiter, / iam hercle ego illam uxorem ducam et Iunonem extrudam foras;*

Liv. 39.37.3: *si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum;*

Verg. G. 2.42–43: *non ego cuncta meis amplecti versibus opto, / non, mihi si linguae centum sint oraque centum.*

Observații:

1. Apare concurență între potențial și ireal uneori din considerente de ordin retoric. A se compara, de ex., Cic. Catil. 1.19: *haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat?* (structură de potențial) cu Cic. Div. Caec. 19: *Sicilia tota si una voce loqueretur, hoc diceret* (structură de ireal).
2. Aceeași concurență poate servi, de asemenea, la sugerarea soartei ulterioare a posibilității, și anume, transformarea sa în real sau ireal:

Cic. de Orat. 1.210: *nam si forte quaereretur quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator;*

Cic. de Orat. 1.212: *atque, ut iam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poeta quaeratur, possim similiter explicare.*

A. Ernout și F. Thomas explică folosirea lui *quaeretur* prin faptul că locutorul precizează că nu intenționează să facă această cercetare, iar a lui *quaeratur* prin faptul că acesta nu mai socotește necesar să-și facă cunoscută intenția.⁸¹

O ipoteză diferită de cea a autorilor ar fi însă următoarea: conjunctivul imperfect neagă intenția de transformare a potențialului în real, pe când cel prezent lasă deschisă posibilitatea devenirii sau a non-devenirii.

3. Discuții care contestă clasificarea real, potențial, ireal sunt prezentate de J.B. Hofmann, A. Szantyr.⁸²

5. Sunt atestate interferențe (tangențe) ale condiționalei cu alte propoziții circumstanțiale:

- cu circumstanțiala de timp și cea restrictivă:

Suet. Cal. 30.1: *oderint, dum metuant.*

- cu circumstanțiala de cauză (în cazul unora dintre condiționalele reale):

Cic. Fin. 2.72: *si id dicis, vicimus.*

- cu circumstanțiala concesivă:

Cic. Att. 12.12.2: *qua re sive habes quid sive nil habes, scribe tamen aliquid teque cura.*

2.6. Propoziția circumstanțială restrictivă

Inventarul categoriilor de propoziții circumstanțiale cuprinse în gramaticile limbii latine se dovedește insuficient pentru a încadra toate tipurile de subordonate, astfel că unele fie sunt omise, fie sunt asimilate altora. Așa se explică și anumite repetări și suprapuneri, aceeași subordonată figurând în două com-

⁸¹ A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 380.

⁸² J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 662–663.

partimente. În această situație se găsesc propozițiile circumstanțiale ce exprimă restricția⁸³; ele sunt menționate atât la propozițiile comparative, cât și la cele condiționale.⁸⁴

Propozițiile restrictive pot fi diferențiate în două subcategorii: subordonate restrictive de echivalență și subordonate restrictive de excepție.

1. Structură:

Propoziția circumstanțială restrictivă este introdusă prin conectivele *nisi*, *quam*, mai rar, și numai în cazul excepției, prin *praeterquam*, *extra quam*. Predicatul, de regulă același ca al propoziției regente, este omis pe bază de elipsă.

Regenta este, de cele mai multe ori, negativă ori interogativă. Întrebarea, acolo unde are un caracter retoric, echivalează, de fapt, tot cu o negație (cf. infra Tac. Ger. 2.2). Subordonata restrictivă de excepție poate avea însă și o regentă afirmativă (cf. infra Sall. Iug. 75.3; Liv. 26.34.6).

2. Conținut:

La nivelul conținutului, subcategoriile amintite, având ca notă comună restricția, diferă prin faptul că una exprimă egalitatea de semnificație a doi termeni, servind, de regulă, ca modalitate de definire, iar cealaltă, abaterea de la o generalizare.

2.1. Raportul de echivalență este stabilit între doi termeni particulari:

Cic. Amic. 20: *est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum (...) consensio*;

Sen. Cl. 2.4.1: *crudelitas, quae nihil aliud est quam atrocitas animi in exigendis poenis*;

Sen. Ep. 50.6: *quid enim est aliud animus quam quodam modo se habens spiritus?*

După cum se poate constata pe baza exemplelor de mai sus, definiția implică o restricție (realizată printr-o echivalență). În circumstanțiala restrictivă figurează doar numele predicativ (*consensio*, *atrocitas*, *spiritus*) cu determinanțele lui. Subiectul (*amicitia*, *crudelitas*, *animus*) și copula (*est*) fiind exprimate în propoziția regentă, repetarea lor în subordonată ar fi inutilă.

⁸³ Cf. și F. Edelstein, „Despre propoziția circumstanțială restrictivă în limba latină”, *Cercetări de lingvistică*, anul XXV, 1, 1980, p. 29–36.

⁸⁴ A se vedea, de exemplu, A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 359, 384–385; J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 595, 668; I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 277, 290.

Generalizarea implicată în regentă de *nihil* sau *quid* este anulată prin particularizarea adusă, în cadrul aceleiași propoziții, de noțiunea exprimată printr-un substantiv sau un substitut al său, pronume relativ sau demonstrativ (în citatele de mai sus: *amicitia*, *animus*, *quae*, substitut al lui *crudelitas*); echivalența se stabilește, prin urmare, între termenii particulari: *amicitia* – *consensio*, *crudelitas* – *atrocitas*, *animus* – *spiritus*. Sfera celui de al doilea termen, prin care se definește primul, este adesea restrânsă prin compliniri. *Aliud* semnalează, sub formă generalizată, existența, în segmentul următor de enunț, a celui de al doilea termen, particular, al raportului de echivalență.

Observație: Negația nu anulează caracterul generalizator al lui *aliud*.

2.2. Raportul de excepție presupune, dimpotrivă, o opoziție între general și particular (adesea unitate), raportate la aceeași acțiune, proces sau stare:

Ter. An. 306: *nil volo aliud nisi Philumenam*; enunțul complet ar fi: *nihil aliud volo nisi [volo] Philumenam*.

Liv. 1.49.5: *nihil aliud quam praedam sperare posset*;

Liv. 1.8.1: *vocataque ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla [alia] re praeterquam legibus poterat, iura dedit*.

Cei doi termeni prezintă o anumită simetrie, termenul particular îndeplinind față de predicatul subînțeles al propoziției circumstanțiale restrictive de excepție aceeași funcție ca și termenul general față de predicatul propoziției regente.

Ideea de general nu se neutralizează, ca în raportul de echivalență, deoarece în cadrul propoziției regente nu se găsește un substantiv particularizant. Partea de propoziție la care se referă excepția este exprimată în majoritatea situațiilor printr-un pronume interogativ, negativ sau nehotărât. În puținele cazuri când termenul la care se referă excepția este exprimat printr-un substantiv (sfera semantică a acestuia incluzând, ca unitate, sfera oponentului său din subordonata restrictivă) se realizează, de asemenea, opoziția general/particular:

Sall. Iug. 75.3: *omnia iumenta **sarcinis** levare iubet **nisi frumento** dierum decem*.

3. Calitatea de conectiv interpropozițional a lui *nisi*, ca și a lui *quam*, *praeterquam* sau *extra quam* se verifică prin:

3.1. În dreapta lor, substantivul sau substitutul său poate sta la nominativ sau la orice alt caz, chiar și la un caz cu prepoziție:

Nepos Milt. 4.3: *auxilium nusquam, nisi a Lacedaemoniis, petiverunt*. Prepoziția *a* leagă ablativul *Lacedaemoniis* de [*petiverunt*], termenul său regent subînțeles (*auxilium nusquam petiverunt, nisi [petiverunt] a Lacedaemoniis*), după cum, de exemplu, și ablativul *frumento* (cf. supra Sall. *Iug.* 75.3) e impus de regimul verbului *levare*. Este exclusă deci ipoteza interpretării lui *nisi* sau *quam* ca având rol intrapropozițional. – vezi mai jos 3.2.

3.2. Considerându-le pe *nisi* și *quam* drept adverbe, cum se procedează în literatura de specialitate⁸⁵, trebuie să li se admită fie rolul unei părți secundare de propoziție – or, ele nu își găsesc termen regent intrapropozițional –, fie rolul de conective interpropoziționale, prin care ele depășesc însă nivelul propoziției. De fapt, statutul sintactic al lui *nisi* și *quam* nu diferă, în situațiile de mai sus, de statutul lor în acele situații în care se admite că au rol de conectiv subordonator (*quam* servind la introducerea propozițiilor comparative de egalitate sau de inegalitate, iar *nisi* la introducerea subordonatelor condiționale).

3.3. Dacă nu coincide cu verbul din regentă, predicatul propoziției circumstanțiale restrictive este exprimat:

Nepos *Han.* 10.1: *neque aliud quicquam egit, quam regem armavit*; dovadă că predicatul nu se omite decât în cazul unei elipse.

3.4. Segmentul din dreapta lui *nisi* sau *quam* poate cuprinde un Eps, a cărui subordonare față de termenul său regent (subiect sau complement) presupune existența unui verb:

Sen. *Ep.* 81.1: *nilil facere hoc loco diligentia potest nisi te malignum*. Atât *te*, cât și *malignum* reclamă completarea enunțului cu *potest facere*, confirmând existența subordonatei *nisi [potest facere] te malignum*.

3.5. Verbul *esse* – ca și alte verbe – poate lipsi în ambele propoziții, în enunțuri unde amândoi termenii raportului de subordonare sunt propoziții nominale sau eliptice:

Sen. *Ep.* 76.19: *nec aliud bonum quam honestum, nec aliud malum quam turpe*.

4. Restricția și condiționarea: Raportul de restricție cunoaște anumite legături cu cel condițional, care implică o restricție, mai evidentă în cazul condiției

⁸⁵ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 384; J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 668; M. Pârlog, *op. cit.*, p. 213.

unice. Legătura se reflectă în folosirea aceluiași conectiv⁸⁶, precum și în similitudinea privind propozițiile regente; în cazul ambelor, propozițiile regente sunt de regulă negative sau interogative:

Cic. *Fin.* 1.56: *non placet autem detracta voluptate aegritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit;*

Tac. *Ann.* 1.17: *quando ausuros exposcere remedia, nisi novum (...) principem precibus vel armis adirent?*

Sporadic se întâlnește totuși – ca la subordonatele restrictive de excepție – regenta afirmativă:

Cic. *Sen.* 52: *vitis quidem quae natura caduca est et, nisi fulta est, fertur ad terram.*

5. Termenul la care se referă restrictiva:

5.1. Raportul de echivalență se realizează aproape exclusiv în situația în care restricția se referă la subiectul propoziției regente prin intermediul unui nume predicativ general aflat în subordonată (a cărui echivalență cu subiectul este, la rândul ei, negată sau pusă sub semnul întrebării):

Sen. *Ep.* 66.32: *nihil enim aliud est virtus quam recta ratio.*

5.2. Raportul de excepție prezintă o gamă largă de referiri:

a. La subiectul verbului:

Cic. *Off.* 1.80: *bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.* Acordul lui *quaesita* cu *pax* transferă, în parte, elipsa în propoziția regentă: *bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud [quaesitum] videatur nisi pax [videatur] quaesita.*

b. La predicatul propoziției regente:

Nepos *Han.* 10.1: *neque aliud quicquam egit, quam regem armavit.* Opoziția dintre general și particular se realizează prin raportul dintre sensurile lexicale ale celor două predicate: *egit* / *armavit*.

c. La un atribut din propoziția regentă:

Nepos *pr.* 1.7: *neque [uxor alia] in convivium adhibetur nisi propinquorum.*

⁸⁶ Acestui fapt i se datorează includerea subordonatelor cu *nisi* restrictiv în capitolul despre propoziția condițională.

- d. La complementul direct sau indirect al verbului regent:

Pl. Ps. 644: *ego, nisi ipsi Ballioni, nummum credam nemini.*

- e. La complementul de agent:

Caes. Gal. 8.11.1: *Caesar, cum animadverteret (...) nec locum munitionibus claudi nisi a maiore exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit.*

- f. La un complement circumstanțial:

Nepos pr. 1.7: *neque sedet [uxor] nisi in interiore parte aedium;*

Sen. Ep. 69.6: *nemo nisi suo die moritur;*

Nepos Att. 19.2: *cum iam ante familiaritatem eius esset consecutus nulla alia re quam elegantia vitae.*

Observație: Termenul din regentă la care se referă excepția poate fi omis (vezi supra Nepos pr. 1.7; Caes. Gal. 8.11.1; Sen. Ep. 69.6); absența lui nu se repercutează asupra clarității enunțului și nici nu afectează rolul subordonatei.

6. Dacă în dreapta conectivului restrictiv se află o subordonată ce deține față de predicatul subînțeles al circumstanțialei restrictive una din funcțiile părților de propoziție de sub 5.1. și 5.2., relația de subordonare, deplasată de la nivelul intrapropozițional la cel interpropozițional, este exprimată prin conectivele corespunzătoare: un pronume, adjectiv ori adverb interogativ sau relativ ori o conjuncție subordonatoare. Conectivul restrictiv ajunge astfel să fie urmat nemijlocit de un al doilea conectiv subordonator care introduce:

- 6.1.** O propoziție subiectivă:

Cic. Mil. 31: *num quid igitur aliud in iudicium venit, nisi uter utri insidias fecerit?*

Caes. Civ. 1.63.2: *relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet.* În primul citat, propoziția interogativă indirectă, introdusă prin *uter*, are rol de subiect pe lângă subordonata circumstanțială restrictivă *nisi [venit in iudicium]*, iar în al doilea, *uti (...) male haberet* îndeplinește aceeași funcție pe lângă *nisi [relinquebatur]*. Corespundentul simetric al propozițiilor subiective este *quid*, respectiv *nihil* din regenta subordonatei restrictive.

- 6.2.** O subordonată predicativă:

Sen. Ep. 23.1: *quid autem id erit, nisi ut te exhorter ad bonam mentem?*
 Propoziția *ut te exhorter ad bonam mentem* corespunde numelui predicativ *quid*.

6.3. O propoziție atributivă cu termenul regent – pronumele demonstrativ determinativ *is, ea, id* – omis:

Ter. Ad. 99: *qui, nisi quod ipse fecit, nil rectum putat;*

Nepos Att. 21.3: *cum tres menses sine ullis doloribus, praeterquam quos ex curatione capiebat, consumpsisset;*

Liv. 26.34.6: *Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum (...) apud hostes essent, liberos esse iusserunt.* În acest citat, predicatul propoziției relative atributive introduse prin *qui* stă la modul conjunctiv datorită atracției modale.

6.4. O propoziție completivă directă sau indirectă, introdusă prin *ut, quia, quod* sau un pronume, adjectiv ori adverb interogativ:

Tac. Ann. 1.64: *non aliud repperit, quam ut hostem silvis coerceret;*

Pl. Ps. 567–568: *nil etiam scio, / nisi quia futurumst;*

Cic. Ver. 2.4.63: *cogitare nihil iste aliud (...), nisi quem ad modum regem ex provincia spoliatum expilatumque dimitteret.*

6.5. Dintre subordonatele circumstanțiale o frecvență mai mare prezintă:

a. Propoziția temporală introdusă prin *cum, ubi, dum*:

Sen. Nat. 7.32.1: *quis (...) ullum liberale respicit studium, nisi cum ludi intercalantur, cum aliquis pluvius intervenit dies?*

Nepos Dat. 8.4: *quod numquam manum consereret, nisi cum adversarios locorum angustiis clausisset;*

Ter. Hau. 149–150: *nec fas esse ulla me voluptate hic frui, / nisi ubi ille huc salvo' redierit meu' particeps;*

Sen. Ep. 45.6: *quibus nemo umquam nisi dum disputat captus est.*

b. Propoziția cauzală, cu conectivele *quod, quia*:

Sen. Ep. 29.1: *raro ad nos venit non ulla alia ex causa, quam quod audire verum timet.*

Ter. Eu. 736–737: *nescibam id dicere illam, nisi quia / correxit miles*. Predicatul stă, de regulă, la indicativ, cauza fiind considerată ca reală.

c. Propoziția finală:

Cic. Fin. 1.32: *quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur?*

d. Propoziția consecutivă:⁸⁷

Cic. Mil. 55: *ille, qui semper secum (...) lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceret.*

e. Propoziția condițională:

Liv. 38.38.9: *ne navigato citra Calycadnum neu Sarpedonium promunturia, extra quam si qua navis pecuniam <in> stipendium aut legatos aut obsides portabit.*

Tac. Ger. 2.2: *quis porro (...) Germaniam peteret, informem terris, asperam caelo (...), nisi si patri sit?*

Predicatul protazei, singurul exprimat, stă la indicativ ori conjunctiv în dependență de caracterul real, potențial sau ireal al perioadei condiționale a cărei apodoză este circumstanțiala restrictivă.

Observație: În situațiile de mai sus, conectivul circumstanțial restrictiv nu formează o locuțiune cu conectivul următor, cum s-ar putea deduce din unele lucrări⁸⁸, după cum rezultă din următoarele considerente:

1. Marea varietate posibilă a celui de al doilea conectiv.
2. Fiecare subordonată introdusă prin acest al doilea conectiv are structura și funcția sintactică pe care ar fi avut-o dacă nu ar fi fost precedată de *nisi* sau *quam*, ce implică, în mod constant, un raport de restricție; segmentul cuprinde deci două propoziții: a) o circumstanțială restrictivă și b) o propoziție subiectivă, predicativă, completivă sau circumstanțială, al cărei termen regent este predicatul (omis) al subordonatei restrictive.

⁸⁷ La A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 385, se găsește o precizare în acest sens: „*nisi ut*: Cic., *Mi.* 55 (consécutif)”.

⁸⁸ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 384–385; J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 668.

3. Dacă *nisi si* ar fi exclusiv un „pleonasm popular”⁸⁹, *nisi* ar trebui să fie substituibil peste tot cu *nisi si*, fără vreo altă modificare; or, în urma unei asemenea înlocuiri, devine necesară prezența în dreapta lui *si* a unui predicat⁹⁰, condiție ce lipsește în cazul folosirii lui *nisi* singur.
4. Pentru cazurile în care conectivul subordonator restrictiv este urmat de un pronume relativ, atestările cu antecedentul exprimat confirmă existența propoziției circumstanțiale restrictive: Cic. *Sest.* 116: *nec tuos ludos aspexit (...), nec ullos alios, nisi eos a quibus vix vivus effugit.*
5. Corelativul celui de al doilea conectiv subordonator nu poate sta decât în dreapta lui *nisi* sau *quam*, deci între conectivul subordonator restrictiv și celălalt conectiv subordonator: Sen. *Nat.* 7.32.1: *quis (...) ullum liberale respicit studium, nisi [tum] cum ludi intercalantur.*

2.7. Propoziția circumstanțială concesivă

Subordonata concesivă exprimă o acțiune sau o stare de natură să împiedice realizarea acțiunii sau a stării din regentă, dar aceasta se realizează totuși. În denumirea subordonatei, termenul de „concesiv” este folosit într-o accepțiune mai largă, sfera întrebuirii sale fiind mai cuprinzătoare decât cea a noțiunii de concesiv stricto-sensu, deoarece, după cum rezultă din materialul faptic folosit pentru exemplificare, unele propoziții încadrate în această categorie nu indică, de fapt, o concesie, ci o simplă opoziție față de regentă.⁹¹

Concesivele diferă nu numai în ceea ce privește conținutul, ci și structura, conectivele lor fiind numeroase și eterogene încă din preclasic. În analiza

⁸⁹ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 668. De altfel, existența în acest segment a unei subordonate condiționale introduse prin *si* este semnalată de I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 277, dar fără relevarea existenței și a subordonatei restrictive de excepție; autorii consideră apodoză partea de enunț care precedă conectivul restrictiv: „*Nisi* cu înțelesul «decât» este urmat de o condițională legată prin *si*, când autorul vrea să arate că aceea este singura condiție pentru realizarea acțiunii din apodoză, care, la rândul său, este negativă ca formă sau sens”.

⁹⁰ cf. J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 668: „*nisi si* fără verb este cu totul sporadic și pare să aparțină latinei vulgare, de ex. CIL IV 1261”.

⁹¹ De altfel, A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 350, denumesc acest tip de subordonată „propositions concessives ou adversatives.”

acestui tip de subordonată se pot avea în vedere următoarele criterii de clasificare:

1. natura, gradul de complexitate (structură, conținut):
 - a. fără dublant condițional;
 - b. cu dublant condițional;
2. poziția locutorului:
 - a. locutorul se implică (concesie cu caracter subiectiv):
 - a.1. acceptă acțiunea sau starea contrară dorințelor sale (concesie impusă sieși);
 - a.2. pretinde interlocutorului sau altei persoane acceptarea unei acțiuni contrare dorințelor acesteia sau contrare acțiunii din Tr;
 - b. locutorul constată fie opoziția dintre Tr și Ts, fie concesia făcută de altă persoană (concesie cu caracter obiectiv).

1.a. Concesive fără dublant condițional:

I. *quamquam*; la origine adverb interogativ-relativ însemnând „cât”, devine, prin reduplicare, nedefinit („oricât”). Ca orice relativ, cunoaște trei faze:

A. Faza 1: *quamquam* are valoare intrapropozițională, fiind folosit ca un corectiv („de altfel”, „dar”); autorul revine și rectifică afirmațiile anterioare:

Cic. *Catil.* 1.22: *quamquam quid loquor?*

Sen. *Ben.* 3.18.1: *quamquam quaeritur a quibusdam (...) an beneficium dare servus domino possit.*

B. Faza 2: *quamquam* are atât valoare intra-, cât și interpropozițională („oricât”). Predicatul subordonatei este mai ales la indicativ:

a.1. locutorul acceptă opoziția:

Verg. *A.* 2.12–13: *quamquam animus meminisse horret luctuque refugit, / incipiam;*

a.2. locutorul pretinde interlocutorului să accepte opoziția:

Pl. *Cas.* 421: *quamquam hoc tibi aegre est, tamen fac accures.*

b. locutorul constată:

Cic. *Catil.* 2.19: *quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspectant;*

Cic. *Off.* 1.56: *quamquam omnis virtus nos ad se allicit (...), tamen iustitia et liberalitas id maxime efficit.*

C. Faza 3: *quamquam* are numai rol interpropozițional („deși”). În subordonată apare atât indicativul (în latina preclasică și clasică), cât și conjunctivul (la Nepos, Sallustius, Titus Livius, Tacitus și alții), acest din urmă mod fiind folosit din următoarele considerente:

- are valoare opozițională, indicând posibilitatea:

Sall. *Iug.* 3.2: *nam vi quidem regere patriam aut parentes, quamquam et possis et delicta corrigas, tamen inportunum est;* locutorul se implică prin exprimarea unei judecăți de valoare;

- apare din cauza atracției modale sau din cauza tangenței cu stilul indirect:

Liv. 25.28.6: *quamquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusandam esse;* locutorul constată opoziția;

- folosit pentru concesii sau opoziții reale, în baza asemănării cu *quamvis*:

Tac. *Ann.* 2.26: *haud cunctatus est ultra Germanicus, quamquam fingi ea seque per invidiam parto iam decori abstrahi intellegeret.*

II. *quamvis* este format din *quam* (adverb relativ-interogativ) și *vis* (persoana a II-a singular, indicativ prezent a verbului *velle*). Inițial, cele două cuvinte erau autonome, *quam* fiind comparativ de egalitate: *tam ... quam vis*; subiectul lui *vis* era fie general, fie interlocutorul apostrofat de locutor. Tr-ul *tam* al comparativei de egalitate este, în general, omis:

Pl. *Men.* 318: *quam vis ridiculus est, ubi uxor non adest;* prin introducerea unui *tam* se poate reface enunțul în integralitatea lui: [*tam*] *ridiculus est, quam vis.*

Cic. *Tusc.* 1.47: *quamvis copiose haec diceremus, si res postulare (...), quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus;* structura refăcută ar fi: *quam vis copiose [tam copiose] haec diceremus.*

Dovadă a autonomiei inițiale a celor două cuvinte este faptul că *velle* este atestat:

- α. acordat cu un subiect nedefinit la persoana a II-a plural sau la persoana a III-a singular;

Cic. Ver. 2.5.11: *expectate facinus quam vultis improbum;*

β. la alt timp:

Cic. N.D. 2.46: *hic quam volet Epicurus iocetur.*

La folosirea lui *quamvis* drept conectiv pentru introducerea unei subordonate concesive se ajunge prin trecerea lui de la comparativ la concesiv. Această transformare se explică prin faptul că *velle* are, cu puține excepții, ca subiect persoana a II-a singular, deci forma *vis* ia, cu timpul, caracter de clișeu și își pierde treptat autonomia lexicală și sintactică, ajungând la statutul de sufix al adverbului *quam*, căruia îi conferă un caracter nedefinit (a se vedea și pronumele *quivis*, adjectivul *quodvis*). Pe de altă parte, ideea de concesie cuprinsă în sensul lexical al lui *velle* ajunge să estompeze rolul de comparativ de egalitate marcat prin *quam*. *Quamvis* ajunge astfel adverb relativ indefinit, cu rol intra- și interpropozițional; cel de al doilea rol se impune cu timpul, iar *quamvis* devine conjuncție. Propoziția concesivă introdusă prin *quamvis* are, de obicei, predicatul la modul conjunctiv, cu valoare potențială.

A. *Quamvis* („oricât de”) are rol atât intra-, cât și interpropozițional:

Pl. Trin. 554: *quamvis malam rem quaeras, illic reperias;*

Cic. Fam. 7.32.3: *illa, quamvis ridicula essent, sicut erant, mihi tamen risum non moverunt;*

Cic. Ver. 2.3.209: *quamvis res mihi non placeat, tamen contra hominum auctoritatem pugnare non potero.*

Observații:

1. Rolul intrapropozițional se mai poate urmări în majoritatea formulărilor, după cum confirmă și tendința de a-l folosi pe *quamvis* în prezența unor adjective, adverbe sau verbe gradabile.
2. Există posibilitatea restabilirii parataxei, corelativul *tamen* fiind substituit prin conjuncțiile coordonatoare *sed* sau *autem*.

B. *Quamvis* se află în trecere spre interpropozițional:

Cic. Ver. 2.5.168: *quamvis civis Romanus esset, in crucem tolleretur.* Sensul lexical al lui *quamvis* se estompează: el nu mai gradează adjectivul, ci marchează opoziția exprimată atât lexical, cât și sintactic, între cele două propoziții.

C. *Quamvis* are numai rol interpropozițional: statutul de conjuncție concesivă apare evident unde predicatul este la indicativ. Structura apare în poezie pentru prima dată la Lucretius (cf. 4.426), apoi folosirea indicativului se extinde la Nepos, Vergilius, Horatius, Titus Livius, Quintilianus și alții.

Nepos *Milt.* 2.3: *erat enim inter eos dignitate regia, quamvis carebat nomine;*

Verg. *Ecl.* 3.84: *Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam.*

Observație: Tot funcție concesivă au și propozițiile introduse prin *quamlibet*, *quantumvis*, *quantumlibet* (adverbe relative folosite uneori cu statut de conjuncție). Aceeași este și funcția propozițiilor introduse prin pronume relative indefinite:

Verg. *A.* 2.49: *quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.*

III. *licet*.

A. La nivel paratactic, *licet* este atestat ca verb în întrebuințare impersonală, fiind intercalat:

1. într-o propoziție cu predicatul la conjunctiv concesiv (opozitional):

Ov. *Tr.* 2.1.145: *ipse – licet – sperare vetes, sperabimus usque.*

2. între propozițiile unei fraze în care se găsește un conjunctiv concesiv, predicat al unei propoziții principale:

Cic. *de Orat.* 1.195: *fremant omnes – licet – dicam quod sentio.*

B. La nivel hipotactic:

1. *Licet* este tot verb: în aceste situații, propoziția principală cu predicatul la conjunctiv (în structura paratactică) devine propoziție subiectivă, iar conjunctivul opozițional se transformă în mod relațional. Statutul de verb al lui *licet* este confirmat de posibilitatea conectării lui printr-o conjuncție subordonatoare, de ex. *quamvis*: *quamvis licet* (cf. Lucr. 6.601; Cic. *Tusc.* 4.53).

Cic. *N.D.* 3.88: *quamvis licet Menti delubra et Virtuti et Fidei consecremus, tamen haec in nobis ipsis sita videmus.*

2. *Licet* este conectiv subordonator:

- a) *licet* + modul conjunctiv (sunt atestate toate timpurile). Din cauza lipsei statutului verbal, *licet* nu mai influențează concordanța timpurilor:

B. Hisp. 16.3: *quod factum licet necopinantibus nostris esset gestum, tamen virtute freti repulsos (...) oppido represserunt.*

- b) *licet* + modul indicativ. Această structură confirmă pentru *licet* statutul univoc de conjuncție; atestat la Apuleius, Macrobius (*Sat.* 1.11.42), Gregorius Turonensis, Iordanes și juriști:

Apul. *Met.* 2.6: *quod bonum felix et faustum itaque, licet salutare non erit, Photis illa temptetur.*

IV. *cum*; valoarea concesivă pare să se fi degajat din cea temporală⁹², această proveniență fiind mai evidentă în situațiile cu predicatul subordonatei la conjunctiv imperfect.

- a) *cum* + modul indicativ: atestat mai ales în preclasic și în latina târzie; sporadic în clasic:

Pl. *Mos.* 858: *servi qui, quom culpa carent, tamen malum metuont;*

Am. *Marc.* 21.1.4: *et ambitioso diademate utebatur (...) cum inter exordia principatus adsumpti vili corona circumdatus erat xystarchae similis purpurato.*

- b) *cum* + modul conjunctiv; structură folosită în mod regulat începând din latina clasică. Se pot constata tangențe cu *cum* narativ când predicatul e la conjunctiv imperfect:

Cic. *Clu.* 89: *tum est condemnatus cum esset iudex quaestionis;*

Cic. *Off.* 1.39: *deinde, cum retineretur a propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit;*

Cic. *Ver.* 2.3.78: *non poterant tamen, cum cuperent, Apronium imitari.*

Observație: În majoritatea situațiilor, funcția concesivă interferează cu cea temporală.

V. *ut* (însoțit sau nu de negația *non*) folosit cu valoare concesivă pare să fie derivat din *ut* final. Se construiește cu modul conjunctiv și este atestat începând cu Terentius, mai ales la Cicero, Titus Livius, Tacitus.

Cic. *Tusc.* 1.16: *ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies;*

⁹² A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 354.

Liv. 36.7.20: *ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare (...) didici;*

Ov. Pont. 3.4.79: *ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.*

Observații:

1. Conjunctivului din subordonată i se poate acorda valoare potențială: „deși nu poți să faci ce vrei” (cf. supra Cic. *Tusc.* 1.16).
2. Se poate adăuga și o nuanță condițională (fără marcă!): „chiar dacă nu poți să faci ce vrei” (Cic. *Tusc.* 1.16).
3. Negația poate fi și *ne*:

Cic. *Sul.* 27: *si quaeris qui sint Romae regnum occupare conati, ut ne replices annalium memoriam, ex domesticis imaginibus invenies;* tangență cu funcția finală.

4. Corelativul în regentă este, de obicei, *tamen* (cf. supra).

1.b. Concesive cu dublant condițional.

b.1. Cu mărci ale subordonării pentru fiecare funcție în parte:

- M1 (pentru funcția concesivă):
 - a) conectiv: *et-*, *etiam-*, *tamet-*, *tamenet-*;
 - b) opoziția la nivel lexical, opoziția afirmativ/negativ.
- M2 (pentru funcția condițională): *si*.

b.1.1. Conective:

I. *etsi*:

A. Faza 1: *etsi* are la început numai rol intrapropozițional, fiind adverb cu unul dintre următoarele sensuri „desigur, firește, la drept vorbind, de fapt, cu toate acestea”: cf. Pl. *Capt.* 744, Ter. *Hec.* 625; frecvent este atestat în propoziții principale și în perioada clasică:

Cic. *Att.* 9.10.2: *do, do poenas temeritatis meae. etsi quae fuit illa temeritas?*

B. Faza 2: *etsi* cu rol interpropozițional, și anume, cel de conjuncție introducând o concesivă este întâlnit deja la Plautus:

Pl. *Mil.* 407: *non vidi eam, etsi vidi.*

Această utilizare poate proveni⁹³:

a. fie din dialog:

Pl. Mil. 532: {Periplectomenus} *quid igitur? eanest?* {Sceledrus} *etsi east, non est ea.*

b. fie din polisindeton:

Pl. Rud. 569: *Iuppiter te perdat, et si sunt, et si non sunt tamen.*

Etsi, considerat ca aparținând limbii vorbite, este evitat de poeții mai exigenți, Vergilius (în opera căruia apare numai de două ori – A. 2.583, A. 9.44), Catullus și Propertius. Frecvent la Cicero și Caesar, deloc la Sallustius, rar în postclasic:

Caes. Gal. 3.28.1: *eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen (...) arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum duxit;*

Cic. Font. 38: *qui, etsi damnatus est, mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus.*

II. *etiamsi* e folosit rar în preclasic, frecvent la Cicero, neatestat la Caesar; în postclasic apare la Seneca, Plinius Maior, Quintilianus:

Cic. Ver. 2.1.95: *quae omnia, etiamsi voluntate Dolabellae fiebant, per istum tamen omnia gerebantur.*

Se întâlnește și forma *si etiam*:

Cic. Att. 8.11d.3: *non dubitarem quin, si etiam tutum nobis iter fuisset, te tamen iam consequi non possemus.*

III. *tametsi*, atestat încă de la Plautus și Terentius, fiind întâlnit mai târziu la Varro, Sallustius, Cicero, pentru ca în latina postclasică să cunoască o frecvență redusă:

Pl. Ps. 244–245: *tametsi occupatu's / moramur;*

Cic. Ver. 2.1.47: *non dubito quin, tametsi nullus in te sensus humanitatis, nulla ratio umquam fuit religionis, nunc tamen in metu periculoque tuo tuorum tibi scelerum veniat in mentem.*

⁹³ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 671.

IV. *tamenetsi* este rar atestat: în preclasic apare la Plautus și Terentius, iar în clasic la Cicero și la Catullus; ulterior frecvența descrește și mai mult, continuând totuși să fie folosit până în latina târzie:

Cic. *de Orat.* 3.168: *at Romanus homo, tamenetsi res bene gesta est, corde suo trepidat.*

Observație: În propoziția regentă apare uneori corelativul *tamen*:

Cic. *S. Rosc.* 56: *tametsi miserum est, tamen ei qui hunc accuset possim aliquo modo ignoscere.*

Cic. *Fam.* 4.15.2 *sed tamen etsi antea scripsi quae existimavi scribi oportere, tamen hoc <te> tempore breviter commonendum putavi ne quo periculo te proprio existimares esse.*

b.1.2. Conținutul funcției condiționale dublante poate avea, ca și în cazul perioadei condiționale, caracter real, potențial sau ireal, marcat prin mod și timp.

a) Caracter real (indicativ):

Pl. *Capt.* 543: *tam sum servos quam tu, etsi ego domi liber fui;*

Cic. *Fin.* 2.12: *etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasci.*

Locutorul constată caracterul real al opoziției sau consideră opoziția ca având caracter real.

b) Caracter potențial (conjunctiv prezent sau perfect):

Ter. *Ad.* 851: *etiam si nolit, cogam;*

Cic. *Fin.* 3.75: *cuius etiamsi corpus constringatur, animo tamen vincula inici nulla possint.*

Locutorul constată caracterul potențial al opoziției sau prezintă opoziția sub formă de ipoteză. Ambii termeni au caracter potențial, dar opoziția e reală.

c) Caracter ireal (conjunctiv imperfect sau mai mult ca perfect):

Cic. *Mil.* 79: *etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rem publicam non fecisset.*

Observații:

1. Regenta e construită, de regulă, simetric cu concesiva-condițională, precum în perioada condițională.
2. În latina târzie se constată extinderea conjunctivului chiar și în situații unde conținutul nu justifică folosirea lui, datorită analogiei cu *quamvis* și *cum*, a hiperurbanismului sau a folosirii din ce în ce mai frecvente a conjunctivului ca mod al subordonării (*subiunctivus modus*).

b.2. cu conectiv numai pentru funcția condițională, cea concesivă fiind realizată semantic, prin opoziție la nivel lexical.

I. si atestat adesea în preclasic, mai ales la Plautus, dar și în clasic, la Cicero.

- a) *si* + modul indicativ:

Pl. Rud. 1361: *si quidem hercle Iovis fuit, meus est tamen*. Locutorul apropie de realitate o opoziție cu condiționare contrară realității.

- b) *si* + modul conjunctiv:

Pl. Aul. 100: *si Bona Fortuna veniat, ne intro miseris*;

Cic. Mur. 8: *quae si causa non esset, tamen vel dignitas hominis (...) summam mihi superbiae crudelitatisque infamiam inussisset*. Conjunctivul marchează caracterul potențial sau ipotetic.

II. sive, sive, structură folosită pentru două concesive aflate în raport disjunctiv:

Tac. Hist. 2.44: *sive finis bello venisset seu resumere arma mallent, unicum victis in consensu levamentum*.

b.3. cu conectiv numai pentru funcția concesivă, în latina târzie, când *tamen* ajunge să fie folosit pentru *tamenetsi* (Chiron 352), iar *etiam* pentru *etiamsi* (Visio Pauli 29: *evacuatur aliquid de gloria ipsius, etiam in civitate Christi esset*).⁹⁴

Observații:

1. În latina târzie se folosesc aglomerări de conective: *quamvis licet, licet si, licet tamen*.

⁹⁴ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 672.

2. Drept corelative în regentă pot fi folosite: *tamen*, *at(tamen) verum(tamen)*, *certe*, *saltem*, *nihilominus*, *ne ... quidem*, (preclasic) *ita vix (non)*, *sic quoque (non)*, (postclasic) *sic tamen*.

2.8. Propoziția circumstanțială modal-comparativă

2.8.1. Propoziția circumstanțială modală propriu-zisă⁹⁵

Prin faptul că structura propozițiilor circumstanțiale de mod propriu-zise este, în majoritatea cazurilor, identică cu cea a propozițiilor circumstanțiale comparative de egalitate, se explică probabil omiterea celor dintâi în gramaticile limbii latine.⁹⁶ Deși nesemnate, propozițiile circumstanțiale de mod propriu-zise sunt prezente totuși în multe lucrări, în materialul citat pentru ilustrarea propozițiilor comparative de egalitate, vădind confundarea lor cu acestea.⁹⁷ Faptul este mai evident acolo unde se oferă și definiția subordonatei comparative ca indicând „al doilea termen de comparație”⁹⁸ sau arătând „modul lucrării, exprimate prin verbul propoziției regente, în comparație cu o altă lucrare”.⁹⁹ Or, în înseși lucrările respective, se întâlnesc enunțuri precum: Cic. *Mil.* 1: *non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat*, unde subordonata nu constituie al doilea termen al unei comparații, nu exprimă „o altă lucrare” cu care se compară acțiunea din regentă, ci regula generală, căreia i se conformează acțiunea verbului regent. Aceeași este situația și pentru Pl. *Men.* 891, Pl. *Mos.* 725, Cic. *Mil.* 30 etc.¹⁰⁰

Subordonata modală propriu-zisă indică de obicei conformitatea, atât cea calitativă, cât și cea cantitativă (modala de manieră este foarte puțin întâlnită); ambele aspecte ale conformității, fiind frecvent atestate la scriitori din toate epocile, se cuvin separate de categoria comparativelor.

⁹⁵ Cf. și F. Edelstein, B. Tătaru, „Despre propoziția circumstanțială de mod propriu-zisă în limba latină”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Philologia*, XLVI, 3, 2001, p. 79–85.

⁹⁶ A se vedea, de exemplu, A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 354 sqq.; N.I. Barbu, T. Vasilescu, *op. cit.*, 321 sq.; I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 288 sqq.; M. Pârlog, *op. cit.*, p. 204 sqq.

⁹⁷ Cf. lucrările citate în nota anterioară.

⁹⁸ M. Pârlog, *op. cit.*, p. 204.

⁹⁹ I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 289.

¹⁰⁰ I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 288; M. Pârlog, *op. cit.*, p. 205.

2.8.1.1. Propoziția modală propriu-zisă care exprimă conformitatea calitativă:

1. Structură:

Conectivul sunt, în general, cele folosite și pentru introducerea comparative-lor de egalitate: **ut(i), sicut(i), velut(i)**, mai rar, **quemadmodum, quomodo, prout, qualis**, dar este atestat și **utcumque**, neuzitat la comparative. Corelativele mai des întâlnite sunt *ita* și *sic*; *talis* apare numai în cazul introducerii subordonatei prin *qualis*, iar *aeque* este neclasic și, de asemenea, puțin frecvent (cf. Pl. Cist. 55: *neque munda adaeque es, ut soles*). Precedând nemijlocit conectivul *ut*, adverbele *proinde* și *perinde* au ajuns să fie interpretate ca formând cu *ut* o locuțiune conjuncțională, dar, chiar și în proza clasică, se întâlnesc și structuri ce asigură apartenența lui *proinde*, ca adverb, la propoziția regentă:

Cic. Phil. 14.19: *poteratne fieri ut non proinde homines <de> quoque, ut quisque mereretur, iudicaret?*

Modul cu care se construiesc aceste subordonate este indicativul, folosit chiar și în situații când regenta are predicatul la conjunctiv:

Nepos Con. 4.2: *ad mare est missus ut (...) naves longas imperaret classemque (...) compararet (...) sicut ipse voluerat*.

Folosirea conjunctivului, puțin frecventă, se justifică prin intenția de a exprima o presupunere, o eventualitate sau prin atracție modală:

Sall. Cat. 45.1: *cetera, uti facto opus sit, ita agant, permittit*.

2. Conținut:

Dintre numeroasele aspecte ale conformității calitative exprimate de propoziția circumstanțială de mod propriu-zisă se pot releva următoarele:

- a) conformitatea cu regula generală sau cu uzanța unei colectivități, a unei epoci, ori a subiectului verbului regent:

Ter. Eu. 600: *perstrepunt ita, ut fit, domini ubi absunt*;

Caes. Civ. 3.65.3: *significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo (...), eodem venit*.

- b) conformitatea cu conveniența sau cu ceva impus:

Pl. Am. 838: {Amphitruo} *satis audacter*. {Alcumena} *ut pudicam decet*;

Caes. Gal. 5.7.9: *illi, ut erat imperatum, circumstant hominem atque interficiunt.*

- c) conformitatea cu ceea ce este sau pare necesar:

Sall. Cat. 45.1: *cetera, uti facto opus sit, ita agant permittit;*

Cic. Clu. 156: *vos auditis et attenditis silentio, sicut facere debetis.*

- d) conformitatea cu voința, dorința sau meritul cuiva:

Pl. Am. 541: *faciam ita ut vis;*

Cic. Fam. 2.10.2: *ut optasti, ita est;*

Cic. Fam. 10.4.4: *quod si proinde ut ipse mereor mihi successerit, certe et tibi (...) et omnibus viris bonis satis faciam.*

- e) conformitatea cu opinia sau aprecierea generală ori cu aceea a unui subiect determinat:

Cic. Ver. 2.4.117: *est, iudices, ita ut dicitur;*

Cic. Att. 7.2.8: *id tu, ut videbitur, ita accipies;*

Cic. Phil. 14.19: *ita de quoque ut quemque meritum arbitrantur existimant.*

- f) conformitatea cu anumite indicații, informații sau relații:

Pl. Mos. 647–648: *nam postquam haec aedes ita erant, ut dixi tibi, / continuo est alias aedis mercatus sibi;*

Tac. Hist. 1.84: *sicut a maioribus accepimus, sic posteris tradamus.*

- g) conformitatea cu posibilitățile aceluiași subiect:

- g.1) cu posibilitățile uzuale:

Caes. Civ. 3.9.5: *reliqua, ut poterant, incommoda per se sustinebant;*

Cic. Att. 5.15: *sed feram, ut potero.*

- g.2) cu posibilitățile maxime:

Cic. Fam. 5.17.2: *ut potui accuratissime, te tuamque causam tutatus sum;*

Cic. Fam. 7.17.2: *sic ei te commendavi (...), ut gravissime diligentissimeque potui.*

Observații:

1. În propoziția subordonată de sub g.2), introdusă prin conectivul *ut* – cu sau fără corelativ în regentă – se găsește un superlativ.
2. În absența corelativului, conformitatea nu este univoc calitativă, propoziția putând fi interpretată și ca o modală ce exprimă cantitatea (a se vedea Cic. *Fam.* 5.17.2).
- h) conformitatea cu situația sau concepțiile unei persoane sau, mai adesea, ale unei colectivități:

Caes. *Gal.* 4.3.3: *quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum;*

Cic. *Brut.* 39: *at hi quidem, ut populi Romani aetas est, senes (...) debent videri.*

- i) conformitatea cu o altă fază (de regulă, premergătoare) a acțiunii exprimate de verbul regent:

Pl. *Trin.* 897: *ita ut occepi, si animum advortas, dicam;*

Pl. *Mil.* 257: *ut teneat consilia nostra, quem ad modum exorsi sumus.*

3. Propoziția circumstanțială de mod propriu-zisă care exprimă conformitatea calitativă poate interfera cu funcțiile:

- 3.1. explicativ-restrictivă, evidentă îndeosebi în structuri unde predicatul subordonatei este, de cele mai multe ori, omis:

Cic. *Att.* 13.21a.2: *possum falli, ut homo.*

- 3.2. cauzală:¹⁰¹

Cic. *Tusc.* 1.108: *permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus.*

Observație: Verbul est plasat, de regulă, imediat după conjuncție, se întâlnește însă și în texte cu altă topică:

Cic. *Mur.* 51: *ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit;*

Cic. *Ver.* 2.2.88: *Sthenius vehementissime restitit multaue, ut in primis Sicularum in dicendo copiosus est, commemoravit.*

¹⁰¹ cf. A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 355; I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 289–290.

3.3. concesivă:

Cic. Fam. 10.20.2: *ut errare (...) potuisti (...), sic decipi te non potuisse quis non videt?*

Cic. Fin. 5.11: *hoc amplius Theophrastus: quae essent in re publica (...) momenta temporum, quibus esset moderandum, utcumque res postularet.*

În situațiile reprezentate prin Cic. Fam. 10.20.2, funcția concesivă se realizează, de fapt, prin opoziția la nivel lexical dintre predicatul regentei și al subordonatei; în situațiile cu *utcumque* însă, conectivul, format cu sufixul generalizator *-cumque*, implică funcția concesivă.

2.8.1.2. Propoziția modală propriu-zisă care exprimă conformitatea cantitativă:

1. Structură:

Conectivul sunt, de obicei, **quam**, **quantus** și **quantum**, în regentă putând apărea corelativul *tantum* sau *tantum*.

Predicatul în acest tip de subordonată stă în majoritatea cazurilor la indicativ (vezi exemplele infra citate). Se întâlnește însă, ca și la modalele ce exprimă conformitatea calitativă, și conjunctivul, care este folosit nu atât pentru a exprima o presupunere, eventualitate etc., ci mai ales în enunțurile unde propoziția modală exprimând conformitatea cantitativă are ca regentă o propoziție subordonată cu predicatul la conjunctiv sau o construcție participială absolută. Selectarea timpurilor se face, de regulă, în funcție de cel din regentă, potrivit concordanței timpurilor:

Caes. Gal. 7.8.3: *equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur;*

Caes. Gal. 7.35.4: *his quam longissime possent progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet in castra perventum, isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit.*

2. Conținut:

Conformitatea cantitativă poate prezenta teoretic, cu puține excepții, aceleași aspecte ca și cea calitativă. Atestări mai frecvente prezintă totuși numai următoarele:

a) conformitatea cantitativă cu posibilitățile aceluiași subiect:

Nepos Att. 9.3: *familiares eius ex urbe profugientes, quantum potuit, textit;*

Sen. Ep. 4.1: *quantum potes, propera.*

- b) conformitatea cantitativă cu posibilități sau cerințe maxime. În subordonată se găsește superlativul unui adjectiv cantitativ sau al unui adverb:

Caes. Gal. 5.39.1: *quam maximas possunt manus cogunt*.

Conectivul *quantus* este mai puțin frecvent în aceste situații decât *quam*; el este atestat în proza clasică în prezența unui adjectiv cantitativ la gradul superlativ (cu corelativul *tantus*).

Cic. Amic. 74: *tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia*.

Observații:

1. Când verbul *posse*, mai ales la indicativul prezent, este la persoana a III-a singular, iar predicatul regentei se află tot la aceeași persoană, nu se poate stabili în unele enunțuri dacă *posse* e folosit impersonal sau are subiect identic cu al verbului regent:

Sall. Iug. 13.2: *Iugurtha quam maxumas potest copias armat*;

Caes. Civ. 1.84.5: *haec quam potest demississime et subiectissime exponit*.

2. *Potest* este adesea omis:

Cic. Fam. 13.6a.1: *te rogo ut cures ut ex hac commendatione mihi Cuspius quam maximas, quam primum, quam saepissime, gratias agat*.

În aceste cazuri, – în enunțul neîntregit cu *potest* –, *quam* pare să ocupe locul unui adverb determinant al superlativului, având, asemenea lui *longe* sau *vel*, rolul de a-l intensifica, dar se deosebește de acestea tocmai prin posibilitatea subînțelegerii lui *potest*, lui *quam* revenindu-i astfel rolul de conectiv al subordonatei modale de conformitate cantitativă. Rolul interpropozițional al lui *quam* reiese mai evident când în același enunț alternează formulări cu și fără *posse*:

Caes. Civ. 3.44.2: *relinquebatur ut (...) quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret*.

3. Interferențe ale circumstanțialei modale de conformitate cantitativă:

3.1. Propoziția circumstanțială de mod propriu-zisă care exprimă gradul în care se desfășoară acțiunea din regentă interferează adesea cu o propoziție restrictivă:

Plin. *Ep.* 3.6.1: *emi (...) signum, modicum quidem sed festivum et expersum, quantum ego sapio;*

Plin. *Ep.* 3.6.3: *aes ipsum, quantum verus color indicat, vetus et antiquum.*

3.2. Se întâlnesc și cazuri limită între aspectul calitativ și cel cantitativ al conformității:

Plin. *Ep.* 3.6.3: *a tergo quoque eadem aetas, ut a tergo* („pe baza spatelui statuii se poate stabili aceeași vechime, în modul în care se poate stabili vechimea pe baza spatelui”, dar și „...după câte se poate stabili”).

Structura specifică aspectului calitativ (prin folosirea conectivului *ut*) este neconcordanță cu interpretarea ca propoziție modală de cantitate, pe care contextul totuși o permite. Oricare dintre interpretări este adoptată, subordonata interferează evident cu o restrictivă; ceea nu poate servi însă ca punct de reper în stabilirea valorii propoziției, deoarece ambele categorii de modale propriu-zise analizate mai sus pot exprima în subsidiar o restricție.

3.3. Subordonata de mod cantitativă poate arăta proporția statică în care se desfășoară acțiunea din regentă. Conectivul este **quod**, care introduce și propoziții cauzale propriu-zise. În regentă se află un comparativ, mai adesea *magis* sau *minus*, determinat de un *ablativus mensurae* (*eo, hoc, tanto*):

Caes. *Gal.* 5.9.1: *eo minus veritus navibus, quod in litore molli (...) relinquebat;*

Plin. *Ep.* 1.8.9: *tantoque laudabilior munificentia nostra fore videbatur, quod ad illam non impetu quodam, sed consilio trahebamur.*

4. Propozițiile circumstanțiale de mod de aspect negativ sunt, de fapt, sociative negative ce exprimă lipsa unei acțiuni însoțitoare a acțiunii din regentă. Acestea sunt rar atestate în limba latină deoarece se recurge, de regulă, la exprimarea printr-un complement circumstanțial (*sine* + ablativul) sau printr-o construcție absolută. Propoziția subordonată este introdusă prin **ut**, negația fiind *non*:

Plin. *Ep.* 1.13.6: *neque enim est fere quisquam, qui studia, ut non simul et nos amet.*

Conjunctivul *amet* e justificat prin funcția consecutivă a propoziției relative introduse prin *qui*. Nu se poate preciza deci dacă *amet* este predicatul propoziției modale (introduse prin *ut*) sau predicatul regentei acesteia, rela-

tiva introdusă prin *qui*, care are pe lângă funcția atributivă și o funcție consecutivă. Materialul faptic avut la dispoziție e insuficient pentru a se face precizări cu privire la modul predicatului din propozițiile modale de acest tip.

2.8.1.3. Propoziția modală propriu-zisă care indică maniera este foarte rar atestată. Conectivul este *quomodo*, iar modul este indicativul în exemplul de mai jos:

Mart. Ep. 10.17.8: *accipe, quomodo das.*

2.8.2. Propoziția circumstanțială comparativă

Această subordonată circumstanțială constituie al doilea termen al unei comparații. Pe baza criteriului dinamicii se poate face distincția între comparativa statică (2.8.2.1) și comparativa dinamică sau de măsură progresivă (2.8.2.2).

2.8.2.1. Comparativa statică: în cadrul acesteia, avându-se în vedere poziția celor doi termeni implicați în comparație, se diferențiază între comparativa de egalitate (2.8.2.1.1), cea de inegalitate (2.8.2.1.2) și comparativa de asemănare sau deosebire (2.8.2.1.3).

2.8.2.1.1. Comparativa de egalitate: cei doi termeni ai comparației (fie particulari, fie generali) se situează pe același plan; dat fiind că locutorul stabilește sau selectează cel de-al doilea termen al comparației, el este implicat printr-o judecată de valoare (spre deosebire de modala propriu-zisă, unde el are un rol preponderent constatativ). Analiza acestei subordonate poate fi făcută după următoarele criterii de subclasificare:

- a. după conținutul funcțional:
 - a.1. comparativă de egalitate fără dublant: 1Tr, 1Ts, 1Rs (1F, 1M);
 - a.2. comparativă de egalitate cu dublant condițional: 1Tr, 1Ts, 2Rs (2F, 2M);
- b. după natura termenilor:
 - b.1. se compară două acțiuni sau stări (2 verbe);
 - b.2. se compară două ipostaze ale unei noțiuni, acțiuni sau stări (1 verb);
 - b.3. se compară doi termeni ce dețin aceeași calitate în măsură egală (Tr este un comparativ de egalitate);
- c. după aspectul vizat:

- c.1. calitativ;
- c.2. cantitativ;
- d. după aspectul comparației (se realizează la nivelul Tr):
 - d.1. pozitiv;
 - d.2. negativ;

Conectivile variază în dependență de conținutul funcțional, de natura termenilor și de aspectul vizat.

a.1. Comparativa de egalitate fără dublant:

Conectivile diferă după aspectul vizat:

I. Conectiv pentru aspectul calitativ (c.1): *ut(i), sicut(i), velut(i), quemadmodum, quomodo, qualis, quam* (numai b.3).

Predicatul poate sta la indicativ, dar și la conjunctiv, opozițional sau marcând vorbirea indirectă:

Hor. Ars 60–61: *ut silvae foliis pronos mutantur in annos, / prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas*. Utilizând criteriile mai sus propuse se observă că subordonata comparativă este de tip a.1, b.1, c.1: comparativă de egalitate, fără dublant, în cadrul căreia se compară două acțiuni/stări, aspectul său fiind calitativ.

Cic. Leg. 3.2: *ut enim magistratibus leges, sic populo praesunt magistratus*; în acest exemplu, prin comparativa de egalitate calitativă se compară două ipostaze ale unei stări. În situația b.2, predicatul se exprimă o singură dată; propoziția se află la limita cu modala propriu-zisă.

Cic. de Orat. 2.261: *ut sementem feceris, ita metes*;

Cic. Phil. 5.51: *promitto (...) C. Caesarem talem semper fore civem qualis hodie sit*; conjunctivul *sit* din subordonată se datorează lui *promitto*, marcând stilul indirect.

Pl. Mos. 559: *tam facile vinces quam pirum volpes comest*; se compară doi termeni/două acțiuni ce dețin aceeași calitate în măsură egală;

Observație: Drept corelative în regentă sunt atestate: *ita, sic, talis, tam* (cf. supra Cic. Leg. 3.2; Cic. de Orat. 2.261; Cic. Phil. 5.51).

II. Conectiv pentru aspectul cantitativ (c.2): *quam, quantus, quantum, quot*.

Sen. Ep. 47: *deinde eiusdem adrogantiae proverbium iactatur, totidem hostes esse quot servos [esse]*. Subordonata este de tip a.1, b.3, c.2: comparativă de egalitate, fără dublant, în cadrul căreia se compară doi termeni ce dețin aceeași calitate în măsură egală, aspectul său fiind cantitativ. Folosirea infinitivului în comparativa introdusă prin *quot* se poate explica pe baza atracției modale.

Ter. Ph. 454: *quot homines tot sententiae;*

Pl. Trin. 913: {Charmides} *vide modo ut hominem noveris. {Sycophanta} Tam quam me;*

Cic. Q. fr. 1.2.9: *atque ego haec tam esse quam audio non puto;*

Cic. Tusc. 5.13: *tamquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata quam potata delectant.*

Observație: În regentă pot apărea corelativele: *sic, tantus, tantum, tot, tam* (cf. supra Ter. Ph. 454; Pl. Trin. 913).

a.2. Comparativa de egalitate cu dublant condițional. Conectivul sunt: *ut si, velut si, quasi, tamquam (si)*. Dublantul poate fi sau nu indicat prin conectiv condițional (*si*): *tamquam si* față de *tamquam*. Condiția are caracter ipotetic, marcat prin conjunctiv. Se compară două acțiuni (b.1), iar aspectul este calitativ (c.1):

Cic. Fam. 12.9.1: *tamquam enim clausa sit Asia, sic nihil perfertur ad nos praeter rumores de oppresso Dolabella;*

Cic. Ver. 2.5.129: *mihi ad pedes misera iacuit quasi ego eius excitare ab inferis filium possem.*

Observație: Drept corelative pot apărea în regentă *ita, sic* (cf. supra Cic. Fam. 12.9.1).

2.8.2.1.2. Comparativa de inegalitate: în regentă se află un adjectiv sau adverb cu formă sau cu sens de comparativ. Conectivul folosit este *quam*, iar modul din subordonată este mai ales indicativul:

Liv. 1.13.3: *melius peribimus quam sine alteris vestrum viduae aut orbae vivemus.*

Poate fi folosit însă și conjunctivul, cu rol opozițional (optativ sau potențial):

Cic. Q. fr. 1.1.36: *in his litteris longior fui quam aut vellem aut quam me putavi fore.*

Se folosește, de asemenea, conjunctivul când comparația este respinsă: „avec *potius quam* «plutôt que», le subjonctif est la construction la plus courante, étant appelé par l'idée d'une éventualité qu'on repousse et qu'on ne veut pas voir s'accomplir”¹⁰². Formularea este însă insuficient de clară, lăsând impresia că *potius* ar intra în componența conectivului, dar, după cum confirmă situațiile unde *potius* se află la distanță (cf. infra Pl. Poen. 922), acesta face parte din regentă:

Pl. Poen. 922: *[ero] uni potius intus ero odio, quam hic sim vobis omnibus;*

Cic. Tusc. 2.52: Zeno (...) *perpessus est omnia potius quam conscios delenda tyrannidis indicaret;*

Ter. Hec. 424–425: *denique hercle aufugerim / potius quam redeam;* și în propoziția regentă apare tot modul conjunctiv, pentru a marca o ipoteză.

Comparația respinsă se poate construi însă și cu indicativul:

Pl. Cist. 533: *perdam operam potius quam carebo filia;*

Petr. 131.11: *rogas (...) potius quam temptas?*

Cic. Orat. 169: *neque ego id (...) flagito potius quam laudo* (regenta este de aspect negativ).

2.8.2.1.3. Comparativa de identitate (asemănare) și cea de identitate negată (deosebire):

a.1. Fără dublant, comparativa de acest tip poate fi introdusă de unul dintre următoarele conective: **atque, ac, et, -que** (postclasic), **quam**. În regentă pot apărea drept Tr: adjective de asemănare (*aequus, par, similis*) sau deosebire (*dispar, dissimilis, contrarius* etc.), adverbe de aspect pozitiv (*aeque, pariter, similiter, perinde, proinde*) sau aspect negativ (*aliter, secus, contra*), pronume sau adjective pronominale de identitate (*idem, eadem, idem*), respectiv de identitate negată (*alius, alia, aliud*).

Pl. Epid. 306–307: *nullum esse opinor ego agrum in agro Attico / aequae feracem quam hic est noster Periphanes;*

¹⁰² A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 357.

Caes. Gal. 6.17.2: *de his eandem fere quam reliquae gentes habent opinionem;*

Caes. Civ. 3.51.4: *aliae enim sunt legati partes atque imperatoris;*

Cic. Fam. 8.1.3: *solet enim aliud sentire et loqui;*

Sall. Iug. 7.3: *sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit.*

a.2. Cu dublant condițional, comparativa poate fi construită cu: ***idem ac si, pariter ac si, proinde ac si, perinde ac si***. Dublantul condițional este marcat prin *si*, iar comparativa prin *ac*, adverbul de identitate (*idem, pariter, proinde, perinde*) precedând nemijlocit cele două conective.

Caes. Civ. 3.72.4: *sed proinde ac si virtute vicissent neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant;*

Cic. Fam. 11.28.2: *aiunt enim patriam amicitiae praeponendam esse, proinde ac si iam vicerint obitum eius rei publicae fuisse utilem.*

2.8.2.2. Comparativa de măsură progresivă: acțiunea din regentă avansează sau crește în raport egal cu cea din subordonată, Tr și Ts fiind paralele ca intensitate și evoluție. E reprezentat numai aspectul cantitativ, prin creșterea simetrică a celor două acțiuni, stări sau note. Comparativa de măsură progresivă este, în ceea ce privește forma, o propoziție relativă, conectivele sale fiind ***quo*** (neatestat la Plautus și Terentius), ***quanto***, aflate în prezența unui comparativ sau a unui verb cu sens comparativ. Ambele conective se află încă în faza 2, cu rol atât intra-, cât și interpropozițional: la nivel intrapropozițional relativele *quo* și *quanto* îndeplinesc rolul de *ablativus mensurae*. Drept corelative în regentă pot apărea *eo* sau *tanto*.

Pl. Capt. 781–782: *quanto in pectore hanc rem meo magis voluto, / tanto mi aegritudo auctior est in animo.*

Cic. Deiot. 12: *tanto ille superiores vicerat gloria quanto tu omnibus praestitisti.*

Partea a II-a

Modurile nepersonale

Modurile nepersonale sunt, după cum se știe, forme nominale ale verbului, care nu au mărci morfologice pentru categoria persoanei. Structura acestor moduri este mai complexă decât cea a modurilor personale deoarece componentei verbale i se alătură cea nominală (substantivală – pentru infinitiv, gerunziu și supin – sau adjectivală – pentru participiu și gerundiv). Cele două componente se află, într-o situație ideală, în raport de egalitate, dar, după cum confirmă materialul faptic, de obicei, una dintre acestea se extinde în defavoarea celeilalte.

I. Infinitivul

Infinitivul este modul cu caracterul cel mai general; natura sa dublă (și anume, cele două componente) se manifestă și are consecințe atât în plan morfologic, cât și sintactic. Se constată următoarele ipostaze:

A. Una dintre componente se află la extinderea extremă:

1. Componenta nominală (substantivală) este extinsă la maxim în cazul infinitivului substantivat:

Lucr. 4.765: *praeterea meminisse iacet* („pe lângă aceasta memoria zace”); însuși caracterul defectiv al verbului *meminisse* contribuie la reducerea la zero a componentei verbale.

2. Componenta verbală este extinsă la maxim când infinitivul funcționează drept concurent al unui mod personal: infinitiv istoric (Tac. *Ann.* 1.16; Sall. *Iug.* 66.1), exclamativ/protestatar (Cic. *Fam.* 14.1.1), iusiv (Cato *Agr.* 156.7). Infinitivul este, în aceste situații, mod opozițional, iar componenta nominală este zero:

Tac. *Ann.* 1.16: *eo principio lascivire miles, discordare, pessimi cuiusque sermonibus praeberere aures, denique luxum et otium cupere, disciplinam et laborem aspernari.*

Sall. *Iug.* 66.1: *interim Iugurtha, postquam omissa deditione bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare: cogere exercitum; civitatis, quae ab se defecerant, formidine aut ostentando praemia adfectare*; infinitivul istoric este folosit, de obicei, pentru a conferi un caracter mai dinamic relației.

Cic. *Fam.* 14.1.1: *me miserum! te ista virtute, fide, probitate, humanitate in tantas aerumnas propter me incidisse!*

Cato *Agr.* 156.7: *addito oleum (...), infervescito paulisper; postea inde iusculum frigidum sorbere et ipsam brassicam esse.*

B. În „infinitivul simplu” și în construcțiile infinitivale sunt active ambele componente: fie B.1. în proporție egală, fie B.2. în proporție diferită.

1. Participarea infinitivului la categoriile substantivului se manifestă:

- 1.1. la nivel morfologic: prin gen (neutru), număr (*singularia tantum*) și caz (nominativ sau acuzativ; incidental, se întâmplă ca infinitivul să corespundă unui ablativ separativ);

- 1.2. la nivel sintactic: prin funcție și determinante. Sunt atestate situații în care infinitivul ajunge să aibă nu numai funcția (subiect, Np, atribut, Eps, complement direct), ci și determinantele unui substantiv:

Cic. Brut. 140: *ipsum Latine loqui* („însuși faptul de a vorbi latinește”).

2. Componenta verbală:

- 2.1. se actualizează la nivel morfologic: prin aspect (marcat la nivelul temei prin opoziția *infectum/ perfectum*), mod, timp (formele temporale ale infinitivului au valoare relativă) și diateză (activă și pasivă).

Observație: Infinitivul nu arată un timp propriu-zis, ci numai raportul temporal față de acțiunea regentă. De aceea, indiferent de timpul verbului regent se folosește infinitivul prezent pentru a exprima simultaneitatea (*cupio/cupiebam id facere*), infinitivul perfect pentru a indica anterioritatea (*cupio/cupiebam id fecisse*), infinitivul viitor pentru a marca posterioritatea (*cupio/cupiebam te venturum esse*). În locul infinitivului viitor se folosesc adesea perifraze (*fore ut* + conjunctivul prezent: *scio fore ut venias* sau *fore ut* + conjunctivul imperfect: *sciebam fore ut venires*). Perifrazele se întrebuițează de regulă la pasiv (*spero fore ut hostes vincantur*) sau la verbe care nu au tema supinului.

- 2.2. se manifestă la nivel sintactic: prin legătura cu un subiect (determinat – fie propriu numai infinitivului, fie comun cu cel al verbului regent – sau nedeterminat – în afara construcției), prin determinant (de ex., un complement direct în acuzativ) și funcție (atât pentru infinitivul simplu, cât și pentru cel în construcție).

Prezentarea acestui mod nepersonal în cele ce urmează va avea în vedere poziționarea lui, prin distingerea structurilor în care infinitivul apare în afara construcției (așa-numitul, „infinitiv simplu”¹⁰³ sau „infinitiv cu valoare nominală”¹⁰⁴) de cele în care el apare în construcție.

1. infinitiv în afara construcției;¹⁰⁵
2. infinitiv în construcție.

1. Infinitiv în afara construcției („infinitiv simplu”)

B.1. Componenta verbală și cea nominală sunt actualizate în egală măsură:

1. Subiectul infinitivului e determinat:

1.1. subiectul infinitivului coincide cu subiectul Tr-ului activ:

I. Tr: verb;

Ts: **F1: c.d.**

a) verb al voinței: *cupere, decernere, malle, nolle, velle, permittere*:

Plin. Ep. 7.6.3: *tacere decreveram*.

¹⁰³ Denumirea nu este tocmai proprie, fiindcă și în aceste structuri infinitivul poate avea subiect determinat (identic cu cel al verbului regent) și poate apărea însoțit de determinante proprii, care nu pot fi legate de nici un alt cuvânt din enunț; așadar, *de facto*, infinitivul nu este nici singur și nici simplu.

¹⁰⁴ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 257; după cum rezultă însă din exemplele oferite de autorii francezi în cadrul pasajului dedicat infinitivului, „dans sa fonction nominale”, nu este actualizată numai componenta nominală, ci și cea verbală, prin determinante specifice: cf. Cato Agr. 61.1: *quid est agrum bene colere?* (unde infinitivul *colere* este determinat de complementul direct *agrum* și de complementul circumstanțial de mod *bene*).

¹⁰⁵ Când „infinitivul singur” are ca Tr un verb la diateza activă, subiectul lui coincide cu cel al verbului regent, de aceea se pune problema de ce acest infinitiv este considerat ca fiind în afara construcției, spre deosebire de situația în care Tr este verb la diateza pasivă. Inadvertența este mai mult aparentă, căci ponderea componentei verbale, chiar dacă nu e mai extinsă, este mai pregnantă la diateza pasivă fiindcă există perechea activă; prin trecerea verbului regent la diateza activă N + inf. se poate transforma în Ac + inf.

- b) verb al cunoașterii: *nescire, scire*:

Apul. Soc. 21: *nescio ut Ismenias tibiis canere*.

- c) verb al posibilității: *nequire, posse*:

Cic. S. Rosc. 96: *non possum, inquit, divinare*.

- d) verb al necesității: *debere*:

Cic. Q. Rosc. 8: *ego quae clara sunt consuetudine diutius dicere non debeo*.

- e) verb al obișnuinței: *solere*:

Cic. Tul. 5: *ad male dicendum non soleo descendere*.

- f) verb incoativ: *coepisse, incipere*:

Cic. S. Rosc. 91: *ut coepi dicere*.

- g) verb terminativ: *desinere*:

Cic. Ver. 2.4.81: *deinde ista praeclara nobilitas desinat queri*.

- h) verb al învățării: *discere, docere*.

Observație: În aceste structuri, atât Np, cât și Eps se găsesc la nominativ:

Cic. Fin. 2.72: *qui volo et esse et haberi gratus*.

Sall. Iug. 104.5: *Senatus et populus Romanus beneficii et iniuriae memor esse solet*.

F2: c. ind.

Tr:

- a) verbele *assuescere, desistere* (infinitivul corespunde unui substantiv în Abl3 + *ab, de*):

Caes. Gal. 6.2.1: *illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt*.

- b) verbul *studere* (infinitivul corespunde unui substantiv în D1):

Cic. Brut. 232: *et quasi processus dicendi studeo cognoscere*.

F3: c.c. de scop

Tr:

- a) verb al deplasării: *exire, venire* etc.

Pl. Bac. 631: *militis parasitus venerat modo aurum petere hinc;*

Pl. Cas. 855–856: *eximus (...) / ludos visere.*

b) verbele *dare, mittere*:

Pl. Per. 821: *bibere da;*

Ter. An. 904: *mitte orare.*

II. Tr adjectiv;

F: c.c. de relație / c. ind.

Tr este un adjectiv precum: *adsuetus, doctus* (*doctus tibiis canere* – inf. corespunde unui D1 sau Abl1'), *paratus* (*paratus vincere* – inf. corespunde unui rei, *ad rem*):

Cic. Flac. 51: *etsi teneo quid sit dicere paratus.*

În epoca imperială folosirea infinitivului se extinde și asupra altor adjective:

Verg. Ecl. 10.32–33: *solī cantare periti / Arcades;*

Hor. S. 1.4.6–8: *Lucilius (...) durus componere versus.*

1.2. subiectul infinitivului coincide cu complementul indirect al verbului *licet*, iar infinitivul însuși îndeplinește funcția de **subiect** pe lângă același verb:

Pl. Mil. 1404: *non licet mihi dicere?*

Liv. 21.1.1: *licet mihi praefari*. Acest tip de structură, numită dativ cu infinitiv, se află în faza II, în trecere spre bloc sintactic: legătura e mai slabă pentru că *mihi* are nu numai rol de subiect al infinitivului, ci se raportează evident la *licet* cu funcție de c.ind.; se poate reface faza I: *mihi* – c. ind. al lui *licet*, *praefari* – subiect al lui *licet*.

2. Subiectul infinitivului este nedeterminat:

2.1. poate fi subînțeles;

Infinitivul are **F1: subiect** pe lângă un:

a) verb unipersonal în întrebuintare impersonală: *licet, oportet*:

Sen. Med. 493: *dum licet abire, profuge teque hinc eripe.*

b) verb pluripersonal în întrebuintare impersonală: *iuvat, praestat, prodest*:

Cic. *ad Brut.* 24.2: *iuvat enim magnifice loqui.*

- c) *est* + nume predicativ (exprimat prin adjectiv la neutru sau substantiv):
aequum est, certum est, facile est, (ne)fas est:

Cic. *Parad.* 6.51: *non esse cupidum pecunia est* („a nu fi lacom este o avere”).

F2: atribut sau apozitie:

Cic. *Tusc.* 3.30: *haec est illa praestans et divina sapientia (...) nihil admirari, cum acciderit.*

Observație: Numele predicativ este la Ac, deci și subiectul infinitivului, dacă ar fi exprimat, ar sta în Ac: [*aliquem*] *non esse cupidum pecunia est*. Dacă acest Ac ar fi exprimat, atunci infinitivul ar fi în construcție (Ac + inf.) și nu în afara ei: *licet nos abire* („este permis ca noi să plecăm”) față de *licet abire* („este permis a pleca”).

2.2. subiectul nedeterminat este exprimat prin infinitiv:

Cic. *Tusc.* 5.111: *loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est cogitare*; dintre cele două infinitive, unul are funcție de **subiect** (*vivere*), iar cel de-al doilea infinitiv de **Np** (*cogitare*).

Observație: Dacă în loc de verbul copulativ *est* ar fi un verb cu semantism redus, precum *cogitatur, existimatur, habetur*, atunci infinitivul *cogitare* ar avea funcție de Eps: *cui vivere habetur cogitare*.

B.2. Componenta nominală este mai extinsă decât cea verbală:

B2.1. Componenta nominală e preponderentă:

- a. cu determinante specifice atât substantivului, cât și verbului:

- a.1. infinitivul se referă la un subiect determinat, dar legătura cu subiectul său este vagă, abia distinctibilă, putându-se deduce din contextul mai larg:

F1: Sb, F2: c.d.

Cic. *Brut.* 140: *ipsum Latine loqui est (...) in magna laude ponendum*; infinitivul are funcție de Sb.

Cic. *de Orat.* 2.24: *meque (...) hoc ipsum nihil agere et plane cessare delectat*; *meque* este subiectul la care se referă *agere*; *agere* este determinat, pe de o parte de atributul *ipsum*, N2, determinare specifică unui substantiv, pe de

altă parte, de c.d. *nihil*, Ac1', determinare specifică unui verb; infinitivele *agere* și *cessare* au rolul de subiect al lui *delectat*.

a.2. infinitivul se referă la un subiect nedeterminat:

Plin. *Ep.* 8.9.1: *iucundum tamen nihil agere (...)*.

b. cu determinante specifice numai substantivului:

Petr. 52.3: *meum enim intellegere nulla pecunia vendo*.

B.2.2. Componenta nominală se impune reducând la minim componenta verbală, care se mai menține totuși, în foarte mică măsură, prin determinanțele specifice verbului care însoțesc uneori infinitivul sau prin valoarea acor-dată diatezei și timpului:

a. fără prepoziție, **F1: Sb:**

Cic. *Leg.* 1.48: *nec est viri boni errare et diligere quod per se non sit diligendum*.

b. cu prepoziție:

b.1. + *inter*: Cic. *Fin.* 2.43: *ut inter optime valere et gravissime aegrotare nihil prorsus dicerent interesse*; se mai păstrează totuși o parte din componenta verbală, după cum confirmă adverbele *optime* și *gravissime* ce determină infinitivele. **F2: c.ind.**

b.2. + *praeter*: Hor. *S.* 2.5.69: *nil sibi legatum praeter plorare*; **F3: c. c. de excepție.**

b.3. + *ad*, *contra*, *iuxta*:

Pers. *S.* 1.9–10: *cum ad canitiem et nostrum istum vivere triste / aspexi*; **F4: c.c. de loc.**

c. infinitiv cu statut de G al gerunziului; **F5: atribut:**

Ter. *Ph.* 885–886: *occasiost mihi (...)* / *curam adimere argentariam*.

2. Construcțiile infinitivale

Infinitivalele (acuzativul cu infinitiv, respectiv nominativul cu infinitiv) sunt interpretate în literatura de specialitate, fie drept propoziții¹⁰⁶, fie drept construcții¹⁰⁷.

Pentru interpretarea lor drept propoziții ar pleda legătura cu un subiect propriu, faptul că, în cazul blocului sintactic, infinitivul nu are alt rol decât cel de predicat al infinitivalei, precum și determinantele aferente. Pentru interpretarea lor drept construcții (la care aderă și această lucrare) pot fi aduse drept argumente diferențele ce separă infinitivul de modurile personale, și anume, structura sa complexă datorită prezenței a două componente (verbală și nominală), precum și faptul că infinitivalele nu pot fi propoziții principale (în cazul vorbirii indirecte, este de subînțeles un *verbum dicendi*, pe lângă care acuzativul cu infinitiv are rol de complement direct). Pe de altă parte, spre deosebire de conjunctiv, care, în propozițiile subordonate, poate fi folosit atât ca mod opozițional, cât și ca mod relațional, infinitivul subordonat – deși poate genera, prin absolutizarea componentei verbale, o construcție echivalentă unei propoziții subordonate – nu funcționează decât ca mod relațional, nu și ca mod opozițional (excepție făcând puținele ocurențe în care infinitivul istoric este folosit în propoziții subordonate, de obicei, temporale).

2.1. Construcția acuzativ cu infinitiv (*Accusativus cum infinitivo*):

Pentru a explica proveniența acestei structuri, G. Curtius¹⁰⁸ a emis teza că acuzativul, subiect al infinitivului, ar fi fost inițial complement direct al verbului regent. Astfel, pornindu-se de la structuri de dublu acuzativ, subordonate unor verbe bitranzitive, *doceo pueros grammaticam* (AcI' – c.d. animat, AcI' – c.d. non-animat), se ajunge la: *doceo pueros legere*. Într-o primă fază, în virtutea componentei sale nominale, *legere* este c.d. non-animat, iar *pueros* este c.d. animat al verbului *doceo*, pentru ca apoi să se ajungă la preponderența relației dintre *pueros* și *legere*, raportul de inerență existent între subiect și predicat câștigând teren în fața celui de subordonare al c.d. față de verbul său regent.

Teza lui Curtius este acceptată de gramaticile de referință, ea stând la baza indicațiilor oferite în lucrarea lui A. Ernout și F. Thomas: „la proposition infinitive est composée d'un verbe à l'infinitif et d'un accusatif qui a paru en être

¹⁰⁶ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 320.

¹⁰⁷ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 353.

¹⁰⁸ G. Curtius, *Erläuterungen zu meiner gr. Schulgrammatik*, Praga, 1870, p. 197 sqq.

le «sujet», tout en étant proprement le complément d'objet du verbe régisseur.¹⁰⁹ Astfel, într-o structură de tipul *sentio eum venire* s-a analizat pe de o parte *sentio eum*, pe de altă parte *sentio venire*. Ulterior, substantivul sau pronumele a părut că formează un grup cu infinitivul: *sentio eum / venire* devenind: *sentio / eum venire*.

Tot pe teza lui Curtius se întemeiază cele două explicații date de J.B. Hofmann și A. Szantyr¹¹⁰ privind originile infinitivalelor: „la baza construcției stă acuzativul dublu, al persoanei și al scopului, exprimat prin infinitiv”. Astfel, o structură precum cea din Ter. Hau. 585: *iube hunc abire* („îmboldește-l pe el ca să plece”) era inițial echivalentă cu un acuzativ dublu, precum cel din Pl. Ps. 1327: *fac quod te iubeo*. Schimbarea sensului lexical al lui *iubere* din „a îmboldi” în „a porunci” a produs o regrupare a acuzativului, care ajunge să fie perceput drept subiect al infinitivului. (De fapt, datorită componentei verbale a infinitivului, acuzativul a fost mereu subiect al acestuia, dar are loc o mutație de pondere, raportul predicat – subiect devine mai important și trece pe primul plan. Dovada o constituie punctul final al evoluției, și anume, construcții precum: *necesse est eum abire*, unde acuzativul nu mai poate fi legat de verbul regent, ci este numai subiect al construcției.) A doua cale de extindere a construcției a constituit-o, după aceiași autori, folosirea paralelă a unor formulări precum: *doceo te litteras* și *doceo te sapere*, în ambele cazuri, acuzativul, respectiv infinitivul, fiind niște completări apozitionale.

Matei Nicolau a emis părerea că acuzativul cu infinitivul ar proveni dintr-un acuzativ exclamativ, juxtașus unui infinitiv exclamativ. Cele două ajung să se combine într-o propoziție infinitivală exclamativă, care ar putea fi întregită cu unul dintre verbele care arată sentimentul: *indignor*, *crucior*, *excrucior*. În urma acestei întregiri s-ar ajunge la o frază cu un verb regent și o completivă exprimată printr-un Ac + inf.¹¹¹ Pe de altă parte, conform autorului român, un rol important în formarea construcției Ac + inf. l-a avut verbul *dicere*, pe lângă care a existat constant posibilitatea de a avea o propoziție infinitivală.¹¹²

Ținând cont de faptul că explicațiilor propuse de specialiștii mai sus citați li se pot aduce obiecții (1. verbul *docere* nu se întâlnește construit cu Ac + inf. decât izolat, și nu înainte de Cicero, 2. *iubere* se construiește cu dativul încă din epoca veche, 3. Ac + inf. era folosit încă din preclasic având numeroase verbe ca Tr, mai ales din categoria *sentiendi*, pe lângă care e greu de presupus

¹⁰⁹ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 320.

¹¹⁰ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 353 sqq.

¹¹¹ M. Nicolau, *Originile propozițiunii infinitive în limbile clasice*, Paris, București, 1938, p. 90–96.

¹¹² M. Nicolau, *op. cit.*, p. 96–100.

un Ac exclamativ ca subordonat) este probabil ca nici una dintre aceste structuri să nu fi stat exclusiv la originea construcției infinitivale.¹¹³ Se poate presupune că în unele cazuri la baza Ac + inf. a stat un Ac cu infinitiv exclamativ sau că existența acestor structuri a facilitat, cel puțin, extinderea construcției. Pe de altă parte însă chiar și în situațiile în care Ac + inf. a ajuns să fie simțit ca subordonat în ansamblu unui verb regent tranzitiv, acuzativul rămânea încă subordonat nemijlocit verbului regent (cu funcție de c.d.), prin desfacearea infinitivalei. Drept dovadă se poate aduce transformarea construcției (din Ac + inf. în N + inf.) prin trecerea verbului regent la diateza pasivă, în întrebuințare personală.

Se pot distinge trei stadii ale Ac + inf., diferențiate însă nu evolutiv, cronologic, ci pe baza dependenței lor de restul enunțului:

Faza I:

Ac + inf. nu constituie bloc sintactic încheiat, ci fiecare dintre cele două componente se poate raporta direct (prin subordonare) la verbul regent: Tr: verb, Rs1: M1: Ac1', F1: c.d.; Rs2: M2: inf. (Ac1'), F2: c.d., Eps sau c.ind.

- 1) Tr – verb bitranzitiv: *docere, iubere, rogare*;

De ex., în Pl. Ps. 1327: *fac quod te iubeo, iubeo* este construit cu două Ac1', cu F de c.d. Prin înlocuirea acuzativului non-animat *quod* cu un infinitiv ar rezulta o structură precum: *iubeo te abire*.

Tr: *iubeo*; Rs1: M1: Ac1' animat (*te*), F1: c.d.; Rs2: M2: inf. *abire* (corespunde Ac1' non-animat: *quod*), F2: c.d..

În afară de aceste două relații sintactice, în subsidiar, se creează o relație sintactică între c.d. animat (pronume) și c.d. non-animat (infinitiv), pronumele fiind subiect al infinitivului. Dovadă: la transformarea Ac + inf. în N + inf., prin trecerea verbului regent la pasiv, în construcție personală, acuzativul, c.d., devine nominativ, subiect atât al infinitivului, cât și al verbului regent:

doceo aliquem rem → *aliquis docetur rem*;

doceo aliquem legere → *aliquis docetur legere*;

¹¹³ Pentru opinii mai noi privind originea și structura Ac + inf., a se vedea M. Lavency, „La proposition infinitive”, *Grammaire fondamentale du latin. Tome X. Les propositions complétives en latin* (ed. C. Bodelot), Louvain – Paris – Dudley, 2003, p. 127–133.

rogat me sententiam → *ego rogor sententiam*;

rogat me venire → *ego rogor venire*.

Tr: activ (*doceo*) → pasiv (*docetur*), Ts 1: Ac1' animat (*aliquem*)/c.d. → N1 animat (*aliquis*)/Sb (al verbului regent, al infinitivului), Ts2 (rămâne neschimbat, cf. infra): Ac1' non-animat sau infinitiv (*rem*, respectiv *legere*)/c.d.

Cf. Hor. *Carm.* 3.6.21–22: *motus doceri gaudet Ionicos / matura virgo*;

Cic. *Dom.* 16: *rogatus sum sententiam*. După cum se poate observa din exemple, la trecerea verbului la diateza pasivă, acuzativul non-animat (căruia îi corespunde infinitivul) se păstrează.

Observație: Ac1' non-animat (respectiv, infinitivul) se apropie uneori de acuzativul cu funcție de complement circumstanțial de relație: *rogo aliquem aliquid / rogo aliquem (de) aliqua re / rogo te venire*.

2) Tr – verb monotranzitiv:

- a) verb monotranzitiv compatibil cu prezența unui Eps – *verbum dicendi, iudicandi, sentiendi, voluntatis*:

cognosco eum bonum / cognosco eum bonum esse;

video eum conturbatum / video eum introire;

video eum tristem / video eum venire.

Tr: *video*; Rs1: M1: Ac1' (*eum*), F1: c.d.; Rs2: M2: inf. *venire* (corespunde unui Ac2 *tristem*), F2: Eps.

Observație: Spre deosebire de 1), la trecerea verbului regent la diateza pasivă, rezultă o structură cu două nominative, N1 (*is*) și N2 (*tristis*); între nominativul animat și infinitiv există o relație subsidiară, cea dintre subiect și predicat: *is videtur tristis* → *is videtur venire*.

- b) verb monotranzitiv, care nu este compatibil cu prezența unui Eps (situații mai puțin frecvente); de obicei, Tr este un verb însemnând „a opri”, „a împiedica”: *liberare, prohibere, vetare*:

Rs1: M1: Ac1', F1: c.d.; Rs2: M2: infinitivul (corespunde unui separativ, Abl1' sau Abl3 + prep.), F2: c.ind.

Pl. Cur. 35: *nemo ire quemquam publica prohibet via*; prin compararea, de exemplu, cu Caes. Gal. 1.9.4: *ne itinere Helvetios prohibeant*, se poate observa că inf. corespunde unui Abl1' separativ.

Tr: *prohibet, prohibeant*; Rs1: M1: Ac1' (*quemquam, Helvetios*), F1: c.d.; Rs2: M2: infinitivul *ire* (corespunde unui separativ, Abl1': *itinere*), F2: c.ind.

Cic. Div. 2.134: *Simonides vetitus est navigare*; prin transformarea pasivului în activ devine: *Simonidem navigare vetuerunt*, unde infinitivul corespunde tot unui Abl1', după cum confirmă exemplul din Stat. Theb. 12. 558: *quos vetat igne Creon*.

Concluzie: Pentru faza I, prin desfacerea infinitivalei, atât acuzativul, cât și infinitivul se pot analiza separat de rolul jucat în cadrul construcției; ocurențele atestă pentru acuzativ funcția de c.d., iar pentru infinitiv funcțiile de c.d., Eps, c.ind.

Faza II:

Se mai poate reconstitui faza I, dar ajunge să prevaleze relația acuzativului cu infinitivul, i.e. relația dintre subiect și predicat (stabilită în interiorul infinitivalei), care, câștigând în pondere, devine mai importantă decât cea stabilită între acuzativ și Tr-ul său situat în afara construcției, respectiv între infinitiv și regentul său. Pentru a se determina funcția sintactică se va avea în vedere întreaga construcție și nu, precum la faza I, fiecare dintre elementele sale componente.

Faza III:

Construcția nu se mai poate desface pentru a oferi roluri sintactice elementelor sale componente în afara infinitivale, deoarece acuzativul ajunge să se sudeze cu infinitivul și să formeze cu acesta un bloc sintactic. Acuzativul, așadar, nu mai poate fi subordonat unui Tr din afara infinitivalei, ci este numai subiect al infinitivului care funcționează ca predicat al construcției. Precum la faza II, conținutul funcțional se stabilește pentru întreaga infinitivală, marca subordonării fiind infinitivul ca mod relațional.

Ocurențele atestă pentru Ac + inf. (faza II și III) următoarele funcții sintactice:

F1: c.d.

Tr:

a) verb monotranzitiv:

a1) *verbum dicendi: affirmare, dicere, declarare, narrare, negare, nuntiare, polliceri, promittere, respondere:*

Cic. *Catil.* 1.8: *dico te priore nocte venisse (...) in M. Laecae domum.* În acest exemplu infinitivala se află în faza II: deși s-ar putea reface faza I (prin desfacerea construcției și subordonarea Ac și a infinitivului verbului regent *dico*), funcția sintactică (c.d.) se va stabili, totuși, avându-se în vedere întreaga construcție. Ac + inf. s-ar putea încă transforma în N + inf.: *tu diceris venisse.*

Cic. *Pis.* 14: *respondes (...) crudelitatem tibi non placere.* Citatul atestă faza III: nu se mai poate restabili faza I, deoarece Ac nu mai îndeplinește decât rolul de Sb al infinitivului și nu mai poate fi subordonat verbului regent al infinitivalei; construcția în integralitatea ei, constituind un bloc sintactic, trebuie subordonată verbului *respondes*. În această fază, Ac + inf. nu se mai poate converti în N + inf.: *crudelitas responditur non placere (!).*

a2) *verbum sentiendi: animadvertere, audire, cognoscere, conspiciere, intueri, observare, scire, sperare, videre:*

Caes. *Civ.* 3.86.2: *scio me (...) paene incredibilem rem polliceri;* situație în care Ac + inf. se află încă în faza II.

a3) *verbum iudicandi: censere, credere, existimare, iudicare, opinari, putare:*

Caes. *Gal.* 6.32.1: *neve omnium Germanorum (...) unam esse causam iudicaret* (faza II).

a4) *verbum voluntatis: constituere, cupere, imperare, iubere, malle, pati, sinere, statuere, velle, vetare:*

Caes. *Gal.* 6.14.4: *quod neque in vulgus disciplinam efferri velint* (faza III);

Cic. *Catil.* 1.4: *cupio, patres conscripti, me esse clementem* (faza II);

Cic. *Tusc.* 2.36: *itaque illi, qui Graeciae formam rerum publicarum dederunt, corpora iuvenum firmari labore voluerunt* (faza III).

b) verb bitranzitiv: *docere, iubere:*

Caes. *Gal.* 1.43.4: *quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat* (faza II).

c) verb care poate avea regimul în acuzativ, dar cu restricții lexicale: *dubitare, studere:*

Lucr. 5.249: *neque umorem dubitavi aurasque perire* (faza III);

Sall. Cat. 1.1: *qui sese student praestare ceteris animalibus* (faza III).

Observații:

1. Dacă subiectul verbului Tr la diateza activă coincide cu subiectul infinitivului, atunci se reia prin pronume reflexiv pentru persoana a III-a sau prin pronume personal pentru persoana I sau a II-a.
2. Numele predicativ stă în acuzativ: cf. Cic. Catil. 1.4: *cupio, patres conscripti, me esse clementem*.

F2: c.ind.

Construcția infinitivală corespunde unui genitiv (G1), ablativ (Abl1'; Abl 3 + de) sau chiar unui acuzativ (Ac1', precum *id*):

Caes. Gal. 3.6.4: *alio se in hiberna consilio venisse meminerat*;

Caes. Gal. 1.12.2: *Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse*;

Caes. Gal. 5.53.6: *[Caesar] certior factus est magnas Gallorum copias (...) oppugnandi sui causa convenisse*; în aceste situații Ac + inf. se află în faza III.

F3: subiect pe lângă:

- a) *est* + Np (exprimat prin adjectiv la neutru: *dignum, honestum, longum, pulchrum, turpe, verum* sau substantiv: *fas*):

Cic. Mur. 77: *nam, si nomine appellari abs te civis tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi*.

- b) verb unipersonal sau verb impersonal:

b1) *licet, oportet*:

Cic. Quinct. 94: *si licet vivere eum quem Sex. Naevius non volt*;

Sen. Ep. 94.38: *legem enim brevem esse oportet*.

b2) *deceat, dedecet*:

Cic. Brut. 332: *nec enim deceat te ornatum uberrimis artibus, quas cum domo haurire non posses, arcessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita doctrinae, numerari in volgo patronorum*.

Cic. Fin. 3.64: *quod deceat cariorem nobis esse patriam quam nosmet ipsos*.

b3) *miseret, paenitet, piget, pudet, taedet*:

Cic. Fam. 5.20.2: *sed tribui tibi tantum quantum me tribuisse numquam me paenitebit*;

Apul. Soc. 21: *nescio ut Ismenias tibiis canere, sed non pudet me tibicinem non esse*.

b4) verb folosit impersonal, cu sens diferit sau cu același sens ca și verbul pluripersonal: *apparet, constat, convenit, delectat, fallit, fugit, iuvat, placet*:

Cic. Leg. 2.11: *constat profecto ad salutem civium civitatumque (...) inventas esse leges*.

Observație: Construcțiile infinitivale cu funcție de subiect se află în faza III, acuzativul formând cu infinitivul un bloc sintactic.

F4: atribut sau apoziție:

- a) Tr este omisibil, Ac + inf. (aflat în faza III) putând glisa în locul Tr-ului său, care are rol de subiect:

Cic. Off. 2.63: *haec benignitas etiam rei publicae est utilis, redimi e servitute captos*;

Cic. Amic. 65: *ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse*.

- b) Tr-ul neomisibil nu e subiect, ci un Ac1", c.c. de loc, deci glisarea nu poate avea loc, căci Ac + inf. nu este o explicitare, ci o determinare, funcția sa fiind cea de atribut:

Cic. Mil. 78: *in spem maximam et (...) verissimam sumus adducti, hunc ipsum annum (...) salutarem civitati fore*.

F5: dublă subordonare

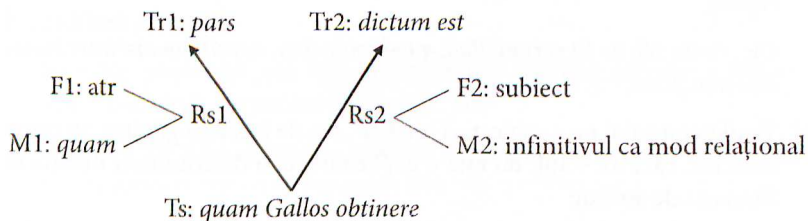
Ac + inf. îndeplinește, pe lângă doi termeni regenți diferiți, două funcții: cea de atribut și cea de Sb sau c.d. Dubla subordonare este atestată și în limba română: de ex., „casa pe care trebuia să o cumpăr s-a vândut”: Ts: pe care să o cumpăr, Tr1: casa, Rs1: M1: relativul, F1: atribut, Tr2: trebuia, Rs2: M2: conjunctivul, F2: subiect.

Cic. Catil. 1.9: *quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero*: Ts: *quos ferro trucidari*, Tr1: *eos*, Rs1: M1: relativul *quos*, F1: atribut, Tr2: *oportebat*, Rs2: M2: infinitivul ca mod relațional, F2: subiect.

Cic. Ver. 2.4.62: *hic Verres hereditatem sibi venisse arbitratus est, quod in eius regnum ac manus venerat is quem iste et audierat multa secum praeclara habere et suspicabatur*: Ts: *quem multa secum praeclara habere*, Tr1: *is*, Rs1: M1: *quem*, F1: atribut, Tr2: *audierat*, Rs2: M2: infinitivul ca mod relațional, F2: c.d.

Inițial, al doilea Tr era intercalat, fiind situat la alt nivel al comunicării, ca o propoziție incidentală: *in eius regnum venerat is qui secum multa clara – audierat id – habebat*, dar apoi este inclus la același nivel cu restul frazei prin trecerea de la parataxă la hipotaxă și crearea unei construcții infinitivale: *venerat is quem audierat habere*. În cadrul construcției, infinitivul continuă să fie predicat, dar prezența pronumelui relativ, funcționând ca subiect (Cic. Ver. 2.4.62) sau c.d. al infinitivului (Caes. Gal. 1.1.5) și având, în același timp, și rol de conectiv, complică structura. Se ajunge astfel la o construcție infinitivală în dublă subordonare, având doi Tr (substantiv/inlocuitor de substantiv + verb), două mărci (relativul față de substantiv + infinitivul ca mod relațional față de verb) și două funcții sintactice (atribut față de substantiv + subiect sau c.d. față de verb).

Caes. Gal. 1.1.5: *eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano*.

2.2. Construcția nominativ cu infinitiv:¹¹⁴

Atunci când Tr este trecut de la diateza activă la diateza pasivă în construcție personală, complementul direct devine subiectul coincident al verbului regent și al infinitivului:

Cic. Tusc. 1.4: *Epaminondas (...) fidibus praeclare cecinisse dicitur* („Epaminondas este spus că a cântat minunat la liră”).

¹¹⁴ Cf. F. Edelstein, „Despre funcțiile sintactice ale nominativului cu infinitivul în limba latină”, *Studii clasice*, XIII, 1971, p. 149–155.

Observație: Dacă *dicitur* ar fi în construcție impersonală („se spune”), atunci s-ar construi cu Ac + inf.: *Epaminondam fidibus praeclare cecinisse dicitur* („se spune că Epaminondas a cântat minunat la liră”).

N + inf. nu formează bloc sintactic, ci se află în faza I, cu trecere spre faza II. Drept dovadă se poate aduce faptul că, în cazul acestui tip de construcție, infinitivul nu mai are un subiect al său propriu (fără nici o funcție pe lângă verbul regent), căci subiectul infinitivului este identic cu cel al verbului regent. Tocmai de aceea nu se poate stabili funcția pentru întreaga construcție N + inf., ci elementele componente se analizează separat. Ocurențele atestă că N îndeplinește funcția de subiect, iar infinitivul cea de Eps sau de c.ind.

N + inf. poate apărea pe lângă pasivul în construcție personală al unui:

- a) *verbum dicendi*: *ferre, dicere, negare, tradere*:

Cic. *Tusc.* 1.4: *Epaminondas (...) fidibus praeclare cecinisse dicitur*.

- b) *verbum sentiendi*: *audire, cognoscere, reperire, videre*:

Cic. *N.D.* 2.6: *in nostra acie Castor et Pollux ex equis pugnare visi sunt*.

- c) *verbum iudicandi*: *existimare, iudicare, putare*:

Cic. *Inv.* 1.16: *huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur*.

În cele trei exemple anterioare, N este Sb, iar infinitivul e Eps. Verificarea validității funcției acordate infinitivului se poate face cu ușurință prin înlocuirea sa cu un adjectiv sau substantiv: *Epaminondas fortis dicitur*.

- d) *verbum voluntatis*: *cogere, iubere, prohibere, sinere, vetare*:

Cic. *Mil.* 47: *primum certe liberatur Milo non eo consilio profectus esse ut insidiaretur in via Clodio*;

Cic. *Div.* 2.134: *Simonides vetitus est navigare*;

Liv. 22.57.5: *decemviri libros adire iussi sunt*; în ultimele trei exemple funcția infinitivului este de c.ind.

II. Participiul

Ca orice mod nepredicativ, participiul are și el structură complexă, incluzând cele două componente: verbală și nominală (mai precis, adjectivală).

A. Componenta verbală se manifestă:

1. la nivel morfologic, prin aspect (marcat la nivelul temei prin opoziția *infec-tum/ perfectum*), mod (participiul funcționează de cele mai multe ori ca mod relațional), timp (are valoare temporală relativă) și diateză (activă și pasivă; sistemul însă nu este complet: participiul prezent nu are formă la diateza pasivă, iar participiul perfect la diateza activă – cu excepția verbelor deponente, ale căror forme pasive se traduc activ, și a câtorva cazuri izolate de forme pasive cu sens activ: de ex., *adultus, potus*);

2. la nivel sintactic, prin legătura cu un subiect, prin funcționarea participiului ca mod relațional, prin capacitatea de a avea determinante specifice verbului (de ex., un complement direct), de a forma bloc sintactic și de a îndeplini funcție proprie unui verb.

B. Participarea participiului la categoriile adjectivului se manifestă:

1. la nivel morfologic prin gen, număr și caz;

2. la nivel sintactic prin acord (care funcționează ca marcă a subordonării: participiul ca adjectiv verbal va avea gen2, număr2, caz2) și prin conținut (funcția sintactică). Sunt atestate și situații în care participiul este substantivat, ajungând să aibă nu numai funcțiile (subiect – N1, complement direct – Ac1'), ci și determinantele unui substantiv.

1. Formele participiului:

1.1. Participiul prezent

A. În latina preclasică, componenta verbală nu este foarte pronunțată, rolul participiului fiind limitat în majoritatea cazurilor la perifraze, în cadrul cărora participiul indică diateza (activă), aspectul neîncheiat, precum și felul acțiunii, care este linear, iar auxiliarul cuprinde categoriile modului, timpului, numărului și persoanei.

A. Ernout și F. Thomas folosesc denumirea de conjugări perifrastice¹¹⁵, care este însă prea categorică, fiindcă, deși participiul, ca parte componentă a perifrazei, are un rol apropiat de cel al unui adjectiv, el își mai păstrează totuși durativitatea limitată.

Pl. Am. 989: *ego sum Iovi dicto audiens*;

Pl. Poen. 1038: *ut tu sis sciens*.

Perifraza nu este atestată în latina clasică, dar pare să fi fost folosită în limba vorbită, fiind din nou atestată în latina imperială și latina creștină.¹¹⁶

Vitr. 3 pr. 2: *ad posteritatem sunt permanentes*;

Per. Aeth. 16.6: *invenerunt speluncam quam sequentes fuerunt*.

Categoriile morfologice prin care se actualizează componenta verbală sunt aspectul *infectum* și timpul, care nu are valoare temporală independentă, ci relativă: indică un raport temporal de simultaneitate: *cubans cantat, cubans cantabit, cubans cantavit*:

a. totală:

Cic. Ver. 2.4.51: *Archagathum et argentum in lectica cubans ad mare infra oppidum exspectabat*.

b. parțială:

Caes. Gal. 5.37.4: *ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum*;

Caes. Gal. 5.37.5: *ipse pro castris fortissime pugnans occiditur*;

Cic. Catil. 1.3: *C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit*.

În aceste exemple, *pugnans*, *studentem* indică o acțiune lineară, durativă, în timp ce *interficitur*, *occiditur* și *occidit* exprimă o acțiune punctuală.

Trăsăturile sintactice prin care se manifestă componenta verbală sunt următoarele: legătura cu un subiect (de regulă, subiectul participiului coincide cu cel al verbului regent; cf. supra Caes. Gal. 5.37.5; dar se întâlnesc și excepții, cf. supra Cic. Catil. 1.3); participiul este adesea folosit ca mod relațional, asemenea infinitivului, și poate chiar apărea în prezența unei conjuncții; sunt

¹¹⁵ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 274.

¹¹⁶ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 275.

atestate determinante: c.d., c.ind. (*rebus*, supra Cic. *Catil.* 1.3), c.c. (*in lectica*, c.c. de loc, Cic. *Ver.* 2.4.51) ale participiului.

Din punctul de vedere al funcțiilor sintactice, acest mod nepersonal poate intra în construcții relative și absolute echivalente ale unor propoziții secundare; uneori construcția absolută formează bloc sintactic, în care participiul îndeplinește funcția de predicat, având un subiect propriu.

Observație: Se pot constata unele tangențe cu participiul perfect (vezi infra).

B. Componenta nominală se manifestă prin capacitatea participiului de a avea drept marcă acordul: gen2, nr.2, caz2. Funcțiile sunt cele specifice adjectivului: atribut, Np, Eps.

B.1. Ponderea componentei nominale se poate extinde până la eliminarea componentei verbale, participiul putând fi folosit concomitent ca adjectiv (de ex., *patiens*). Se observă deosebiri la nivelul extensiunii și al determinantelor; participiul are durată: *patiens frigus* (se construiește cu acuzativ, c.d.), în timp ce adjectivul indică o extindere nelimitată în timp: *patiens frigoris* (se construiește cu genitiv, c.c. de relație).

B.2. Participiile pot fi substantivate, funcționând drept caz1:

Ov. *Am.* 1.9.1–2: *militat omnis amans, et habet sua castra Cupido; / Attice, crede mihi, militat omnis amans;*

Ov. *Fast.* 2.782: *audentes forsque deusque iuvat.*

1.2. Participiul perfect

A. Componenta verbală se manifestă la nivel morfologic prin aspectul *perfectum*, indicând o acțiune încheiată:

Pl. *Capt.* 330: *filius meus illic apud vos servit captus Alide.*

Timpu este tot relativ, marcând raportul de anterioritate al participiului față de verbul său regent: *interrogatus respondet, interrogatus respondebit, interrogatus respondit.*

Precum participiul prezent, și cel perfect este folosit în structuri compuse, dar nu numai în perifraze cu verbul *esse* (precum participiul prezent), ci și în perifraze cu *habere* sau în formele compuse ale diatezei pasive, unde, deși slab reprezentată, se mai menține totuși ceva din componenta verbală (participiul indică diateza și aspectul):

Pl. *Cist.* 319: *nam hasce aedis conductas habet meus gnatus;*

Liv. 9.41.12: *itaque legati ad Fabium consulem missi sunt.*

Observații:

1. Participiul perfect se apropie, în anumite situații, de participiul prezent, exprimând starea la care s-a ajuns. Fiind gnomic, deci atemporal, slăbește categoria timpului și componenta verbală, câștigând pondere cea adjectivală: de ex., *speratus* (3) („ce s-a sperat”, dar și „ce se speră”); *nupta* („care s-a căsătorit”, dar și „care este căsătorită în prezent”):

cf. Cic. *Fam.* 2.9.1: *laetorque cum praesenti, tum etiam sperata tua dignitate.*¹¹⁷

2. Diateza nu este întotdeauna strict pasivă, de exemplu, în cazul verbelor deponente (vezi supra):

Caes. *Gal.* 3.28.4: *nostri (...) longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.*

La nivel sintactic, componenta verbală este evidențiată de folosirea participiului ca mod relațional (uneori chiar în prezența unei conjuncții) și raportarea la subiect (de multe ori subiectul participiului coincide cu subiectul verbului regent: *interrogatus respondeo*, dar nu întotdeauna există această coincidență: vezi supra Pl. *Cist.* 319, unde subiectul participiului *conductas* este c.d. *aedis*.) Din punctul de vedere al funcției, participiul este predicat în construcția absolută și acționează ca echivalent de propoziție în construcția relativă.

B. Componenta nominală este semnalată la nivelul formei prin acord (gen2, nr.2, caz2) și la nivelul conținutului prin funcțiile care, în conformitate cu marca, pot fi asumate de participiu: Np, atribut, Eps:

Caes. *Gal.* 1.1.1: *Gallia est omnis divisa in partes tres*, unde *divisa est* nu poate fi interpretat drept predicat verbal exprimat prin indicativ perfect pasiv (fiindcă este greu compatibil cu un complement de agent și, în plus, acțiunea nu este concepută de autor ca una trecută), ci numai drept predicat nominal, participiul *divisa* având funcție de Np („Gallia este împărțită în trei părți”, și nu „Gallia a fost împărțită în trei părți”).

Observații:

1. Există limite, interferențe între adjective și participii, mai ales în cazul participiilor perfecte ale verbelor intransitive: *tacitus*, *adsuetus*.

¹¹⁷ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 276 sq.

2. Sunt atestate participii substantivizate: *dictum, factum, legatus, praefectus*.
3. Participiul perfect (rar, cel prezent) poate echivala cu un substantiv abstract, în baza tendinței *concretum pro abstracto*:

ab urbe condita $\approx$ *a conditione urbis*.

Tac. *Hist.* 4.54: *audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum*.

1.3. Participiul viitor

Componenta sa verbală este mai slab reprezentată decât la celelalte timpuri ale participiului; are forme atât pentru diateza activă, cât și pentru cea pasivă, dar participiul viitor pasiv are un statut special (gerundivul). În timp ce participiul viitor pasiv este folosit în conjugarea perifrastică pasivă (exprimând necesitatea, obligativitatea), cel activ apare adesea folosit în conjugarea perifrastică activă (verbul *esse* indică modul, timpul, persoana și numărul, iar participiul arată diateza și aspectul neîncheiat, intensificat până la intenție sau iminență). Timpul este relativ, indicând un raport temporal de posterioritate, drept urmare conjugarea perifrastică activă este folosită în corespondența timpurilor pentru marcarea acestui raport.

Participiul viitor activ își lărgeste domeniul începând cu Sallustius, Vergilius și Titus Livius, fiind folosit cu rol final, mai ales după un Tr exprimat prin verb al deplasării:

Liv. 21.32.5: *ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam defensurus*.

Componenta verbală este actualizată sintactic prin raportarea la subiect, care, deși slabă, se menține totuși, prin funcționarea participiului viitor ca mod relațional în construcție relativă (echivalent de propoziție: *ut defenderet*) și prin determinante.

Precum celelalte forme participiale, viitorul are categoriile caz2, gen2, nr.2 și poate îndeplini funcția de atribut; componenta sa nominală este mai bine evidențiată decât în cadrul celorlalte participii.

În epoca clasică sunt folosite cu rol atributiv mai ales două participii: *futurus* și *venturus*, restul apărând în conjugarea perifrastică activă. Deja la Sallustius este atestat un *perituram* adjectivizat.

Cic. *Dom.* 12: *erat igitur et praesens caritas et futura fames*;

Sall. *Iug.* 35.10: *fertur (...) dixisse: urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit*; în ultimele două exemple componenta verbală a participiului este foarte redusă.

În epoca augustană, componenta verbală este mai accentuată:

Verg. *A.* 2.660–661: *perituraeque addere Troiae / teque tuosque iuvat*.

Este posibilă și folosirea substantivată a participiului viitor:

Suet. *Cl.* 21.6: *have imperator, morituri te salutant!*

2. Funcțiile participiului:

2.1. În situațiile în care componenta verbală este redusă aproape de zero, participiul funcționează în afara construcției, fiind aproape de statutul unui adjectiv; el poate îndeplini funcția de **atribut** (Cic. *Fam.* 2.9.1: *laetorque cum praesenti, tum etiam sperata tua dignitate*) sau **nume predicativ** (Caes. *Gal.* 1.1.1: *Gallia est omnis divisa in partes tres*; Caes. *Gal.* 4.3.3: *quorum fuit civitas ampla atque florens*).

Observație: Participiul poate fi întrebuințat și substantivat (vezi supra), îndeplinind rolul de **subiect** (Suet. *Cl.* 21.6: *have imperator, morituri te salutant*). Dacă însă în cadrul enunțului se introduce un substantiv (*homines, viri*), acesta va prelua funcția de subiect, iar participiul va avea pe lângă el rol de atribut: *virī morituri te salutant*.

2.2. Construcțiile participiale:

2.2.1. Denumirea de **participium coniunctum** este întrebuințată de gramaticile de specialitate atât în situațiile când componenta verbală se actualizează, fiind așadar prezente ambele componente, dar și când componenta verbală este aproape anulată și predomină cea nominală. Participiul conjunct se află în construcție relativă, care nu formează bloc sintactic, deoarece nu are un subiect propriu (care să nu îndeplinească și o altă funcție în propoziția din care face parte).

Rolurile participiului conjunct pot fi delimitate după numărul de funcții îndeplinite de acesta, fiind atestate situații:

- a. monofuncționale;
- b. bifuncționale.

a. În cazul **participiului monofuncțional**, funcția poate să se realizeze în două feluri:

a.1. prin actualizarea componentei nominale (acord), în subsidiar păstrându-se elemente specifice componentei verbale:

a.1.1. Tr: substantiv (în prezența unui verb);

Ts: Rs: M: acord (gen2, nr.2, caz2); F1: **Eps**:

Pl. Cur. 277–278: *parasitum tuum / video currentem illum usque in platea ultima.*

În subsidiar, se păstrează elemente specifice componentei verbale: sintactice (legătura participiului cu un subiect, determinantele) și morfologice (aspectul neîncheiat al acțiunii, raportul temporal de simultaneitate).

Ter. Hau. 426: *sed ipsum foras egressum video.*

Cic. Sen. 54: *Homerus (...) Laertam (...) colentem agrum et eum stercorantem facit* (Eps *colentem*, ca și *stercorantem*, se referă la c.d. *Laertam*).

Dacă verbul în prezența căruia se realizează Eps-ul este la diateza pasivă, atunci Eps-ul se va referi la subiectul acestuia:

Cic. Mil. 66: *omnia false atque invidiose ficta comperta sunt*; legătura cu subiectul este slabă, dar există determinante specifice verbului: adverbele *false*, *invidiose*.

Eps se poate referi la subiect și dacă verbul (de obicei, tranzitiv, dar uneori și intransitiv) în prezența căruia apare se află la diateza activă:

Liv. 1.25.13: *Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt*; componenta verbală se menține în subsidiar prin legătura cu subiectul (chiar dacă este slabă), prin diateza activă, aspectul neîncheiat și raportul temporal de simultaneitate.

Observație: Este atestată concurența participialei cu un Ac + inf., dar cele două structuri nu sunt sinonime totale, deoarece construcția infinitivală indică o simplă constatare (*video parasitum tuum currere*: „văd că parazitul tău aleargă”), în timp ce participiala indică maniera (*video parasitum tuum currentem*: „îl văd pe parazitul tău cum aleargă”).

a.1.2. Tr: substantiv (în absența unui verb);

Ts: Rs: M: acord; F2: **atribut**;

Tac. Ann. 2.25: *fama classis amissae*; componenta verbală este aproape zero, legătura cu subiectul este slabă și nu apar determinante specifice verbului: participiul se află la limita unui atribut adjectival participial.

Observație: În unele situații se manifestă interferențe disjunctive: *aut ... aut* („sau ... sau”) între cele două funcții sintactice:

Cic. Fat. 4: *audiam te disputantem*; participiul poate fi interpretat ca apărând fie *in praesentia*, fie *in absentia verbi*, funcția sa fiind, așadar, fie cea de Eps, fie cea de atribut. Devine necesară o alegere, deoarece participiul nu poate îndeplini simultan cele două funcții.

a.2. (funcții realizate) prin actualizarea componentei verbale:

a.2.1. Participiul funcționează ca mod relațional (mod al subordonării), în prezența unei conjuncții, care reduce la minim componenta nominală.

a.2.1.1. F1: circumstanțială comparativ-condițională:

Cic. Sen. 26: *quas [i.e. litteras Graecas] quidem sic avide arripui, quasi diurnam sitim explere cupiens*; participiul este mod relațional, *quasi cupiens* fiind o construcție participială, cu funcție comparativ-condițională; participiala este relativă, nu formează bloc sintactic, după cum atestă lipsa subiectului propriu; componenta verbală a participiului este accentuată nu numai de prezența conjuncției *quasi*, ci și de determinantul cu funcție de c.d.: *explere*.

a.2.1.2. F2: circumstanțială restrictivă:

Cic. de Orat. 2.180: *non hercule mihi nisi admonito venisset in mentem*; construcția participială relativă *nisi admonito* îndeplinește, după cum indică și conjuncția, rolul unei circumstanțiale restrictive de excepție.

Observație: Folosirea conjuncției se extinde mai ales în latina târzie, din cauza nevoii de dezambiguizare, dar și a tendinței spre analitism.

a.2.2. Participiul apare fără conjuncție:

Caes. Gal. 1.12.3: *eos (...) adgressus magnam partem eorum concidit*; participiul are funcție de **c.c. de timp**. Rolul atributiv este slab, participiul aflându-se la limita între subordonare și coordonare (*adgressus* ajunge aproape echivalentul unui verb la mod personal), respectiv între monofuncțional și bifuncțional. Componenta verbală este actualizată prin legătura participiului cu subiectul (care coincide cu cel al verbului regent) și prin determinante (c.d.: *eos*).

Observație: Rareori, participiul coniunct are un subiect propriu, în situațiile în care subiectul verbului regent este reluat printr-un pronume; acesta deține rolul de subiect al participiului și coincide semantic, parțial sau integral, cu subiectul verbului regent:

Sall. *Cat.* 6.2: *hi (...), alii alio more viventes, incredibile memoratu est quam facile coaluerint*; segmentul *alii alio more viventes* constituie o construcție participială în trecere spre absolută, fiindcă are subiect propriu (*alii*, care îl reia în parte pe *hi*, subiectul lui *coaluerint*), alcătuind un bloc sintactic, în care componenta nominală este aproape zero.

b. Participiul bifuncțional se realizează prin actualizarea ambelor componente față de câte un Tr. Componenta nominală presupune ca Tr un substantiv sau substituit de substantiv, în timp ce componenta verbală presupune un Tr verb.

Participiul se va afla în dublă subordonare (un singur Ts va avea doi Tr și două Rs): Rs1: M1: acordul, F1: **atribut**; Rs2: M2: participiul ca mod relațional; F2: **c.c. de timp, c.c. de cauză, c.c. concesiv, c.c. de mod, c.c. condițional, c.c. de scop**.

Phaed. *Fab.* 1.1.5–6: *cur, inquit, turbulentam fecisti mihi / aquam bibenti?* Participiul *bibenti* este dublu subordonat: pe de o parte, față de *mihi* îndeplinește funcția de atribut, marca subordonării fiind acordul, iar, pe de altă parte, față de *fecisti* are funcția de c.c. de timp, marca subordonării fiind participiul ca mod relațional. cf. și Cic. *S. Rosc.* 97: [*ille*] *occisus est a cena rediens*.

Cic. *Catil.* 2.5: *illum exercitum (...) contemno conlectum e senibus desperatis*; Ts: *conlectum*, Tr1: *exercitum*, Rs1: M1: acordul; F1: atribut; Tr2: *contemno*, Rs2: M2: participiul; F2: c.c. de cauză.

Observație: La funcția circumstanțială pot apărea interferențe copulative: *et ... et* („și ... și”):

Cic. *Amic.* 40: *haec igitur lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes nec faciamus rogati*; Ts: *rogati*; Tr1: [*nos*], Rs1: M1: acordul; F1: atribut; Tr2: *faciamus*, Rs2: M2: participiul; F2: c.c. condițional („dacă suntem rugați”)/c.c. de timp („când suntem rugați”). Structura sintetică permite ca ambele interpretări să fie în egală măsură valabilă, participiul putând, astfel, cumula cele două funcții circumstanțiale.

Pl. *Cas.* 510: *iam [nos] victi vicimus*, Ts: *victi*, Tr1: *nos*, Rs1: M1: acordul; F1: atribut; Tr2: *vicimus*, Rs2: M2: participiul; F2: c.c. concesiv.

Cic. *Tusc.* 1.67: *ut oculus, sic animus se non videns alia cernit*; Ts: *non videns*, Tr1: *animus*, Rs1: M1: acordul; F1: atribut; Tr2: *cernit*, Rs2: M2: participiul; F2: c.c. concessiv.

Cic. *Tusc.* 1.73: *itaque dubitans circumspectans haesitans, multa adversa reverens tamquam in rate in mari inmenso nostra vehitur oratio*; Ts: *dubitans, circumspectans, haesitans, reverens*, Tr1: *oratio*, Rs1: M1: acordul; F1: atribut; Tr2: *vehitur*, Rs2: M2: participiul; F2: c.c. de mod, indicând maniera.

Cic. *Amic.* 40: *haec igitur lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes nec faciamus rogati*; Ts: *rogati*; Tr1: *[nos]*, Rs1: M1: acordul; F1: atribut; Tr2: *faciamus*, Rs2: M2: participiul; F2: c.c. condițional/c.c. de timp.

Liv. 21.6.2: *legati a Saguntinis Romam missi [sunt] auxilium (...) orantes*; Ts: *orantes*, Tr1: *legati*, Rs1: M1: acordul; F1: atribut; Tr2: *missi [sunt]*, Rs2: M2: participiul; F2: c.c. de scop.

Observație: De obicei, când participiul indică scopul, Tr2 este exprimat printr-un verb al deplasării:

Sall. *Iug.* 38.1: *missitare supplicantes legatos*.

2.2.2. Construcția participială absolută formează bloc sintactic, având un subiect al său propriu, fără alt rol în propoziția regentă. Funcția sintactică se va stabili pentru întreaga construcție: termenul regent fiind în majoritatea situațiilor un verb, ablativul absolut poate avea rol de **c.c. de timp, de cauză, concessiv, condițional, modal, comparativ-condițional**.

Punctul de plecare pentru construcția absolută îl constituie situațiile cu *participium coniunctum* aflat în ablativ:

Caes. *Gal.* 1.12.1: *id [i.e. flumen] Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant*.

Faza I: *iunctis*, participiu conjunct, subordonat lui *ratibus ac lintribus*, ablativ instrumentale pe lângă *transibant* („helveții treceau acest râu cu plute și bărci legate); în subsidiar, între *ratibus ac lintribus* și *iunctis* se poate sesiza o relație de tip subiect – predicat.

Faza II: se impune relația de subiect – predicat între *ratibus ac lintribus* și *iunctis*; întreaga construcție participială este interpretabilă ca având funcție de c.c. de timp față de *transibant* („helveții treceau acest râu după ce fuseseră legate plute și bărci”).

Caes. Gal. 5.27.11: *hac oratione habita discedit Ambiorix*; faza I nu mai poate fi refăcută; funcția ablativului absolut este cea de c.c. de timp, aflat în raport de anterioritate față de Tr *discedit*.

Cic. Tusc. 1.3: *Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo*, faza I nu mai poate fi refăcută; funcția ablativului absolut este cea de c.c. de timp, în raport de simultaneitate față de [*fuit*].

Caes. Gal. 6.14.5: *atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto*; faza I nu mai poate fi refăcută; funcția ablativului absolut este cea de c.c. de cauză.

Caes. Gal. 2.12.2: *id [i.e. Noviodunum] (...) paucis defendentibus expugnare non potuit*; funcția participialei este cea de c.c. concesiv.

Observații:

1. Funcția temporală a participialei absolute poate fi subliniată prin prezența unor adverbe precum *statim*, *vixdum*:

Caes. Gal. 2.11.2: *hac re statim Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod qua de causa discederent nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit*.

2. Uneori valoarea circumstanțială (temporală) este foarte slabă, participiala fiind foarte aproape de coordonare:

Tac. Ann. 1.9: *multus hinc ipso de Augusto sermo plerisque vana mirantibus*.

3. Funcția cauzală a participialei absolute poate fi reliefată prin prezența adverbelor *quippe* sau *utpote*:

Tac. Hist. 1.72: *haud dubie servaverat, non clementia, quippe tot interfectis, sed effugium in futurum*.

4. Pentru dezambiguizarea funcției concesive, în regentă poate apărea adverbul *tamen* sau, în latina postclasică, pot introduce construcția participială conjuncțiile: *quamvis*, *quamlibet*, *licet*:

Tac. Hist. 1.5: *et Nymphidius quidem in ipso conatu oppressus, set quamvis capite defectionis ablato manebat plerisque militum conscientia*.

Caes. Gal. 1.7.5: *neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat*; F: c.c. condițional.

Cic. *Tusc.* 3.23: *medici causa morbi inventa curationem esse inventam putant*; F: c.c. condițional/c.c. de timp. Ablativul absolut poate fi interpretat atât drept condițional „dacă este descoperită cauza bolii”, cât și temporal „după ce a fost descoperită cauza bolii”, sau chiar cauzal „deoarece a fost descoperită cauza bolii, medicii cred că a fost găsit remediul”. Se manifestă așadar în cazul construcției absolute aceeași posibilitate de interferență *et* ... *et*, semnalată la participiul relativ.

Cic. *Leg.* 1.26: *artes vero innumerabiles repertae sunt docente natura*; F: c.c. de mod.

Funcția comparativ-condițională a participialei absolute se poate realiza numai în prezența unei conjuncții sau locuțiuni conjuncționale care dezambruizează: *quasi, ut si, velut (si), sicut si*. Ocurențele nu sunt foarte numeroase:

Cic. *Ver.* 2.5.64: *iste quasi praeda sibi advecta (...) eos in hostium numero ducit*;

Liv. 1.53.5: *nam cum velut posito bello fundamentis templi iaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet*;

Aug. *Conf.* 8.12: *statim quippe cum fine huiusce sententiae quasi luce securitatis infusa cordi meo omnes dubitationis tenebrae diffugerunt*.

Rareori, ablativul absolut, determinând un substantiv, are funcție de atribut, precum în exemplul de mai jos:

Caes. *Gal.* 4.1.1: *ea quae secuta est hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio M. Crasso consulibus, Usipetes Germani, item Tenctheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt non longe a mari quo Rhenus influit*; ablativul absolut nominal *Cn. Pompeio M. Crasso consulibus* (format numai din subiectele *Pompeio, Crasso* și numele predicativ *consulibus*, deoarece verbul *esse* nu are, precum se știe, forme pentru participiul prezent și perfect) îl determină pe *annus*.

Subiectul ablativului absolut poate lipsi din construcție, fiind exprimat însă la nivel interpropozițional, printr-o construcție sau o propoziție:

Tac. *Ann.* 1.66: *Caecina comperto vanam esse formidinem (...) clausit viam*. Lipsa în construcție a subiectului participiului poate fi cu ușurință rezolvată prin introducerea pronumelui demonstrativ *eo (eo comperto)*. Subînțelegerea pronumelui cu funcție de subiect este însă facultativă, deoarece se observă că subiectul ablativului absolut îl constituie, *de facto*, construcția infinitivală: *vanam esse formidinem*.

Tac. Ann. 1.46: *at Romae nondum cognito qui fuisset exitus in Illyrico (...) trepida civitas incusare Tiberium*; subiectul ablativului absolut, din care este exprimat în construcție numai predicatul *cognito*, este propoziția interogativă indirectă: *qui fuisset exitus in Illyrico*.

Tac. Ann. 1.49: *et quidam bonorum caesi postquam intellecto in quos saeviretur pessimi quoque arma rapuerant*; subiectul participialei este tot o interogativă indirectă.

Construcția participială are, în ultimele trei exemple, funcție temporală (raportul temporal este de anterioritate), interferând cu cea cauzală.

Tac. Ann. 1.6: *metuens ne reus subderetur, iuxta periculoso ficta seu vera promeret, monuit Liviam ne arcana domus, ne consilia amicorum (...) vulgarentur*. Se poate observa că se păstrează în ablativ din construcție numai numele predicativ, adjectivul *periculoso*, subiectul participialei fiind exprimat prin propoziția conjunctivală *ficta seu vera promeret*. Ablativul absolut nominal are funcție cauzală.

Observație: Dacă subiectul participiului coincide cu subiectul verbului regent, atunci în construcție este folosit un pronume, cf. infra ablativul absolut cu funcție modală *se invito*:

Caes. Gal. 1.8.2: *eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius si se invito transire conarentur, prohibere possit*.

III. Gerunziul

1. Gerunziul se construiește, după cum se știe, cu același sufix modal precum gerundivul, dar ceea ce deosebește cele două moduri este natura componentei nominale: substantivală, pentru gerunziu, respectiv, adjectivală, pentru gerundiv. Gerunziul suplinește, pe orizontala sintagmatică, formele cazuale oblice ale infinitivului; atât el, cât și gerundivul au un rol mai important în suplinirea acestor forme ale infinitivului decât supinul.

Privitor la legătura cronologică dintre gerunziu și gerundiv, A. Ernout și F. Thomas consideră că ambele moduri provin din același adjectiv verbal caracterizat prin sufixul *-end-*, însă în cazul gerunziului acest adjectiv este substantivat; tocmai de aceea nu este cazul să se cerceteze care dintre cele două întrebuințări este mai veche.¹¹⁸

J.B. Hofmann și A. Szantyr notează că probabil ambele forme verbale aparțin grupului de limbi italice, deși gerunziul nu este atestat în dialecte, cu excepția limbii osce. În ceea ce privește folosirea celor două forme, aceiași autori observă că în latina preclasică este mai frecvent gerunziul, în timp ce în clasic este preferat gerundivul, pentru ca, ulterior, ocurențele acestuia să cunoască un regres, cu excepția conjugării perifrastice. Și folosirea gerunziului se restrânge cu timpul, menținându-se numai la ablativ.¹¹⁹

Componenta verbală a gerunziului se manifestă paradigmatic prin categoria diatezei (inițial, gerunziul se afla în afara diatezelor, apoi trece la diateza activă), a aspectului (*infectum*, neîncheiat) și a modului.

Din punct de vedere sintagmatic, componenta verbală se manifestă prin legătura care există uneori cu un subiect (legătura este slabă), prin faptul că gerunziul se poate folosi ca mod relațional (marcă a subordonării) și prin determinante specifice unui verb.

Componenta nominală se manifestă morfologic prin gen (neutru), număr (*singulare tantum*) și caz (dar defectiv de nominativ și vocativ).

În calitate de substantiv, pe orizontala sintagmatică, gerunziul este atestat la genitiv (G1), dativ (D1), acuzativ (Ac1', Ac1'', Ac3) și ablativ (Ab11', Ab11'' și Ab13), îndeplinind diferite funcții specifice unui substantiv.

Cele două componente sunt rareori în perfect echilibru; de obicei, după cum atestă textele, prevalează una dintre ele, fie cea nominală, fie cea verbală.

¹¹⁸ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p.262–263.

¹¹⁹ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 368–369.

2. Gerunziul poate fi întrebuințat atât în afara, cât și în interiorul unei construcții.

2.1. Gerunziul în afara construcției:

La **genitiv**:

I. Tr – substantiv;

Ts: M: G1, **F: atribut.**

Cic. *Fin.* 1.42: *sapientia, quae ars vivendi putanda est;*

Cic. *de Orat.* 2.357: *acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi;*

Cic. *Ver.* 2.4.65: *neque se aliis videndi potestatem esse facturum;*

Caes. *Civ.* 1.3.5: *plerisque vero libere decernendi potestas eripitur.*

II. Tr – adjectiv;

Ts: M: G1, **F: c. ind.,** Sp.: genitiv de relație.

Cic. *de Orat.* 1.162: *qui valde spectandi cupidus esses;* în absența unui determinant specific verbului, componenta verbală este slabă.

Cu postpozițiile *causa* și *gratia*:

Caes. *Gal.* 6.13.12: *plerumque illo discendi causa proficiscuntur;*

Cic. *S. Rosc.* 45: *non enim exprobrandi causa sed commonendi gratia dicam.*

La **dativ** (puțin uzitat):

I. Tr – verb sau expresie verbală care cere un dativ: *adesse, praeficere, praestare, studere; operam dare, satis esse, diem dicere;*

Ts: M: D1; F1: **c. ind.;** Sp.: dativ al apropierii sau *dativus commodi*:

Cic. *Prov.* 28: *multa dissentientibus respondi, scribendo adfui.*

Ts: M: D1; F2: **c.c. de scop;** Sp.: *dativus finalis*:

Cic. *Fam.* 3.8.2: *Apameae cum essem, multarum civitatum principes ad me detulerunt sumptus decerni legatis nimis magnos, cum solvendo civitates non essent.*

II. Tr – adjectiv care cere un dativ: *par, impar, aptus, idoneus, utilis, inutilis etc.*

Ts: M: D1; F1: **c. ind./c.c. de scop;** Sp.: *dativus commodi, dativus finalis*;

Plin. Nat. 31.59: *est autem utilis (...) [aqua] nitrosa (...) bibendo itaque purgationibus.*

Concurentul este Ac3 + ad: cf. infra Cic. Rhet. Her. 3.18.

La **acuzativ**, gerunziul este însoțit de una dintre prepozițiile: *ad, in, ob, inter, circa.*

I. Tr – verb;

Ts: M: Ac1³; Ac3; F: **c. ind., c.c. de scop, c.c. de timp, c.c. de cauză:**

Cic. Ver. 2.2.78: *eum a quo pecuniam ob absolvendum acceperis condemnare*; unde *ob absolvendum* este c.c. de cauză.

Cic. Sen. 70: *breve enim tempus aetatis satis longum est ad bene honesteque vivendum*; prin apariția unor determinante specifice verbului, adverbele *bene, honeste*, componenta verbală a gerunziului *ad vivendum* (c.c. de scop) este mai accentuată.

Liv. 23.31.5: *ad exercitum cui ad conveniendum Cales edicta dies erat M. Claudius Marcellus missus*; gerunziul este c.c. de scop.

Quint. Inst. 1.3.12: *[puerorum] mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt*; gerunziul *inter ludendum* are rol de c.c. de timp; legătura lui cu subiectul său (*puerorum*) este slabă.

II. Tr – adjectiv;

Ts: M: Ac3; F: **c.c. de scop:**

Cic. Rhet. Her. 3.18: *mediocris [i.e. argumentationes] et neque inutiles ad dicendum neque necessarias ad probandum (...) interponi [in medio conlocari] oportet.*

La **ablativ**, gerunziul poate fi însoțit de prepozițiile: *in, de, ex, ab, cum, pro, super* (postclasic):

I. Tr – verb;

a. M: Abl1³; F: **c.c. de mod** indicând maniera:

Cic. Off. 1.50: *eius autem vinculum est ratio et oratio, quae docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines*;

Liv. 21.30.1: *itaque Hannibal (...) advocata contione varie militum versat animos castigando adhortandoque*; componenta verbală este actualizată prin legătura mai evidentă a gerunziului cu subiectul său, *Hannibal*.

- b. M: Abl1²⁰, Abl3; componenta verbală este și mai redusă decât în citatele de la punctul a. datorită prezenței prepozițiilor:

Cic. Brut. 225: *ita cavendumst, ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio rideatur*; gerunziul are funcție de c.c. mod interferând cu c.c. de timp.

Cic. Orat. 5: *nec vero Aristotelen in philosophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis*; gerunziul *a scribendo* are rol de c. ind., corespunzând unui ablativ separativ.

Cic. Amic. 100: *utrumque enim dictum est ab amando*; gerunziul este c.c. de loc.

Cic. Rep. 6.1: *totam igitur expectas prudentiam huius rectoris, quae ipsum nomen hoc nacta est ex providendo*; se poate sesiza o legătură slabă cu un subiect nedeterminat; gerunziul (c.c. de loc) corespunde abstractului verbal *providentia*.

2.2. Gerunziul în construcție:

Gramaticile¹²⁰ folosesc termenul de construcție gerunzială pentru a desemna structurile în care se actualizează mai puternic componenta verbală. Spre deosebire de celelalte construcții, care sunt stabilite pe baza legăturii cu subiectul, la cea gerunzială criteriul se schimbă, identificarea făcându-se pe baza unui element de ordin secundar, determinantul. Se consideră, prin urmare, că gerunziul apare în construcție atunci când este însoțit de c.d.: *docendo discimus* (gerunziu în afara construcției) – *docendo alios discimus* (gerunziu în construcție); prezența c.d. crește ponderea componentei verbale.

Verbe intransitive nu se pot constitui, așadar, în construcție gerunzială. Astfel, aceasta se reduce la verbe care pot avea ca regim un Ac1¹, adică la cele tranzitive. Se menține, mai mult sau mai puțin evident, legătura gerunziului cu un subiect determinat sau nedeterminat.

Rolul sintactic este determinat, ca și în ocurențele în afara construcției, de forma cazuală a gerunziului, ceea ce conferă importanță componentei nominale.

La genitiv, funcția gerunziului este, de obicei, cea de **atribut**, Tr fiind exprimat prin substantiv:

Caes. Gal. 1.52.3: *ut spatium pila in hostes coniciendi non daretur*;

¹²⁰ I.I. Bujor, F. Chiriac, *op. cit.*, p. 283.

Cic. *Inv.* 1.36: *consilium est aliquid faciendi*.

Mai puțin întâlnit este gerunziul cu funcție de c.ind., subordonat unui Tr adjectiv:

cupidus scribendi versus; funcția: **c.ind.**

La dativ, construcția este rar întâlnită, funcția fiind cea de **c.c. de scop**, având un Tr exprimat, de obicei, prin verb, dar și prin adjectiv (precum în exemplul din Livius 21.54):

Pl. *Epid.* 605: *ego relictis rebus Epidicum operam quaerendo dabo*; c.d. al gerunziului *quaerendo* este *Epidicum*;

Liv. 21.54.1: *quem ubi equites quoque tegendo satis latebrosus locum circumvectus ipse oculis perlustravit, 'hic erit locus' Magoni fratri ait 'quem teneas'*.

La acuzativ, gerunziul în construcție apare însoțit mai frecvent de prepoziția *ad*, Tr fiind verb sau, mai rar, adjectiv (cf. Varro, *R.* 1.23.6):

Varro *R.* 1.23.6: *quaedam loca (...) alia ad serendum idonea*; gerunziul *ad serendum*, subordonat adjectivului *idonea*, este determinat de c.d. *alia*.

Sen. *Nat.* 2.21.4: *non ad exercendum verba diutius hoc idem tracto*.

La ablativ, gerunziul în construcție poate fi însoțit sau nu de prepoziție, iar Tr este verb:

Var. *R.* 3.9.12: *in supponendo ova observant ut sint numero inparia* (funcție de **c.c. de timp**);

Cic. *Tusc.* 3.20: *quod verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius* (funcție de **c.c. de loc**);

Nepos *Them.* 2.3: *deinde maritimos praedones consecrando mare tutum reddidit* (funcție de **c.c. de mod**).

3. Începând cu latina preclasică, dar mai ales în latina clasică, construcția gerunzială (*ars scribendi epistulas*) are drept concurent construcția gerundivală (*ars scribendarum epistularum*). Relațiile sintactice se modifică *ars* ← *scribendi* ← *epistulas*, față de *ars* ← *epistularum* ← *scribendarum*. În timp ce funcția construcției gerunziale este dată de gerunziul însuși, funcția construcției gerundivale o dă substantivul căruia i se subordonează gerundivul. Diferența între construcția gerunzială și cea gerundivală rezidă în diferența între componenta

nominală substantivală a gerunziului, față de cea adjectivală a gerundivului; în plus, ponderea verbală a gerundivului e mai scăzută față de gerunziu.

Se preferă construcția gerunzială în locul celei gerundivale în următoarele situații:

- α. la genitiv, din considerente eufonice, dacă prin utilizarea celei gerundivale s-ar repeta *-arum*, *-orum*; și totuși există excepții:

Cic. *Off.* 1.74: *cupidi bellorum gerendorum*.

- β. pentru a releva ideea verbală, nu noțiunea exprimată prin c.d.:

Cic. *Ver.* 2.5.113: *non posse Verrem testis interficiendo <testimonium> extinguere*.

- γ. dacă c.d. este un pronume sau adjectiv la neutru:

Cic. *de Orat.* 2.157: *qui diceret artem se tradere bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi*;

Cic. *Fin.* 2.41: *nos beatam vitam non depulsione mali, sed adeptione boni iudicemus, nec eam cessando, sive gaudentem, ut Aristippus, sive non dolentem, ut hic, sed agendo aliquid considerandove quaeramus*.

- δ. dacă c.d. este un pronume reflexiv personal sau posesiv:

Cic. *Brut.* 85: *faciles essent in suum cuique tribuendo*;

Liv. 24.31.15: *auctoremque se exhibendo ac velut visa quae dubia erant narrando concitaret iras hominum*.

Observație: În perioada clasică, construcția gerunzială e concurent doar pentru genitiv și ablativ fără prepoziție, gerunziu cu prepoziție construindu-se singur, fără c.d.; construcția cu prepoziție este numai cea gerundivală.

IV. Gerundivul

1. La nivelul morfologic, componenta nominală a gerundivului¹²¹ dispune, în conținut și formă, de toate categoriile specifice adjectivului, categorii care îi permit să se constituie sintactic în Ts față de un Tr substantiv sau pronume, pe bază de acord (în gen2, număr2 și caz2).

Componenta verbală e deficitară: dintre categoriile aferente, aspectul are marcă prin tema *infectum*, în vreme ce diateza și timpul, lipsite de mijloace de exprimare la nivelul structurii, prezintă oscilații. Astfel, deși în esență pasiv, gerundivul apare în toate epocile și în paradigma unor verbe intransitive.¹²²

Varro L. 6.11: *seclum spatium annorum centum vocarunt, dictum a sene, quod longissimum spatium senescendorum hominum id putarunt.*

Categoria timpului are caracter nedeterminat în ocurențe precum:

Verg. A. 9.7: *volvenda dies = dies quae volvitur.*

Atemporalitatea stă la baza întrebuirii ca alternativă pentru adjectivele în *-bilis*:

Cic. Att. 1.3.3: *mirandum in modum = mirabilem in modum* (cf. și Cic. Att. 2.8.1). Pe de altă parte, situațiile în care el este folosit pentru a indica o acțiune ce urmează a fi realizată, ca și cele în care e prezentă ideea de obligativitate sau potențialitate implică plasarea acțiunii în perspectivă; de aici, o conturare a categoriei timpului, cea de viitor, ce stă la baza integrării în sistemul verbal, drept corespondent pasiv al formei în *-urus*.

2. Componenta nominală.

2.1. Trăsăturile specifice componentei nominale sunt trecute cu vederea, în transferul la nivel sintactic, chiar și în lucrările de referință.¹²³ Analizat în pa-

¹²¹ Cf. F. Edelstein, C. Fenechiu, "Din sintaxa gerundivului", *Non omnis moriar. Beatrici Tătaru monumentum in aeternum* (ed. V. Rus), Galaxia Gutenberg, 2012, p. 7–16.

¹²² J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 370.

¹²³ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 371: „Das Gerundivum kommt (...) sowohl attributiv als praedikativ vor; ferner in der sog. Gerundivkonstruktion (Gen., Dat., Akk., Abl.; in den beiden letzteren Kasus auch mit Praep.)”; A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 264.

ralel cu gerunziul, i se aplică gerundivului un statut morfologic similar: diateza pasivă e substituită prin activ, iar componenta adjectivală, prin componenta substantivală, cazul de ordinul doi, iterant, fiind înlocuit prin caz de ordinul întâi, neiterant, specific gerunziului (cu componentă nominală de substantiv). Pe bază de echivalență cu un abstract verbal în *-io*, gerundivul preia funcția substantivului față de care el este, de fapt, subordonat, prin acord în gen, număr și caz, dizlocându-l.

Schema relațiilor de subordonare devine:

Tr (substantiv, adj., verb) ← Ts gerundiv, iar cu privire la funcția sintactică a substantivului cu care este acordat gerundivul nu se fac precizări.

În consecință, în prezentarea funcțiilor organizată pe cazuri, i se atribuie gerundivului aceleași funcții ca și gerunziului, în contradicție cu înseși definițiile date celor două forme modale: „Das Gerundivum ist (...) ein Verbaladjektiv, das nachträglich gleich dem *-to* Participium in das Verbalssystem eingegliedert wurde”, spre deosebire de: „Das Gerundium erfüllt die Funktion eines Verbalsubstantivs”¹²⁴. Alterarea ierarhiei la nivelul conținutului funcțional, prin deplasarea termenilor relațiilor sintactice, duce la constatări precum: „Le datif – presque toujours celui de l’adjectif en *-ndus* – est le datif de destination ou final”¹²⁵; interpretarea este exemplificată, printre altele, prin: *praeesse agro colendo* «être à la tête d’une exploitation agricole» (Cic. *S. Rosc.* 50.3).

Poziția sintactică a substantivului *agro* apare, conform acestei interpretări, inversată din Tr în Ts, în contradicție cu relația marcată prin acord (Tr *agro* ← Ts *colendo*). El este totodată dislocat din Rs: Tr *praeesse* ← Ts *agro*, unde el (și nu *colendo*) are rolul de dativ al proximității, după cum în: *nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est* (Cic. *Off.* 1.47) nu *referenda*¹²⁶ este complementul comparativului, ci *gratia*.

În structurile analitice cu prepoziție inadvertența este și mai evidentă. Potrivit ierarhiei sintactice adoptată de gramatici („À l’accusatif, c’est l’emploi

Rolul atributiv se reduce la sintagme cu componenta verbală subsidiară de tipul *foeda atque intoleranda* (Sall. *Cat.* 58.14), iar cel predicativ la element predicativ suplimentar. Cu privire la statutul gerundivului în construcție nu se fac precizări.

¹²⁴ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 369; cf. și A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 268.

¹²⁵ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 265.

¹²⁶ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 108, îi acordă gerundivului *referenda* rolul de *Ablativus comparationis* („singular ist der Abl. comp. des Gerundivums”), deși la p. 379 găsim constatarea: „*gratiae relatio* erst seit Sen. phil.”

prépositionnel qui revient au gérondif et à l'adjectif en *-ndus*¹²⁷), în segmentul: *de severitate ac disciplina maiorum circa educandos formandosque liberos pauca praedixero* (Tac. *Dial.* 28) relațiile sintactice ar fi:

Tr *de severitate ac disciplina* ← Ts *circa educandos formandosque* ← *liberos* (???)

Gerundivele apar, astfel, concomitent, ca Ac3 cerute de prepoziția *circa* și ca Ac2 acordate cu *liberos*, ajungând să fie subordonate nu numai față de *liberos*, ci și față de *severitate ac disciplina*.

De fapt, nu gerundivul (adjectiv verbal) este însoțit de prepoziție, ci substantivul; sintagma Tr (substantiv, adjectiv sau verb) + prepoziție + substantiv determinat de gerundiv e mai evidentă în situațiile în care determinantul are funcția de circumstanțial de loc, de cauză sau de relație:

Cic. *Ver.* 2.2.78: *nefarium videtur ob rem iudicandam pecuniam accipere*.
Relația: Tr *accipere* ← Ts *ob rem* se verifică și substituind *iudicandam* prin *iudicatum*;

Caes. *Gal.* 2.10.4: *hostes ubi et de expugnando oppido et de flumine trans-eundo spem se fefellisse intellexerunt*;

Liv. 2.48.4: *Caeso missus in ipsorum Aequorum agrum depopulandum transit*;

Liv. 23.1.10: *ab urbe oppugnanda Poenum absterruere conspecta moenia* (cf. și Sall. *Iug.* 62.8; Vitr. 1.5.6).

¹²⁷ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 265; cf. și *ibid.*, p. 266; J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 238, 246, 377. Cf. și B.L. Gildersleeve, G. Lodge, *op. cit.*, p. 282: „The Accusative of the Gerund and Gerundive follows the preposition *ad*, seldom *ante*, *circa*, *in*, *inter*, *ob*, and *propter*.” Aceeași inadvertență se întâlnește și în lucrarea lui J. Michel, *op. cit.* Deși la p. 234 autorul specifică „*consilii habendi* remplace *consilium habendi*: le substantif, qui était complément d'objet du gérondif, prend le cas du gérondif (ici le génitif) et l'adjectif verbal s'accorde, comme épithète, en cas, en genre et en nombre avec le substantif”, totuși chiar la pagina următoare introduce următoarea precizare contradictorie „l'adjectif verbal substitut du gérondif peut donc se trouver à l'accusatif avec préposition, au génitif, au datif et à l'ablatif. Il est toujours épithète.”

Observație: În situațiile în care componenta verbală a gerundivului se angajează într-o relație sintactică, mijlocul de realizare nu este prepoziția sau forma casuală, ci sufixul modal *-nd-* (vezi infra).

2.2. Transferul statutului sintactic al gerunziului, respectiv al unui substantiv verbal (în *-io*, *-us* etc.) asupra gerundivului nu ține cont de deosebirea la nivelul componentei nominale – substantiv față de adjectiv: de fapt, gerunziul se subordonează nemijlocit, prin forma sa casuală, unui Tr substantiv, adjectiv sau verb, în timp ce gerundivul, ca adjectiv, se raportează la acest termen regent prin intermediul unui substantiv sau pronume. Schema se prezintă deci în felul următor:

Tr substantiv, adjectiv, verb ← Ts substantiv, pronume (caz1, caz1', caz1", caz3) ← Ts gerundiv (atribut, caz2)

spre deosebire de schema gerunziului:

Tr substantiv, adjectiv, verb ← Ts gerunziu (caz1, caz1', caz1", caz3) ← Ts substantiv, pronume (c.d., Ac1).

Funcția gerunziului variază în dependență de forma lui casuală și de regimul termenului său regent, în timp ce rolul gerundivului, cu componenta adjectivală prevalentă, este limitat la funcțiile realizabile prin acord¹²⁸.

Observație: Tipul preclasic: *lucis das tuendi copiam* (Pl. Capt. 1008) documentează, pe de o parte, binomul: Tr *copiam* ← Ts *lucis*, pe de altă parte, statutul explicativ al lui *tuendi* în raport cu *lucis*. Rolul apozitiv al gerunziului¹²⁹, substantiv verbal, este preluat apoi de gerundiv, care prin componenta sa adjectivală se subordonează prin acord.

3. Componenta verbală a gerundivului se manifestă la nivel sintactic în dependență de natura și ponderea categoriei timpului și a diatezei.

¹²⁸ D. Slușanschi limitează funcțiile care pot fi îndeplinite de gerundiv la cea de atribut adjectival, *Sintaxa limbii latine. Vol. 1. Sintaxa propoziției*, București, 1994, p. 139: „acordat, ca orice adjectiv, cu substantivul său regent, gerundivul funcționează sintactic ca un atribut adjectival, într-un grup nominal pe care gramatica tradițională, îl definește, spre uzul școlar, „construcție gerundivală”.”

¹²⁹ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 374: „Auszuweichen ist wahrscheinlich von diesem altertümlichen Typus, bei dem das Subst. im Gen. vom Gerundium als Apposition im gleichen Kasus begleitet ist (...). Die gleiche Entstehung dürfte von dem Dat. (und Abl.) des Gerundivums gelten: *argento comparando fingere fallaciam* Plt. Asin. 250 ursprünglich «für das Geld, seine Beschaffung».”

3.1.1. Gerundivul are statut de **atribut** în sintagmele în care categoria timpului are caracter general, ideea de acțiune permanentizată constituindu-se într-o notă calificativă, ca de ex. în: *res non contemnenda*.¹³⁰

3.1.2. Tot atemporal este folosit gerundivul cu rol predicativ (cu funcție de **Np** sau **Eps**, în dependență de gradul de autonomie lexicală a verbului).

Correspondent simetric al unui adjectiv, gerundivul se comportă similar: relația lui sintactică realizându-se tot prin acord, componenta verbală se reduce la ideea de posibilitate/necesitate; morfemul *-nd-* are rol apropiat de rolul sufixului *-bilis* (folosit tot cu semnificație pasivă).¹³¹

Cic. Att. 3.23.4: *ut haec mea diligentia miserabilis tibi, aliis irridenda videatur*; funcția de Np a lui *irridenda* se realizează prin acord, în prezența verbului copulativ *videatur*.

3.2.1. Cu componenta verbală dispunând de două categorii: diateza (ca pasiv) și timpul (ca acțiune proiectată în viitor), gerundivul are rolul unui *participium coniunctum*, monofuncțional, **atributiv**. Relația de subordonare se realizează prin categoriile morfologice ale componentei nominale (acord în gen, număr și caz).

Pl. St. 87: *multa scio faciunda verba*;

Cic. Fin. 5.32: *discessu a suis atque ipsa reliquenda luce moveatur*. Conjuncția *atque* nu coordonează copulativ substantivul *discessu* cu *reliquenda* (adjectiv verbal acordat cu *luce*), ci cele două substantive (*discessu atque luce*), ceea ce confirmă, pe de o parte, relația de subordonare a amândurora față de *moveatur*, iar, pe de altă parte, subordonarea, cu rol atributiv, a gerundivului *reliquenda* față de substantivul *luce*, deci schema relațiilor va fi:

Tr *moveatur* ← Ts *discessu* – *atque* – *luce* ← Ts *reliquenda*.

În structuri analitice cu prepoziție:

Cic. Red. Sen. 14: *qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur*; însăși poziția topică îl indică pe *ad pericula* drept al treilea element al enumerării.

¹³⁰ Cf. O. Riemann, *Syntaxe latine*, Paris, 1927, p. 519–520: „Il arrive quelquefois (ordinairement dans les phrases négatives) que l'adjectif verbal en *-ndus* employé comme adjectif qualificatif ou comme attribut du verbe *esse* marque plutôt un idée de possibilité.”

¹³¹ Cf. și A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 287.

Gerundivul este atestat în coordonare cu un alt *participium coniunctum*:

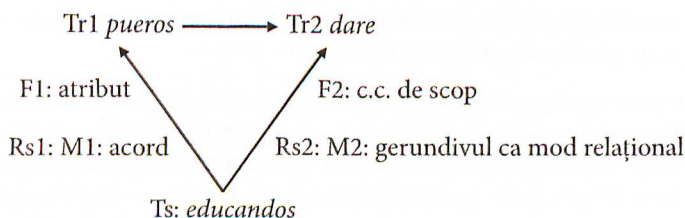
Liv. 21.21.8: *per totum tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaustos aut mox exhauriendos renovavit corpora*. Conjuncția *aut* marchează statutul sintactic similar al celor doi termeni ai coordonării disjunctive; adverbele *iam* și *mox* relevă componenta verbală și raportul de posterioritate al lui *exhauriendos* față de *exhaustos*. Conectării gerundivului prin prepoziția *inter* i se opune nu numai acordul cu *labores*, ci însăși prezența lui *exhaustos*.

Statutul de *participium coniunctum* se verifică și prin substituibilitatea cu participiul în *-to-*.

Cic. Phil. 14.5: *quid C. Pansa egit aliud dilectibus habendis, pecuniis comparandis, senatus consultis faciendis (...) nisi ut D. Brutus liberaretur?*

3.2.2.1. În situațiile în care ambele componente se realizează, gerundivul cu statut de *participium coniunctum* e implicat în două relații de subordonare, cu două funcții sintactice: **atributivă și circumstanțială**. El are – asemenea celorlalte participii în poziție bifuncțională – doi Tr: un Tr1 – substantiv sau pronume (față de care subordonarea se realizează prin acord) și un Tr2 – verb: *dare, mittere, relinquere* etc.¹³² (față de care subordonarea se realizează tot prin procedeu sintetic, gerundivul funcționând ca mod relațional, generator de funcție prin sufixul modal *-nd-*). Tr1 e complementul direct al Tr2: *dare pueros educandos*: *educandos* are rol atributiv pe lângă Tr1 *pueros*, marcat prin acord („copiii care urmează să fie educați”) și totodată rol final pe lângă Tr2 *dare* („ca să fie educați”), marcat prin *-nd-*. Este o dublă subordonare: 2 Tr – 2 Rs – 1 Ts; Tr1 fiind subordonat față de Tr2, relațiile sintactice se înscriu într-un triunghi.

¹³² Funcția circumstanțială este semnalată de A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 286: „Auprès des verbes «donner, remettre, prendre, demander», *dare, tradere, (per-)mittere, concedere, sumere, suscipere, rogare*, etc., l'adjectif en *-ndus* employé comme attribut de l'accusatif de l'objet retirait du tour une valeur d'**intention** ou de **fin**.” La J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 371, se face precizarea: „der predikative Gebrauch”. Bifuncționalitatea rezultă implicit din această formulare, funcția realizată prin acord este considerată ca element predicativ suplimentar, nu atribut.

Pe lângă verbe intransitive sau la diateza pasivă Tr1 are rolul de subiect:

Liv. 42.3.7: *nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum*.

Funcția circumstanțială atestată de majoritatea ocurențelor – din preclasic până în latina târzie – este cea **finală**:

Ter. Ad. 114: *tuom filium dedisti adoptandum mihi*;

Ov. Pont. 3.1.49: *exposuit memet populo Fortuna videndum*.

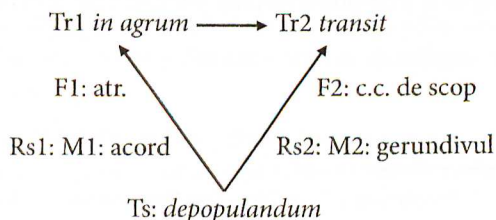
Observație: În prezența verbului *habere*, funcția circumstanțială trece pe prim plan: Ter. Ph. 364–365: *ibi agrum de nostro patre / colendum habebat*.

Funcția finală, semnalată de gramatici, nu este însă singura întâlnită; textele atestă și rolul **consecutiv**:

Sall. Iug. 6.1: [*Iugurtha*] *non se luxu neque inertiae corrumpendum dedit* (cf. și supra Liv. 42.3.7). Prevalează funcția circumstanțială. În relația cu Tr1, gerundivul are caracter potențial: „nu s-a expus pe sine, care putea fi corupt”; astfel, categoria temporală (viitor) e mai slab conturată decât în situațiile cu funcție finală.

3.2.2.2. Bifuncționalitatea nu este condiționată de rolul de complement direct al Tr1:

Liv. 2.48.4: *in ipsorum Aequorum agrum depopulandum transit*:

Vitr. 1.5.6: *accessus fuerit ad moenia oppugnanda*.

Rs1 e constantă atât din punctul de vedere al mijlocului de realizare – acor-
dul, cât și în privința conținutului funcțional – atribut.

3.3. Asemenea participiilor în *-nt-* și *-to-*, gerundivul prezintă ocurențe unde, datorită impunerii componentei verbale, el se constituie în bloc sintactic cu substantivul cu care se acordă, situații ce prefigurează întrebuintarea ulterioară a gerundivului drept participiu viitor pasiv. Detașat de termenul său regent: adjectiv sau verb, substantivul (corespondent al complementului direct al gerunziului activ) ajunge în cadrul blocului subiect al gerundivului pasiv; relația cu conținut atributiv se schimbă în relația subiect – predicat într-o construcție absolută. La J.B. Hofmann, A. Szantyr¹³³ sunt admise pentru Cicero numai situații limită, „unde trebuie să vorbim mai degrabă de un ablativ al cauzei sau limitativ”. Gerundivul apare însă, chiar în materialul exemplificator, coordonat cu un participiu în *-to-* în construcție absolută și cu alt rol decât cel cauzal sau „*respectus*”.

Cic. Leg. 3.11: *donum ne capiunto neve danto neve petenda neve gerenda neve gesta potestate.*

Construcția gerundivală, ca unitate, este atestată cu valorile sintactice specifice ablativului absolut:

3.3.1. Funcția temporală:

Cic. Att. 4.1.6: *cum (...) plausum meo nomine recitando dedisset;*

Liv. 4.29.3: *consulem signum quoque intra vallum iniecisce ferunt (...) repente quoque signo primam impressionem factam.* A se compara cu Liv. 34.46.13: *dum repetunt enixe signum, priores secundani se porta eiecerunt;*

Ammianus Marc. 25.4.25: *diffussis per nostra Germanis, iamque Alpibus ad vastandam Italiam perrumpendis nihil (...) praeter lacrimas supererat et terrores.*

Raportul temporal e de posterioritate (cf. Cic. Leg. 3.11) sau simultaneitate.

¹³³ J.B. Hofmann, A. Szantyr, *op. cit.*, p. 139: „Das Gerundivum in Abl. aber ist für Cicero wohl nur in Grenzfällen, wo man eher von einem Abl. causae bzw. respectus zu reden hat (...) Dagegen findet es sich oft frei verwendet im Spätlatein statt des fehlenden Part. Fut. Pas.”

3.3.2. Funcția cauzală:

Cic. *Fam.* 9.16.4: *ut Servius (...) facile diceret: „Hic versus Plauti non est, hic est”, quod tritas aures haberet notandis generibus poetarum et consuetudine legendi.* Construcția este folosită atât pentru a exprima motivul, cât și pentru a explica cele susținute prin termenul regent (cf. Liv. 1.33.1).

3.3.3. Funcția condițională:

Cic. *Tusc.* 3.82: *medici toto corpore curando minimae etiam parti (...) mendentur.* Legătură condițională reală, în raport de simultaneitate; caracter gnomic.

3.3.4. Funcția modală:

Cic. *Fin.* 1.48: *voluptatem maximam adipiscuntur praetermittenda voluptate;* gerundivala indică aspectul calitativ (maniera).

Cic. *Div.* 1.12: *nihil est autem, quod non longinquitas temporum excipiente memoria prodendisque monumentis efficere atque adsequi possit.* Construcția gerundivală e coordonată cu o construcție, tot absolută, cu participiul în *-nt*. Interferența cu instrumentalul se poate observa urmărind trecerea de la construcția cu *participium coniunctum* la cea absolută (Tr *efficere* ← Ts *memoria* (← Ts *excipiente*) atque *monumentis* ← Ts *prodendis*).

Cic. *Off.* 1.5: *quis est enim qui nullis officii praeceptis tradendis philosophum se audeat dicere;* aspectul negativ al circumstanței însoțitoare e exprimat prin adjectivul pronominal *nullus*.

3.4. Gerundivul se constituie în bloc sintactic cu substantivul cu care este acordat și la alte forme cazuale, ca substitut clișeu al gerunziului sau al unui abstract verbal în *-io*, *-us* etc.

Nep. *Pel.* 3.3: *auctores Cadmeae occupandae.* Substantivul *Cadmeae* nu se constituie în Ts nemijlocit al termenului regent *auctor*, el deține doar rolul de subiect al blocului sintactic: *Cadmeae occupandae*, preferat sintagmei *occupatio Cadmeae*, evitat și din considerente de eufonie (*auctor occupationis Cadmeae*).

Observație: Genitivului cu rol de subiect din construcția cu gerundivul (pasiv) îi corespunde un genitiv obiectiv pe lângă *occupatio* ce denumește o acțiune activă.

Cazuri limită: Caes. Gal. 4.17.2: *difficultas faciendi pontis*; substantivul *pontis* poate fi raportat la *difficultas* ca genitiv de relație adnominal („dificultatea în ceea ce privește podul ce urma/trebuia a fi construit”). Caracterul abstract al conținutului funcțional și insuficiența la nivel semantic a sintagmei *difficultas pontis* (care impune gerundivul ca determinant necesar) justifică interpretarea ca bloc sintactic. Aceeași situație și în: *difficultates belli gerendi* (Caes. Gal. 3.10.1); *belli gerendi (...) facultatem* (Caes. Gal. 4.22.2); *occupandae reipublicae argui non poterant* (Tac. Ann. 6.10); *earque causa diruendae urbis eius fuit Romanis* (Liv. 1.33.3).

V. Supinul

1. Este un substantiv verbal cu temă în *-u*, a cărui componentă verbală se manifestă la nivel morfologic – dar fără mărci aferente – prin categoriile: timp (are valoare temporală relativă, exprimând posterioritatea), mod și diateză (activă¹³⁴), iar sintagmatic prin legătura cu un subiect (determinat la supinul în acuzativ, nedeterminat la cel în dativ și ablativ) și determinante (c.d., c.ind.). Pe de altă parte, componenta nominală se manifestă paradigmatic prin gen (masculin), număr (singular) și caz (acuzativ, dativ, ablativ), iar sintagmatic prin funcția sintactică îndeplinită, specifică unui substantiv.

2.1. Supin I: Supinul în *-um* (acuzativul) apare adesea în latina preclasică după verbe însemnând „a merge”: *ire, venire, currere, (properare, la Sallustius; festinare, după Apuleius)*. Cu timpul, este întrebuințat și după verbe tranzitive, cauzative ale deplasării (*vehere, ducere, ferre*), apoi după alte verbe cu sens lexical apropiat (*dare, mittere, collocare, accipere, polliceri etc.*).

Pl. *St.* 139: *stultitias, pater, venatum ducere invitas canes;*

Ter. *Ph.* 462: *percontatum ibo ad portum.*

În perioada clasică, Cicero și Caesar sunt mai rezervați în ceea ce privește folosirea supinului, în timp ce Sallustius și Titus Livius îl utilizează mai frecvent. Începând cu epoca augustană supinul este în regres, fiind înlocuit de infinitiv.

În texte domină expresiile standard: *cubitus, dormitus, pastus, pabulatus, salutatus, sessus, supplicatus ire (venire), nuptus, pessus, venus dare*; unde supinul în acuzativ are funcție de **c.c. de scop**, fiind subordonat întotdeauna unui verb.

Observație: Supinul poate fi însoțit de determinanți specifici verbului, prezența acestora ducând la relevarea componentei verbale.

- Supin + c.d.:

Pl. *Mer.* 857: *cogito quonam ego illum curram quaeritatus*; supinul *quaeritatus* este determinat de c.d. *illum*;

Sall. *Iug.* 68.1: *ultus ire iniurias festinat*; c.d. *iniurias* este subordonat supinului *ultus*.

¹³⁴ J. Michel, *op. cit.*, p. 105: „le supin est un substantif verbal, de sens actif”.

- Supin + c.ind.:

Ammianus Marc. 17.8.5: *missis precatum consultumque suis rebus*; supinul *consultum* este determinat de c.ind. *rebus*.

2.2. Supin II: La formele în dativ sau ablativ componenta substantivală este mai accentuată decât la supinul I, deoarece nu apar determinanți specifici verbului care să se subordoneze acestui tip de supin.

Dativul în *-ui* cunoaște puține ocurențe; supinul corespunde unui *dativus finalis*, cu funcție de **c.c. de scop** și se subordonează mai ales unui adjectiv, precum se poate vedea din exemplele de mai jos:

Pl. Bac. 62: *quia istaec lepida sunt memoratui*;

Liv. 45.30.2: *quanta Macedonia esset, quam divisui facilis (...) Macedones quoque ignorabant*.

Ablativul în *-u* este atestat mai frecvent la Plautus, Terentius, Cicero, Livius, Seneca, Plinius Maior și mai rar la Caesar, Varro și Nepos.

Tr:

- I. adjectiv: *asper, facilis, difficilis, suavis, turpis etc.*; adesea Tr este un adjectiv terminat în *-bilis*: *horribilis, incredibilis, mirabilis etc.*, dar se întâlnește rareori și gerundivul (adjectiv verbal): *horrendus, infandus*:

Cic. Tul. 21: *quod facile factu fuit*;

Verg. A. 3.26: *horrendum et dictu video mirabile monstrum*;

Verg. A. 4.454: *horrendum dictu*; în aceste exemple, supinul poate fi interpretat atât drept **c.ind.**, cât și drept **c.c. de relație**.

- II. verb la mod personal:

Pl. Men. 277: *ego opsonatu redeo*, unde supinul corespunde unui ablativ separativ și are funcție de **c.c. de loc**;

Ter. Hau. 941: *sed ita dictu opus est*; supinul este ablativ instrumental, cu funcție de **c.ind.**

Tac. Ag. 32.1: *pude dictu*; funcția lui *dictu* este cea de **c.c. de relație**.

- III. substantiv:

Cic. Tusc. 5.38: *si hoc fas est dictu*;

Hier. *Vita Pauli* 3: *quod dictu quoque scelus est*; în ultimele două exemple, supinul are funcție de **atribut**, fiind subordonat substantivului *fas*, respectiv *scelus*;

3. Supinul este concurat de:

- substantiv abstract: Cic. *Planc.* 50: *honore dignus*;
- *ad* + Ac3, exprimat prin substantiv abstract verbal: Cic. *Orat.* 228: *ut quicquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam idem ad aspectum etiam sit venustum*;
- *ad* + Ac3 (exprimat prin substantiv), însoțit de un gerundiv: Caes. *Civ.* 2.24.2: *ipse cum equitatu antecedit ad Castra exploranda Cornelia*;
- gerunziu: Cic. *Ver.* 2.2.178: *et mihi summa facultas ad accusandum daretur, et iudici libera potestas ad credendum*;
- participiu viitor activ: Liv. 21.32.5: *ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam defensurus*;
- infinitiv: Pl. *Bac.* 631: *militis parasitus venerat modo aurum petere hinc*;
- propoziție conjuncțională (*ut* + conjunctiv): Cic. *Deiot.* 32: *idcirco in hanc urbem venisti ut huius urbis iura et exempla corrumpere domesticaque inhumanitate nostrae civitatis humanitatem inquinare?*

Anexa I: Concordanța timpurilor

1. Concordanța timpurilor în propozițiile subordonate cu predicatul la indicativ

Forma temporală la care se află predicatul subordonatei este determinată, de regulă, atât de raportul temporal dintre cei doi membri ai frazei, cât și de timpul la care stă verbul regent.

În cadrul raportului de simultaneitate se constată o anumită simetrie: comparând, de exemplu, două structuri simple ca *quamdiu apud me es, laetor* și *quamdiu apud me fuisti, laetabar*, ambele cu acțiuni coincidente (simultane), lui *es* din primul exemplu îi corespunde în textul al doilea *fuisti*, deoarece timpurile verbelor regente sunt diferite, prezentul *laetor* față de imperfectul *laetabar*.

Pentru exprimarea raportului de posterioritate se folosește viitorul:

Pl. Men. 430: *auferto [pallam] tecum, quando abibis*.

În cazul raportului de anterioritate se pot distinge trei situații¹³⁵:

- dacă propoziția regentă are predicatul la prezent, în subordonată poate apărea perfectul sau imperfectul:

Liv. 9.45.14: *ubi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt*.

- dacă predicatul propoziției regente este la trecut, în subordonată este folosit mai mult ca perfectul:

Pl. Poen. 486: *ut quisque acciderat, eum necabam ilico*.

- dacă în regentă apare un viitor, atunci în subordonată se întrebuințează viitorul anterior:

Cic. Q. fr. 3.5.9: *Romam cum venero, quae perspexero scribam ad te et maxime de dictatura*.

¹³⁵ R.I. Sbiera, *Gramatica latină pentru licee, gimnazii și toate școlile secundare și asimilate*, Cernăuți, 1913, p. 201.

2. Concordanța timpurilor în propozițiile subordonate cu predicatul la conjunctiv (*consecutio temporum*):

2.1. Precum în cazul propozițiilor secundare cu predicatul la indicativ, și în cazul subordonatelor cu predicatul la conjunctiv, forma temporală a acestuia se orientează, pe de o parte, în dependență de timpul la care se află predicatul regentei (definitorie este departajarea între timpuri principale: prezent, viitor I, viitor II și timpuri secundare: imperfect, perfect, mai mult ca perfect), pe de altă parte, în funcție de raportul temporal stabilit între cele două propoziții (simultaneitate, anterioritate, posterioritate). Rezultă astfel următoarea schemă generală:

α. Predicatul Tr este timp principal;

β. Predicatul Tr este timp secundar.

I. În cazul raportului temporal de simultaneitate:

α. când Tr este timp principal, în Ts se folosește conjunctivul prezent:

Sall. Cat. 58.20: *nam multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiae loci.*

β. când Tr este timp secundar, în Ts se folosește conjunctivul imperfect:

Sall. Iug. 25.1: *fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent.*

II. În cadrul raportului temporal de anterioritate:

α. când Tr este timp principal, în Ts se folosește conjunctivul perfect:

Cic. Ver. 2.5.3: *timeo ne C. Verres (...) omnia quae fecit impune fecerit.*

β. când Tr este timp secundar, în Ts se folosește conjunctivul mai mult ca perfect:

Cic. Att. 9.15a.1: *cum Capua exissemus, in itinere audivimus Pompeium Brundisio (...) profectum esse.*

III. În cadrul raportului temporal de posterioritate:

α. când Tr este timp principal, în Ts se folosește conjunctivul prezent al conjugării perifrastice active:

Cic. Ver. 2.5.2: *video ubi se iactaturus sit Hortensius.*

β. când Tr este timp secundar, în Ts se folosește conjunctivul imperfect al conjugării perifrastice active:

Cic. Tusc. 5.42: *an Lacedaemonii Philippo minitante per litteras se omnia quae conarentur prohibitorum quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus.*

Observație: În cazul raportului temporal de posterioritate, modul conjunctiv fiind defectiv de forma de viitor, intervine conjugarea perifrastică activă, dar cu extensie limitată, folosindu-se mai ales în cazul propozițiilor interogative indirecte; pentru restul subordonatelor se utilizează conjunctivul prezent și cel imperfect:

Liv. 3.4.2: *haud dubium erat quin cum Aequis alter consulum bellum gereret;* raportul temporal este de posterioritate, dar în Ts apare conjunctivul imperfect, în locul conjugării perifrastice.

2.2. Apar însă și situații în care nu se aplică regula generală, mai ales în cazul inadvertențelor dintre forma și sensul verbului regent.

- a. Indicativul perfect este timp secundar în ceea ce privește forma, dar din punctul de vedere al conținutului poate fi atât timp secundar (perfect istoric), cât și timp principal (perfect logic). Adesea, timpul predicatului propoziției subordonate se orientează după formă, perfectul fiind considerat ca timp secundar, dar sunt atestate și situații în care timpul Ts-ului se orientează după conținutul de perfect logic, contând ca timp principal.

Liv. 24.8.9: *quales viros creare vos consules deceat satis est dictum;* deoarece *dictum est* este perfect logic, predicatul interogativei indirecte se află la conjunctiv prezent.

Cic. Off. 1.11: *principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam corpusque tueatur, declinet ea, quae nocitura videantur.*

- b. Există cazuri în care perfectul conjunctivului este utilizat pentru a exprima o acțiune prezentă, de exemplu, în cazul conjunctivului potențial sau prohibitiv:

Hor. Carm. 1.11.1–2: *tu ne quaesieris (...) quem mihi, quem tibi / finem di dederint;* unde *ne quaesieris* are valoare prohibitivă, fiind sinonim cu *noli quaerere*.

- c. Prezentul istoric:

Caes. Gal. 4.6.1: *Caesar, ne graviori bello occurreret, (...) ad exercitum proficiscitur;*

Nepos Milt. 4.4: *domi autem creant decem praetores, qui exercitui praeessent*; prezentul *creant* are valoare secundară, referindu-se la trecut; de aceea în subordonata relativă predicatul este la conjunctiv imperfect. Raportul temporal între cele două propoziții este de posterioritate imediată.

2.3. În situațiile în care în propoziția regentă apare și o formă verbală nominală – participiu sau infinitiv – se impune, de obicei, timpul secundar. Astfel, când în Tr se află un timp secundar și unul principal, fie că acest timp secundar este regentul infinitivului sau infinitivul însuși, va prevala timpul secundar:

Caes. Gal. 5.6.3: *ille omnibus primo precibus petere contendit ut in Gallia relinqueretur*.

Cic. Off. 2.1: *quemadmodum officia ducerentur ab honestate (...) satis explicatum [esse] arbitror libro superiore*.

2.4. Propozițiile subordonate cu conjunctivul au grade diferite de dependență în legătura lor cu regenta, iar concordanța timpurilor este influențată de felul acestei legături dintre Ts și Tr:

- a. cele care au o legătură puternică din punctul de vedere al raportului temporal sunt interrogativele indirecte, propozițiile introduse prin *ut* și *ne*, finalele sau completivele conjuncționale, relativele bifuncționale, mai ales cele cu funcție circumstanțială finală;
- b. legătură mai slabă au subordonatele condiționale, propozițiile introduse prin *quod*, cauzalele, concesivele, unele temporale, modal-comparativele.

Dintre cele două tipuri de propoziții, tipul a) – cu legătură strânsă – va respecta mult mai strict regula generală a concordanței timpurilor.

Observație: În ceea ce privește propozițiile consecutive, aflate în raport de posterioritate față de regenta lor, se constată următoarele abateri de la normă:

1. În Tr predicatul se află la un timp trecut, secundar, iar predicatul Ts-ului se află la conjunctiv perfect:

Cic. Ver. 2.5.27: *in quibus [i.e. itineribus] eo usque se praebebat patientem atque impigrum ut eum nemo umquam in equo sedentem viderit*; se folosește conjunctivul perfect fiindcă orientarea temporală se face față de momentul vorbirii, totul fiind conceput ca anterior acestuia.

2. În Tr predicatul se află la un timp trecut, secundar, iar în subordonata consecutivă apare un timp principal:

Cic. Ver. 1.1.12: *quam [i.e. Siciliam] iste per triennium ita vexavit ac perdidit ut ea restitui in antiquum statum nullo modo possit*; prin folosirea prezentului conjunctivului în subordonată se indică prelungirea efectului consecutivei până în momentul vorbirii.

Anexa II: Stilul indirect

La trecerea din stilul direct (*oratio recta*) în stilul indirect (*oratio obliqua*) au loc o seamă de transformări, afectând atât structura propozițiilor principale, cât și a celor subordonate. Cele mai importante schimbări sunt următoarele:

1. În cazul propozițiilor principale:

1.1. Propozițiile enunțiative se transformă în acuzativ cu infinitiv:

Enn. Trag. 336: *Animus aeger semper errat. → Ennius dicit animum aegrum semper errare.*

1.2. Propozițiile construite cu un conjunctiv opozițional (hortativ, prohibitiv, volițional, optativ, dubitativ) vor avea în stilul indirect predicatul tot la modul conjunctiv, conformându-se concordanței timpurilor. De obicei, propoziția afirmativă devine în stilul indirect propoziție conjunctivală fără conectiv (mai rar, subordonată conjuncțională introdusă prin *ut*), dacă însă e negativă, atunci se folosește negația *ne* sau *neve*:

Caes. Gal. 1.7.6: *legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Id. Apr. reverterentur.*

Ne tuleritis, milites, graviter ea quae acciderunt. → Caesar hortatus est milites ne ea quae accidissent graviter ferrent.

1.3. Propozițiile exclamative, cu predicatul la imperativ, vor avea în stilul indirect predicatul la conjunctiv:

Paulisper intermittite proelium. → Ille imperat ut paulisper intermittant proelium.

1.4. Propozițiile interrogative retorice din stilul direct se transformă în acuzativ cu infinitiv, în timp ce interrogativele reale devin interrogative indirecte, cu predicatul la modul conjunctiv:

Num negare audes? → Cicero interrogat num Catilinam negare audere.

Cur nullum supplicium constituit? → Interrogabat cur nullum supplicium constituisset.

Observație: Dacă subiectul interrogativei se află, în stilul direct, la persoana a II-a, el trece la persoana a III-a în vorbirea indirectă:

Quaesivi: Quid dubitas proficisci? → Quaesivi quid dubitaret proficisci.

2. Propozițiile secundare, atât cele construite cu indicativul, cât și cele construite cu modul conjunctiv, au în stilul indirect predicatul la conjunctiv, în marea majoritate a situațiilor:

Ille dixit: ego omnia feci quae mihi imperata erant. → Ille dixit se omnia fecisse quae sibi imperata essent.

Sunt atestate însă și excepții:¹³⁶

- a. Se păstrează indicativul în cazul subordonatelor cu caracter incidental, care scapă de sub influența Tr-ului:

Sall. Cat. 58.4: scitis equidem (...) quo (...) modo, dum ex urbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim; propoziția introdusă prin *dum* este construită în acest caz cu prezentul indicativului pentru a marca o acțiune durativă.

- b. O relativă atributivă monofuncțională poate rămâne la indicativ în stilul indirect, atunci când această relativă are valoare explicativă sau exprimă o constatare general valabilă:

Caes. Gal. 1.38.1: nuntiatum est ei Ariovistum (...) ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere.

- c. De asemenea, propozițiile temporale și cauzale se pot construi cu indicativul în stilul indirect atunci când exprimă fapte obiective:

Cic. Ver. 2.4.138: respondi neque Romae in conventu Siculorum, cum a me auxilium (...) petebatur (...), legatos Syracusanorum adfuisse.

- d. Atunci când pronumele relativ se află în unire relativă (relativul echivalează cu un pronume demonstrativ), propoziția în care se află relativul poate fi redată în stilul indirect prin acuzativ cu infinitiv, Tr fiind, de regulă, un *verbum dicendi*:

Cic. Fin. 3.64: mundum autem censent regi numine deorum (...) et unum quemque nostrum eius mundi esse partem; ex quo illud natura consequi, ut communem utilitatem nostrae anteponamus.

- 3.** În ceea ce privește transformările la care este supus pronumele, se pot remarca următoarele:

¹³⁶ A. Ernout, F. Thomas, *op. cit.*, p. 425–427.

3.1. Pronumele personal și cel posesiv de persoana I și a II-a, coincidente cu subiectul verbului regent, devin reflexive de persoana a III-a (*se; suus*).

Caes. Gal. 1.34.2: *Ariovistus respondit si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse.*

Observație: Când pronumele de persoana I se află în stilul direct la nominal, atunci în stilul indirect se transformă în pronumele de întărire *ipse*, în loc de reflexiv, care nu are formă de nominativ:

Caes. Gal. 1.36.1–2: *ad haec Ariovistus respondit (...) si ipse populo Romano non praescriberet quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se a populo Romano in suo iure impediri.*

3.2. Pronumele personal, precum și pronumele și adjectivul posesiv de persoana a II-a din stilul direct, care nu coincid cu subiectul verbului regent, trec în stilul indirect la pronume demonstrative (*is, ille*). Pentru posesiv se folosesc genitivele demonstrativelor (*eius, illius, eorum, illorum*):

Te ob tuam prudentiam laudo. → *Scripsit Tullius amico se eum ob eius prudentiam laudare.*

3.3. Pronumele personal și posesiv de persoana a III-a, dar și demonstrativele *hic, iste* din stilul direct sunt înlocuite prin demonstrativele *is* și *ille*.

Hic dies omnes labores et victorias confirmabit. → *Dux dixit illum diem omnes labores et victorias confirmaturum esse.*

Observație: *Hic* se poate păstra în stilul indirect pentru a marca opoziția cu *is, ille*.

4. Și adverbele temporale se schimbă la trecerea din stilul direct în cel indirect: *nunc* (care se păstrează în *oratio obliqua* numai pentru a marca opoziția față de *tum*) devine *tunc* sau *tum*, *hodie* se transformă în *eo die* sau *illo die*, iar *cras* este înlocuit de *postero die*.

Sall. Iug. 111.1: *denique regi patefacit (...) amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tum ultro adventuram.*

Cic. Ver. 2.2.37: *tum eum docet Heraclius non posse eo die sortiri.*

Bibliografie

- N.I. Barbu, T.I. Vasilescu, *Gramatica limbii latine*, București, 1969.
- R.I. Binnick, *Time and the Verb. A Guide to Tense and Aspect*, New York, Oxford, 1991.
- A. Blaise, *Manual de latină creștină*, Timișoara, 2000.
- K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indo-germanischen Sprachen*, Strassburg, 1904.
- I.I. Bujor, F. Chiriac, *Gramatica limbii latine*², București, 1971.
- G. Curtius, *Erläuterungen zu meiner gr. Schulgrammatik*², Praga, 1870.
- D.D. Drașoveanu, „Categoriile gramaticale de relație ale limbii române”, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj, 1997, p. 78–93.
- F. Edelstein, „Despre funcțiile sintactice ale nominativului cu infinitivul în limba latină”, *Studii clasice*, XIII, 1971, p. 149–155.
- F. Edelstein, „Despre propoziția circumstanțială restrictivă în limba latină”, *Cercetări de lingvistică*, anul XXV, 1, 1980, p. 29–36.
- F. Edelstein, „Sur les propositions relatives en latin”, *Revue roumaine de linguistique*, 38. 1–3, 1993, p. 121–128.
- F. Edelstein, B. Tătaru, „La proposition circonstancielle de lieu en latin”, *Dacoromania*, 2. 1–2, 1996–1997, p. 303–310.
- F. Edelstein, B. Tătaru, „Despre propoziția circumstanțială de mod propriuzisă în limba latină”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Philologia*, XLVI, 3, 2001, p. 79–85.
- F. Edelstein, B. Tătaru, „Propositions secondaires niées”, *Koryphaioi andri: mélanges offerts à André Hurst* (ed. A. Kolde, A. Lukinovich, A.-L. Rey), Genève, 2005, p. 433–439.
- F. Edelstein, B. Tătaru, „Încrucișarea relativă în limba latină”, *Antic și modern. In honorem Luciae Wald* (ed. A.C. Halichias, T. Dinu), București, 2006, p. 220–227.
- F. Edelstein, C. Fenechiu, „Din sintaxa gerundivului”, *Non omnis moriar. Beatrici Tătaru monumentum in aeternum* (ed. V. Rus), Galaxia Gutenberg, 2012, p. 7–16.
- F. Edelstein, C. Fenechiu, D. LaCourse Munteanu, *Sintaxă latină. I. Sintaxa cazurilor*, Cluj, 2012.
- A. Ernout, F. Thomas, *Syntaxe Latine*², Paris, 1997.
- Gramatica limbii române*, Academia Republicii Populare Române. Vol. 2. *Sintaxa*, București, 1963.

- B.L. Gildersleeve, G. Lodge, *Latin Grammar*³, London, 1903.
- J.B. Hofmann, A. Szantyr, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München, 1965.
- Istoria limbii române*, vol. 1, București, 1965.
- M. Lavency, „La proposition infinitive”, *Grammaire fondamentale du latin. Tome X. Les propositions complétives en latin* (ed. C. Bodelot), Louvain – Paris – Dudley, 2003, p. 97–192.
- M. Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München, 1977.
- J. Michel, *Grammaire de base du latin*⁷, Anvers, Paris, 1978.
- M. Nicolau, *Originile propozițiunii infinitive în limbile clasice*, Paris, București, 1938.
- J. Oudot, *Syntaxe latine*, Strasbourg, 1964.
- M. Pârlog, *Gramatica limbii latine*, ed. revizuită și adăugită de G. Creția, București, 1996.
- PHI # 5.3 [CD-ROM]* (1993, 1998) – Los Altos, Calif.: Packard Humanities Institute; Cedar Hill, Texas: Silver Mountain Software.
- A. Pompei, „Relative clauses”, *New Perspectives on Historical Latin Syntax. Vol. 4. Complex sentences. Grammaticalization. Typology* (ed. P. Baldi, P. Cuzzolin), Berlin, Boston, 2011, p. 427–547.
- O. Riemann, *Syntaxe latine*⁷, Paris, 1927.
- R.I. Sbiera, *Gramatica latină pentru licee, gimnazii și toate școalele secundare și asimilate*, Cernăuți, 1913.
- D. Slușanschi, *Sintaxa limbii latine*. Vol. 1. *Sintaxa propoziției*², București, 1994
- D. Slușanschi, *Sintaxa limbii latine*. Vol. 2. *Sintaxa frazei*, București, 1994.

ISBN: 978-973-595-450-5
ISBN: 978-973-595-725-4

Frieda Edelstein

Carmen Fenechiu

Dana LaCourse Munteanu

Sintaxă latină

II. Sintaxa modurilor

Sintaxă latină II Sintaxa modurilor

Frieda Edelstein Carmen Fenechiu, Dana LaCourse Munteanu

Presă Universitară Clujeană